

УКРАЇНСЬКА МОВА

С. А. СВІНТКОВСЬКА
Л. Т. ВЕРГОТІ
Т. А. ШИНКАРЕНКО
С. І. ТКАЧЕНКО

10

УДК 81=161.2

Авторський колектив:

С. А. Свінтковська, Л. Т. Верготі, С. І. Ткаченко, Т. А. Шинкаренко

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(Наказ від 31.05.2018 МОН № 551)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

УКРАЇНСЬКА МОВА: (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою/

С. А. Свінтковська, Л. Т. Верготі, С. І. Ткаченко, Т. А. Шинкаренко. – Харків: Соняшник, 2018. – 234 с.: іл.

ISBN 978-966-97695-4-1

У підручнику скомпоновано навчальний теоретичний матеріал у вигляді таблиць для повторення вивченого в попередніх класах з метою поглиблення знань про частини мови, із синтаксису й пунктуації тощо. Цікаві пізнавальні тексти для роботи, вправи, редагування текстів, міні-проекти, тестові завдання й запитання, переклад із молдовської мови українською й навпаки, різноманітні сучасні словнички, посилання на Інтернет-ресурси, рубрики «Поміркуй», «Увага», «Переклад», «Редагування» спрямовані на розвиток ключових компетентностей учнів.

УДК 81=161.2

© С. А. Свінтковська, Л. Т. Верготі,

С. І. Ткаченко, Т. А. Шинкаренко

© ТО «Соняшник», 2018

ISBN 978-966-97695-4-1

Шановні десятикласники та десятикласниці!

Перед вами новий підручник. Потоваришуйте із ним. Пориньте в чарівний безмежний світ української мови.

Автори підручника пропонують цікаві і творчі завдання, які допоможуть вам удосконалити мовлення, відчутти себе упевненими людьми, здатними за допомогою мови якнайкраще виявити свої здібності в будь-яких життєвих ситуаціях.

Текстовий матеріал до вправ насичений пізнавальною інформацією і слугуватиме засвоєнню найважливіших здобутків культури українського народу.

Будьте допитливими, натхненними й сумлінними – і перед вами відкриються незорі виднокола української мови.

Бажаємо успіхів!

УКРАЇНСЬКА МОВА У СВІТІ

§ 1. Основні функції мови

1.1. Прочитайте легенду. Поміркуйте над тим, чому мову названо найкращим, що є у світі. Чому, на думку мудреця, на світі немає нічого гіршого за мову?

Свідчення віків

Якось один вельможа, зізвавши до себе гостей, поцікавився в мудреця, що у світі найкраще. Мудрець відповів:

– Найкраще у світі – це мова. За допомогою мови будуються міста, розвивається культура народів. За допомогою мови ми вивчаємо науки й одержуємо знання. За допомогою мови люди можуть зрозуміти одне одного, вирішувати різні питання, просити, вітати, миритися, виконувати прохання, надихати на подвиги, виражати радість, освідчуватися в коханні. Тому немає нічого кращого за мову.

Таке міркування сподобалося присутнім. Тоді вельможа поцікавився в мудреця, що на світі найгірше.

Мудрець відповів:

– Найгірше у світі – це мова.

Усі здивувалися такій відповіді, а мудрець пояснив:

– За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного. За допомогою мови можна обманювати, хитрувати, сваритися. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста і навіть цілі держави, вона може приносити в наше життя горе і зло, принижувати, ображати. Чи може бути щось гірше за мову?!

Не всім було приємно слухати цю відповідь (Народна творчість).

1.2. Чому, на вашу думку, другу відповідь мудреця не всім було приємно слухати? Яка основна думка тексту?

Вельможа – demnitar, mare dregător

Мудрець – înțelept

2.1. Прочитайте.
Визначте функції мови, про які йдеться в кожному реченні.

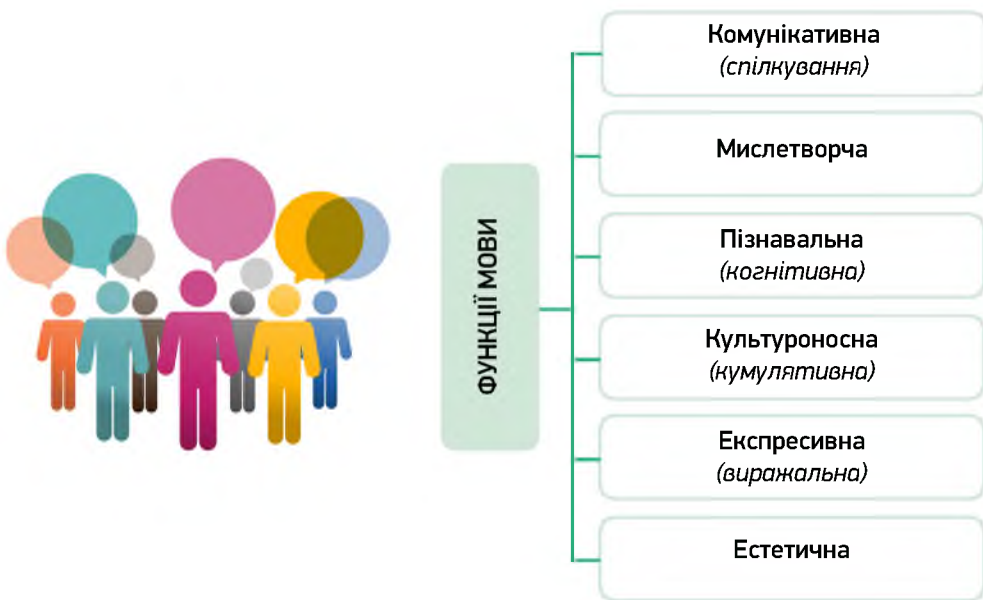
1. Людина має схильність спілкуватися з собі подібними, тому що в такому стані більше почуває себе людиною (І. Кант). 2. Межі моєї мови означають межі мого

продовження вправи на наступній сторінці

світу (Л. Вітгенштейн). **3.** Коли всі мислять однаково, значить, ніхто не мислить (Гегель). **4.** Мова – генофонд культури (О. Гончар). **5.** Істинна рушійна сила – це правильно вибране слово (Марк Твен). **6.** Мова – це символічний ключ до культури (Е. Сепір). **7.** Мова – далеко не тільки засіб спілкування, тобто передачі вже готових думок. Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли нема мови, людині нема чим думати (О. Забужко). **8.** Мова – фантастичний ключ самопізнання людини, засіб проникнення в її внутрішній світ, світ настроїв, почуттів, переживань, страждань і мрій (М. Жулинський).

2.2. | Які функції виконує мова? Звірте свої міркування з матеріалом, поданим у таблиці.

3.1. | Конструювання. Запишіть прислів'я, крилаті вислови, додавши до першої частини продовження. Поясніть, яка роль мови в житті людини.

1. Слово все називає, а думка ... 2. Слухай тисячу разів, а ... 3. Заговори, щоб ... 4. Найбільша розкіш на світі – це ... 5. Бджола жалить жалом, а ...

Довідка. 1. ... розкіш людського спілкування. 2. ... говори один раз. 3. ... людина – словом. 4. ... за словом поспішає. 5. ... я тебе побачив.

3.2. | Складіть діалог, довівши або спростувавши думку «Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру». У діалог уведіть прислів'я про слово, мову, культуру мовлення.

4.1. | *Перекладіть українською мовою висловлювання відомих молдовських поетів про значення мови для духовності нації та суспільства.*

1. Limba și legile ei dezvoltă cugetarea (M. Eminescu). 2. Limba e o ființă vie, mereu în dezvoltare, și ea trebuie să fie mereu sensibilă la toate înnoirile economice, sociale, culturale ale vieții (G. Vieru). 3. limba-i tezaurul cel mai sfânt pe care-l moștenesc copiii de la părinți, depozitul cel mai sacru care merită a fi păstrat cu sfințenie (V. Alecsandri).

4.2. | *Складіть перелік тих можливостей, які має мова та її носії як виразники самобутності будь-якого народу. Як можна заохочувати розвиток і вдосконалення мов?*

5.1. | *До поданих тез (за вибором) доберіть докази – приклад із літератури і приклад із життя. Запишіть.*

1. Мова – універсальний засіб спілкування. 2. Мова – засіб мислення. 3. Мова – засіб інтелектуальної діяльності людей. 4. Мова – засіб оволодіння суспільно-історичним досвідом людства. 5. Мова – засіб пізнання людиною краси.

ОРФОГРАФІЧНА Й ОРФОЕПІЧНА НОРМИ ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ § 2. Одиниці мови

6.1. | *Визначте, якими звуками різняться слова. Укажіть, які властивості звуків є основою їх протиставлення.*

Клинки – кленки, раса – роса, слива – злива, сірка – зірка, шити – жити, наска – казка, полин – полинь, мимохідь – мимохить.

Сірка – 1) pucioasă, sulf; 2) *med.* cerumen, ceară (în urechi).

Мимохідь і мимохіть – 1) în treacăt, în trecere;
2) fugitiv, sumar, din fugă.

7.1. | *Міні-проект «Позмагаймося з письменником». Із поданих слів складіть словосполучення, сполучення слів.*

Листя, осінь, клени; виший, побудемо, просить, вишиває, облетимо; зеленим, срібним, красива, золотим, жовтим, червоним; ми, нас; а, ще, не.

I група. Утворені словосполучення введіть у речення.

II група. Складіть прозовий текст, використавши утворені словосполучення.

III група. Складіть віршований текст, використавши утворені словосполучення.

Чи цікаво вам дізнатися про те, що ви «змагалися» з митцем, якого називають «цитаделлю духу» української літератури?

Познайомтеся з ним ближче за посиланням

8.1. | *Перекладіть текст українською мовою. Визначте стиль і тип мовлення. Докладно перекажіть текст українською мовою.*

Simbol al Moldovei

Fiecare popor are în istoria sa un erou ridicat din rîndurile sale, căruia îi atribuie toate realizările acumulate de-a lungul veacurilor și pe care îl înzestrează cu cele mai nobile calități. Atare personalități sînt învrednicite de titlul «Mare». De pildă, francezii îl au pe Carol cel Mare, rușii – pe Petru cel Mare, romîinii – pe Mircea cel Mare...

Moldovenii au un singur voievod, căruia îi atribuie cele mai frumoase calități omenești și căruia îi datorează toate izbînzile și faptele mărețe: Ștefan al III-lea, pe care, însă, nu l-au numit «Mare». Moldovenii pe cel mai scump erou al lor îl numeau Ștefan cel Sfînt și Bun, Ștefan Ctitorul, Ștefan Oșteanul, Ștefan Gospodarul, Ștefan Vodă Bătrînul... Pe Ștefan al III-lea al Moldovei l-au numit «Mare» străinii. Mai întîi regele Poloniei Sigismund: Stephanus ille Magnus, apoi alte

personalități străine. Cu atît mai îndreptățită și valoroasă este această prețuire.

продовження вправи на наступній сторінці

Moldovenii, socotindu-l înger ocrotitor al Moldovei, care i-a înveșnicit și i-a îmbărbătat, dîndu-le nădejde în vremi de mari primejdii, l-au numit Ștefan Moldovanu, la chemarea căruia sînt gata să se adune:

Vine Ștefan Moldovan

În mîină cu-n buzdugan

Și cu cornul ca să sune,

Pe voinici să mi-i adune (Din ziarul «Lumina»).

9.1. | Доведіть, що подане висловлення – це текст. Запишіть. Доберіть до нього заголовок. Визначте, до якої частини мови належить кожне слово. Зробіть фонетичний і морфологічний розбори виділеного слова.

Лист на дубах ще був цупкий, густий, зелений. Берези тихо полум'яніли, на жовтому тлі світлішали їхні стовбури та біле гілля. Тільки ялини й сосни здіймалися зеленими смолоскипами. У їхні зелені душі майже не стукає осінь. То інші дерева неохоче, поступово здаються перед ласкавою і лагідною жорстокістю жовтня (За Є. Гуцалом).

Цупкий – durabil, rezistent.

Смолоскіп – făclie, torță, faclă.

§ 3. Чергування приголосних звуків

10.1. | Прочитайте текст. Визначте основну думку. У тексті йдеться про мову й пісню. А чи можна сказати, що мова – це пісня? Думку обґрунтуйте.

Збережімо!

Мова й пісня – дві *найважливіші* фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони. Утративши кордон чи державність, народ завжди має можливість їх відновити, а мова не в змозі відновлюватися. Вона твориться на віки вічні. Чи є що *дорожче* за неї? Цінності її немає з чим порівнювати. Її не можна замінити чужою мовою, бо це означало б, що народу потрібно *прищепити* чуже серце, вселити чужу душу. Сказано ж: «У мові – дух предків».

Силою *примушувати* народ зрікатися рідної мови – найбільший злочин (За Г. Нудьгою).

10.2. | Зверніть увагу на спільнокореневі слова та форми слів. Яке явище відбувається при словотворенні та словозміні?

10.3. | Випишіть виділені слова. Доберіть до них форми чи спільнокореневі слова, у яких відбувається чергування приголосних звуків.

Фортеця – fortăreață, cetate medievală
Прищепити – a altoi; a implanta

11.1. | Перекладіть подані слова українською мовою. До кожного слова доберіть таку його однокореневу форму (пестливості або здрібнілості), яка засвідчить чергування приголосних. Поряд укажіть звуки, що чергуються.

Мîнă, picior, ochi, ureche, limbă, sfeclă, șorț, prosop, prieten, cioban, cărare, drum, lup, cazac, mazăre, nepot, arici, cocostîrc, plug, băiat, fustă.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Приголосні звуки, що чергуються		Умови чергування	Приклади
-цьк-	-чч-	При творенні іменників із суфіксом -ин-	козацький – козаччина, турецький – Туреччина АЛЕ галицький – Галичина
-ськ-, -ск-, -шк-, -шк-	-щ-	При творенні іменників із суфіксом -ин-, -ан-(-ян-)	полтавський – Полтавщина, віск – вощина, віск – вощанка, дошка – дощаний
-ськ-	-щ-	При творенні іменників із суфіксами -енк-, -ун-	Ісько – Іщенко – Іщук
-зьк-	-жч-		Кузько – Кужченко – Кужчук

продовження таблиці на наступній сторінці

к, ч, ц + -ськ-/-ств-	-цьк-/ -цтв-	При утворенні нового слова	парубок – парубоцький – парубоцтво
г, ж, з + -ськ-/-ств-	-зьк-/ -зтв-		Париж – паризький, боягуз – боягузтво
х, ш, с + -ськ-/-ств-	-ськ-/ -ств-		птах – птаство, товариш – товариський – товариство
г, ж з + -ш-	-жч-	При творенні форми вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників	вужий/вужько – вужчий/вужче, дорогий/дорого – дорожчий/дорожче, дужий – дужчий/дужче
с + -ш-	-щ-		високий/високо – вищий /вище
к, ц + -н-	-ч-	При утворенні нового слова	рік – річний – річниця, пшениця – пшеничний
 Чергування НЕ відбувається в словах соняшник (сонце), рушник, рушниця (рука), сердешний у значенні «бідолашний» (серце), мірошник (мірка), торішний (торік), дворушник (рука), вчорашній.			

12.1. | Доберіть до поданих словосполучень граматичні синоніми – словосполучення, які складаються з іменника і прикметника. Запишіть, поясніть, які зміни відбулися.

Зразок. Козаки Запоріжжя – запорозькі козаки.

Збірна Франції, гуморина в Одесі, космодром у Казахстані, костюм басків, товариство студентів, вози чумаків, банк у Цюриху, група латишів, університет у Чернівцях, аеропорт у Чикаго, парк в Умані, хвилі Черемошу, академія в Острозі.

13.1. | Запишіть словосполучення, вставивши пропущені літери замість крапок.

Розповіді про кріпа..ину, сонячна Оде..ина, ночі Доне..ини, робітники Гали..ини, землі Черка..ини, хлібороби Вінни..ини, лани Дніпропетров..ини, замки Львів...ини.

14.1. | виправте помилки. Обґрунтуйте написання слів.

Ольгин зошит, студенцький квиток, гарне товариство, пражське печиво, Запоріжська Січ, моє багатство, пшенишне борошно, аптешний кіоск, гомінливе птацтво, козакський одяг, *сердечний спів*.

14.2. | *Уведіть у речення відредаговане останнє словосполучення.*

15.1. | *Прочитайте текст. Визначте основну думку. Доберіть заголовок. Випишіть слова, при зміні чи словотворенні яких відбувається чергування приголосних звуків. Доберіть до виписаних слів такі, що передають чергування.*

Прекрасний звичай існував та, мабуть, подекуди й зараз існує в Західній Україні: діти цілують батькові руку... Так виявляють шану навіть дорослі люди комусь, хто їм дорогий... Здається, колись і на Гетьманщині, і на Полтавщині, і на Тернопільщині знали цей звичай.

А тепер? Читайте тривожну кримінальну хроніку у вечірніх газетах...

Як багато втрачено звичаїв мудрих, гуманних! Чи зможуть повернутися до них хоч майбутні покоління? От тоді б ожила Україна у своїй високій людяності!

Раджу вам, друзі: відроджуймо традиції, щоб не пустити себе по світу (За О. Гончаром).

15.2. | *Чи поділяєте ви думку письменника? Чому? Що дає людині знання народних звичаїв і традицій?*

§ 4. Вимова приголосних звуків та позначення їх на письмі Уподібнення приголосних звуків

16.1. | *Прочитайте текст. Які почуття він у вас викликав? Визначте стиль мовлення, обґрунтуйте свою думку. Доберіть заголовок, який би виражав основну думку тексту.*

16.2. | *Слова, подані в транскрипції, запишіть відповідно до орфографічних норм. Поясніть правила написання.*

Надворі спекотний серпень. На неозорих полях [точи°ц':а] справжня [бород'ба] за хліб. [лехко], мов гордий лебідь, пливе ланом комбайн, [ми°хтит'] своїми фарами, розкидає віхті соломи, водночас [с:и°пайучи] золотисте зерно в кузови вантажівок.

продовження вправи на наступній сторінці

Мабуть, немає для хлібороба хвилини, дорожчої за цю натхненну мить. Та ще тоді, коли він візьме скибку свіжого, пахучого хліба і, [полехше"но] зітхнувши, згадає скроплену росю стежку до поля, що пахне [вохк'іс'т'у] від річки, [бе"ск'інечний] обшир лану, жовтогаряче сонце та дзвінку [п'іс'н'у] жайворонка в голубому піднебесі (За І. Муквичем).

УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗА ГЛУХІСТЮ – ДЗВІНКІСТЮ

Уподібнення за глухістю – дзвінкі приголосні перед глухими вимовляються як глухі

Префікс (прийменник) з	У позиції перед кореневим глухим приголосним асимілюється цим приголосним і змінюється на с	зсипати – [с]сипати, з сином – [с] сином, з татом – [с] татом
Префікси роз-, без-	У позиції перед кореневим глухим приголосним кінцевий префіксальний з змінюється на с (при швидкому темпі мовлення)	розсипати – ро[с]сипати, безпечний – бе[с]печний, безсистемність – бе[с]системність
	Кінцеві приголосні префіксів між-, над-, від-, од- зберігають дзвінкість: міжпланетний, відходити, обкладинка	
Дзвінкий з	У середині слова перед наступним глухим приголосним змінюється на х	кізмі – кі[х]мі, нізмі – ні[х]мі, возкість – во[х]кість, легкість – ле[х]кість
	У середині та в кінці слова всі інші дзвінкі приголосні перед глухими не втрачають своїєї дзвінкості: казковий, ягідка, важкість, плід, гриб	
Глухі приголосні	Асимілюються наступними шумними дзвінками в середині слова; на межі слів (при швидкому темпі мовлення)	боротьба – боро[д']ба, просьба – про[з']ба, вокзал – во[г]зал як же – [йаг_же], ваш брат – [важ_брат], хоч би – [ходж_би]

продовження таблиці на наступній сторінці

Сонорні приголосні [в], [л], [р], [н], [м], [й] зовсім не асимілюють попередніх глухих, тому глухі приголосні перед ними ніколи не змінюються на дзвінкі: *кращий, смоляний, випрати, сливовий, сватання, [п]ятиї*

УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗА М'ЯКІСТЮ

Тверді приголосні перед власне м'якими чи пом'якшеними пом'якшуються

[д] [т] [з] [дз] [с] [ц] [н] [л]

сьогодні – [с'огóд'н'і]

могутність – [мо'гут'н'іс'т]

зрілість – [з'р'іл'іс'т]

УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗА МІСЦЕМ І СПОСОБОМ ТВОРЕННЯ

Свистячі перед шиплячими переходять у відповідні шиплячі: сч – ц [шч], цч – чч, зч – жч, здж – ждж

Це відбивається й на письмі: *козацький – козаччина, батьківський – батьківщина, брязкати – бряжчати, їздити – їжджу*

Проривний [т] перед [ц] та [с] змінюється на [ц:]

[т] + [с] = [ц':]

говориться – [говóриц':а]

Шиплячі приголосні перед зубними змінюються на зубні

[ш] + [с'] = [с':] *милуєшся – [ми'лу'йес'а]*

[ч] + [с'] = [ц'с'] *мучся – [му'ц'с'а]*

[ж] + [с'] = [з'с'] *поріжся – [по'р'із'с'а]*

[ш] + [ц'] = [с'ц'] *дошці – [до'с'ц'і]*

[ч] + [ц'] = [ц':] *качці – [ка'ц':і]*

[ж] + [ц'] = [з'ц'] *мережці – [ме'рєз'ц'і]*

17.1. | Запишіть речення, добираючи з дужок потрібні літери. Назвіть перевірні слова.

1. Хоч як неле(г, х)ко розібратись у подіях, проте найва(ш, ж)че розібратись у собі (В. Забаштанський).
2. Найстрашніша кля(д, т)ьба – полюбити раба (І. Франко).
3. Погано жити бе(з, с)турботному і бе(с, з)словесному (Народна творчість).
4. До правди тя(ж, ш)ко ми доходим, неправда прийме(ц, ть)ся на мить (Д. Павличко).
5. Поко́ра і про(з, с)ьба стіну пробивають (Народна творчість).

18.1.

Запишіть, вставивши пропущені літери. Підкресліть слова, у яких при словозміні може відбуватися чергування приголосних. Складіть речення з цими словами.

Допомо..ти, розві..ка, ай..берг, ві..чизна, во..кий, ягі..ка, поле..шено, ски..ка, ая..же, о..ьде, хо.. би, про..ьба, дорі..ка, мабу..ь, о..же, повся..денний.

Подвоєння та подовження приголосних

19.1.

Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку. Розкажіть, що ви знаєте про українську вишивку.

Вишивка – вид народного декоративного мистецтва. Вишивки віддавна застосовуються для прикрашання одягу, речей побутового вжитку, інтер'єрів житлових і громадських приміщень.

Народна вишивка відзначається багатством і різноманітністю геометричних елементів, зображенням тваринного і рослинного світу.

В Україні близько ста видів і технічних прийомів вишивання. Основні види – мережання, вирізування, низь, хрестик. Ще полюбляли вишивати гладдю.

Багатий колорит і складні геометричні узори, що густо заповнюють тло тканини, властиві вишивці Галичини, Буковини, Закарпаття. Орнамент рослин червоного й синього кольорів у поєднанні із зображенням тварин характерний для Полтавщини, Київщини, Чернігівщини (За В. Скуратівським).

19.2.

Випишіть слова, у яких відбувається подвоєння та подовження приголосних, згрупувавши їх за правилами. Поясніть написання.

Мерéжання – găuire, împletire

Низь – broderie albă, plină

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ ВИНИКАЄ

ПРИКЛАДИ

Внаслідок збігу однакових приголосних на межі морфем:

- а) префікса і кореня;
- б) префікса і префікса;
- в) кореня або основи, що закінчується на *н*, і суфікса, що починається на *н*;
- г) основи дієслова минулого часу, що закінчується на *с*, і частки *ся*

віддати, роззброїти
возз'єднати
стінний, осінній

розрісся, піднісся
АЛЕ *підносься*

У складних словах

міськком (міський комітет)
юннат (юний натураліст)

У прикметниках з наголошеними суфіксами *-єнн-*, *-інн-*, *-янн-*

несказінний, благословінний
невблагінний, священний
АЛЕ *шалений*

У словах *ссати, Ганна, лляний, овва, бовван* та похідних від них

бовваніти, ссавець, Ганнин

ПОДОВЖЕННЯ ВІДБУВАЄТЬСЯ

ПРИКЛАДИ

В іменниках середнього роду II відміни на *я*;
в усіх відмінках, крім родового множини з нульовим закінченням

знання, життя, суцвіття,
АЛЕ *облич, сторіч, століть*

В іменниках жіночого роду (на приголосний)
в орудному відмінку перед *ю*

розкішшю
подорожжю

Перед *я, ю* в деяких прислівниках

зрання, навмання, спросоння,
попідвіконню, попідтинню

Перед *ю, є* у формах теперішнього часу
дієслова *лити*, а також похідних від нього

ллє, ллєш, виллю,
наллється

У деяких іменниках жіночого, чоловічого та
спільного роду (на *а, я*) в усіх відмінках,
крім родового із закінченням *-ей*

рілля, стаття, Ілля, Іллею,
суддя, суддею
АЛЕ *статей*

20.1. | *Запишіть речення, уставляючи, де потрібно, пропущені літери. Поясніть написання слів із подвоєними літерами.*

1. А мова мамина – свята. В ній вічний, незнищен..ий дух свободи (М. Адаменко). 2. Мова – це від..зеркален..я душі кожної національності, її святощі, її найцін..іший скарб (І. Огієнко). 3. Мова – це, без..апережно, великий дар природи, розвинутий і вдосконалєн..ий за тисячоліт..я з того часу, як людина стала людиною (К. Кропива). 4. Рікою глибин..ою л..ється до рідної мови любов (Т. Синьока). 5. Руйнуван..я мови – основи національної культури – це вже не просто вина, а страшен..ий злочин держави перед народом, перед пам'ят..ю предків (А. Мокренко).

21.1. | *Перекладіть українською мовою слова. Поясніть їх написання.*

Patrimoniu, leuț, nezugomotos, cu o călătorie, cu însușirea, inaugurarea casei, frunze, păstrat, azur, secol, ceasornic, de un minut, gingășie, a stropi, sfînt, de sticlă, articol, (multe) articole, reflectare.

22.1. | *Розгляньте ілюстрації. Розпізнайте за ними твори, які ви вивчали на уроках української літератури. Опишіть одну із ситуацій, використовуючи слова з подвоєнням чи подовженням приголосних.*

Спрощення у групах приголосних

23.1. | *Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку. Чи поділяєте ви міркування академіка М. Амосова? Свою думку обґрунтуйте.*

Розмірковуючи про *щастя*, давно вже дійшов висновку, що його приносять не гроші й не висока посада, слава чи успіх, *пристрасть* до них, а ставлення тих, хто тебе оточує, їхня довіра, повага, любов.

продовження вправи на наступній сторінці

Щастя – це вміння приносити *користь*, жити за законами *чесності, совісті*, справедливості. І тоді *радість* обійме тебе своїм крилом, буде *пестити*, як дитя.

Відкиньте *зневіру, ненависть, заздрість* – і захист від усіх негараздів вам гарантований. Бажаю вам щастя! (М. Амосов)

23.2. | Розгляньте репродукцію картини К. Білокур «Щастя». Що це є, на думку художниці?

23.3. | Випишіть із тексту виділені слова, утворіть від них прикметники. Які зміни відбулися при творенні нових слів? З чим пов'язане таке явище в українській мові?

СПРОЩЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ			
-ждн-	д	-жн-	тиждень – тижневий
-здн-		-зн-	проїзд – проїзний
-стн-	т	-сн-	вість – вісник; перстень – персня
-стл-		-сл-	лестоці – улесливий; щастя – щасливий
	У словах <i>кістлявий, хвастливий, хвастнути, пестливий, зап'ястний, хворостняк, шістнадцять</i> літера <i>т</i> зберігається		
	У прикметниках, утворених від запозичених іменників із кінцевим <i>-ст-</i> , буква <i>т</i> у групі приголосних <i>-стн-</i> на письмі зберігається, хоча при вимові спрощується: <i>аванпост – аванпостний, баласт – баластний, компост – компостний, контраст – контрастний</i>		
-зкн-	к	-зн-	бризк – бризнути; брязк – брязнути
-скн-		-сн-	писк – писнути; тріск – тріснути
	У словах <i>випуск – випускний, виск – вискнути</i> спрощення у групі приголосних <i>-скн-</i> не відбувається ні у вимові, ні на письмі		
-слн-	л	-сн-	масло – масний; мисль – навмисно

24.1. | *Запишіть речення. Випишіть із них слова, у яких відбувається спрощення в групах приголосних, доберіть до них ті, від яких вони утворилися.*

1. Радісна праця – ознака творчості (Ю. Яновський). 2. Чесна праця прикрашає людину (Народна творчість). 3. Недремним будь і пристрасним у турботі за мир і щастя людства на землі! (М. Нагнибіда) 4. Життя – контрастна картина: наліво підеш – там достаток буде, направо – спокій, прямо – боротьба (П. Скунць).

25.1. | *Усно перекладіть слова українською мовою. Яке фонетичне явище відбувається в українських відповідниках? Запишіть слова, у яких відбулося спрощення. Поясніть орфограму «Спрощення приголосних».*

Bucuros, fericit, săptămînal, osos, inimă, lăudăros, cîstit, a scînteia, regional, şaisprezece, calitativ, apărător, contrastant, util, hrăpăreţ, carosabil, unsuros, a zornăi, cantitativ, înflăcărat, participant.

26.1. | *Запишіть слова у дві колонки: у першу ті, у які не вставили літери; у другу – зі вставленими літерами.*

Швидкіс..ний, якіс..ний, улес..ливий, осві..читися, хвас..ливий, контраc..ний, щас..ливий, блис..нути, аген..ство, волейболіс..ці, заїз..ний, їж..жу, учас..ник, заздріс..ний, ус..ний, випус..ний, стис..нути, щотиж..ня, студен..ський, студен..-ство, очис..ний, скатер..ка, буревіс..ник, п'я..десят.

Ключ. Підкресливши в кожному слові другу літеру, прочитаєте кінцівку вислову Василя Сухомлинського «Дорожить людина тим, у що вона...» Поясніть, як ви його розумієте.

27.1. | *Напишіть есе, наскрізною думкою якого є слова Г. Сковороди*

«Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватися».

На написання есе вас надихнуть матеріали проекту «Обличчя української історії» за посиланнями

Побачене доповнить ваші знання про М. Амосова та

К. Білокур, із роботами яких ви познайомилися під час опрацювання теми «Спрощення в групах приголосних».

27.2. | *Прочитайте слова, дотримуючись правил орфоенії. Поясніть їх правопис, за потреби зверніться до словника. Складіть із ними речення.*

Стежка, стежці, безперечно, екзамен, мерехтіти, підказка, екземпляр, бризки, зчистити, розжарити, смужка, відчепити, у чашці.

28.1. Звернімося за порадою до мовознавця Олександра Авраменка. У його книжці «100 експрес-уроків української» є досить цікава ілюстрація львівської художниці Наталки Гайди.

Розгляньте ілюстрацію та прокоментуйте її. Чи виправдано, на вашу думку, «героїні» по-різному наголошують слово «прошу»? Чи впливає наголос на зміну лексичного значення слова?

Прочитайте репліки «героїнь», правильно наголошуючи слово «прошу».

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ

Наголос в українській мові – вільний, рухомий

Числівники на -НАДЦЯТЬ	одинадцять, чотирнадцять
Слова з -КРАТІЯ	бюрократія, демократія, плутократія
Слова з -МЕТР	кілометр, дециметр (міра), АЛЕ спідометр, барометр (вимірювальні прилади)
Слова з -ЛОГ	монолог, діалог, каталог
Слова з -ПИСНИЙ	літописний, правописний
Більшість віддієслівних іменників середнього роду на -АННЯ, у яких більше двох складів	навчання, завдання, читання
ВИ-, ПО-	випадок, подруга
Більшість двоскладових прикметників із наголошеним закінченням	вузький, новий, легкий
Інфінітив -ТИ	навестити, віднести

продовження таблиці на наступній сторінці

Дієслова, що закінчуються на -МО, -ТЕ	несемо, несете, ідемо, ідете
КОТРИЙ, КОТРА, КОТРЕ, КОТРІ	котрий, котра, котре, котрі
Займенники МОГО, ТВОГО, СВОГО	мого, твого, свого
Займенник + прийменник	до мого, від свого
Іменник у множині; числівник 2, 3, 4 + іменник	брати, шляхи два (три, чотири) брати, шляхи
УКРАЇНА, УКРАЇНСЬКИЙ, УКРАЇНЕЦЬ, УКРАЇНКА	Україна, український, українець, українка

29.1. | *Запишіть, поставивши наголос у словах, що пишуться однаково. Визначте його функцію.*

Виступав Богдан Петро і Михайленко Богдан, зайшли Максименко Іван Максимович і Максимович Галина Іванівна; випрасувана білизна, білизна снігу; людська шана, людське ставлення; прошу поради, прошу заспокоїтись; засіяли поле, засіяли зорі; не зроблю помилки, неприємні помилки; щодня приміряти, приміряти обнову зараз; раптово розсипались черешні, по небу розсипались зорі; викопану картоплю висипали на купу, висипали картоплю з мішка.

30.1. | *Перекладіть текст українською мовою. У всіх словах позначте наголос. За потреби користуйтеся перекладним словником.*

Ori să taci, ori să spui lucruri care prețuiesc mai mult decât tăcerea. Mai degrabă aruncă la întâmplare o piatră decât să folosești un cuvânt de prisos sau fără de folos. Nu spuneți puțin în cuvinte multe, ci spuneți mult în cuvinte puține (Pitagora).

31.1. | *Слова введіть у словосполучення так, щоб було зрозуміле їхнє лексичне значення. Прочитайте, правильно наголошуючи. У яких випадках наголос служить для розрізнення слів, а в яких – для розрізнення форм?*

П'ята, братів, тріска, атлас, підданий, зв'язки, серця, орган, настрою, дорога, обід.

УВАГА! Маєте бажання правильно наголошувати слова? У цьому вам допоможе проект «Мова – ДНК нації». Зверніться за посиланням і спілкуйтеся із задоволенням

32.1.

Запишіть слова за алфавітом, позначте наголос. Підкресліть слова з подвійним наголосом. Перевірте правильність виконання завдання за словником наголосів.

Горошина, закладка, донька, дочка, загадка, випадок, гуртожиток, надлишок, колія, чорнослив, вітчим, русло, весняний, контрактний, вантажівка, цінник, ніздря, зручний, помилка, олень, беремо, порядковий, завжди, простий, новий.

§ 6. Основні принципи української орфографії

Українська орфографія побудована на фонетичному, морфологічному, історичному (традиційному) та диференційному принципах.

 ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ	ПРИКЛАДИ
ФОНЕТИЧНИЙ написання слова точно відображає його вимову	<i>[книга]</i> – книга
МОРФОЛОГІЧНИЙ написання відбувається за принципом: одна й та ж частина (корінь, префікс, суфікс, закінчення) в усіх словах пишеться однаково, незалежно від їх звучання	вимовляється <i>[братство]</i> , пишеться <i>братство</i> , бо <i>брат</i> ; <i>[ве"селий]</i> – <i>веселий</i> , бо <i>весело</i> ; <i>[книз'ц'ї]</i> – <i>книжці</i> , бо <i>книжка</i>
ІСТОРИЧНИЙ (традиційний) написання слів історично узвичаєно; пояснити його неможливо – треба лише запам'ятати	<i>[ки"ше́н'а]</i> – <i>кишеня</i>
ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ при написанні знаходяться значення слів, щоб диференціювати (розрізнити) їх, незважаючи на однакове звучання	<i>вдень</i> (<i>завидна</i>); <i>в день</i> (<i>в певний день</i>); <i>по-новому</i> (<i>прислівник</i>), <i>по новому</i> <i>мосту</i> (<i>прийменник</i> з <i>прикметником</i>)

33.1. | Прочитайте поезію. Які почуття й переживання передає авторка у вірші? Кого, на вашу думку, названо сатаною? Чому? Який життєвий урок виніс наш народ із трагедії 1986 року?

На березі Прип'яті спить сатана,
прикинувся, клятий, сухою вербою.
На березі Прип'яті – березі – на –
ріки, що колись була голубою.
Стоїть йому атомна чорна свіча.
Лежать йому села в біді і розрусі.
Уп'явся в пісок пазурями корча,
свистить йому вітер в дуплястому вусі...
Ліна Костенко

33.2. | Поясніть правопис виділених слів.

34.1. | Подані в транскрипції слова запишіть відповідно до орфографічних норм. Обґрунтуйте написання.

[л':ец':а], [пужал'це], [д'івчинон'ц'і], [шчас'т'а], [рад'іс'т'], [т'м'аний], [с'м'іх], [в'іс'т'і].
[сто'р'ін'ц'і], [се"л'ан'с'кий], [пал'ц'і], [брен'к'іт], [здайец':а], [з'в'існо], [ви"нос':а].

35.1. | Запишіть речення, вставивши пропущені літери, знявши риски. Підкресліть слова, написання яких не перевіряється правилами. За потреби зверніться до орфографічного словника.

1. Пр..рода – єдина книга, кожна сторінка якої ..повн..на гл..бокого змісту (Гете).
2. Кр..чали «біс», п..шались ..робл..ним, прогрес любили над/усе. Л..тить л..лека над (Ч,ч)орнобилем, ні/кому діток не/н..се (Л. Костенко). 3. Б..р..жіть м..те-лика на л..стках б..різки, на ст...жинах сонячні ві..блиски (М. Дудін). 4. Рідна пр..-рода входить у нашу душу, як колиска бут..я, як чисте дж..р..ло, з якого ми в/перше напились ж..вої води (В.Сухомлинський). 5. В д..тинстві ві..кр..ваєш мат..рик, котрий назвет..ся потім – (Б, б)ат..ківщина (Л. Костенко).

36.1. | Напишіть висловлення, довівши або спростувавши думку «Чорнобиль не має минулого часу».

36.2. | Запишіть текст, замінивши виділені слова антонімами. Поясніть орфограми.

Вечоріє

Сонце заходить, прощаючись із землею. Холоднішає. Подув сильний вітер. Закінчують свій спів дзвінкоголосі пташки. Ось і діти полягали спати. Усе скрізь завмерло. Зникли турботи, клопоти. Стало сумно, буденно.

37.1. | Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Випишіть слова з ненаголошеними голосними. Поясніть їх написання.

Вечоріло. Над річкою звисав білястий туман, піднімався над берегами і плив на поля. Підпадьомкав одинокий перепел. Скрипіли навантажені вози. Між оселями замигтіли вогники. На вулиці пахло колоссям. З дворів тягло свіжоспеченим хлібом. Скрипіли журавлі. Річка обгинала село. По той бік темніли стомлені дуби. Десь за рогом рибалка загонив у сітку рибу. У темряві ледь-ледь вирізьблювалися обриси хат. На схилі гори зводилися високі тополі. Над водою чорніли верби (За О. Десняком).

ПРАВОПИС НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ

1. У префіксах:

ПРЕ	ПРІ	ПРИ
= «дуже» <i>пречудовий, препоганий</i>	лише в трьох словах (і похідних від них): <i>прізвище, прізвисько, прірва, прірвистий</i>	наближення: <i>приходить</i>
запозичення зі старослов'янської (переважно церковні): преосвященство, преподобний, престол, презирство		приєднання: <i>прибудувати</i>
		неповнота дії: <i>присісти</i>
УВАГА! <i>Превелебний</i> <i>Прежовтий і прижовклий</i> <i>Престарий і пристарілий</i> (хоч може бути <i>будинок престарілих</i>) і <i>пристаркуватий</i> <i>Прегіркий і пригіркий, привільний і превільний</i>		Будьте уважні до значення слів!

продовження таблиці на наступній сторінці

2. У коренях:

Е

у буквосполученнях **-ЕРЕ-**, **-ЕЛЕ-** *мерехтіти, шелест*;
якщо при зміні слова відбувається чергування з і або нулем звука:
попелястий – попіл,
вітер – вітру;
вичісувати – чесати;

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СЛОВА:

левада, леміш, серпанок,
тремтіти, плекати, чепурний,
меткий, метушня, шелюга

И

у буквосполученнях **-РИ-**, **-ЛИ-** *grimіти, глитати;*

у коренях **-БИР-**, **-ДИР-**, **-ПИР-**,
-МИР-, **-СТИЛ-**, якщо далі чуємо наголошений А:
заберу – забирАю, задер – задирАю, запер – заперАю, не вмер – не вмирАю, застелю – застилАю;

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СЛОВА:

минулий, шинель, кишеня,
киря, лиман, цимбали

ПЕРЕВІРЯЙТЕ НАГОЛОСОМ!

терплячий, бо тЕрпимо

зупинятися, бо зупИнка

3. У суфіксах:

Е

у пестливих словах:
донечка, вишенька, ріднесенький (КРІМ *вуличка, паличка, горличка*);
-ен(я), -енн(я) в іменниках середнього роду; у дієприкметниках: *цуценя, каченя, вивчення, мислення; спечений, вражений, зосереджений;*
-ев- в іменниках, які НЕ означають матеріал або результат праці: *марев* (= міраж)

И

у словах із суфіксом **-ищ(е)**; часто – згрубілість: *бабище, хмарище, вознище, урвище, становище;*
-ин(а) в іменниках жіночого роду; у присвійних прикметниках (чий? чия? чий? чії?): *Вінниччина, Київщина, середина; матусин, доньчині;*
-ив- в іменниках, які означають результат праці чи матеріал: *вариво, печиво, прядиво;*
-ик- в іменниках чоловічого роду й похідних від них: *кущик, дощик, кошчок, дощикок*

Лінгвістична задача. Двоє учнів посперечалися про те, як потрібно писати слова вел..тень і вел..чезний. Один із них стверджував, що в обох словах необхідно писати літеру е, інший наполягав на тому, що треба писати и. Як ви розсудите учнів?

38.1. | *Спишіть речення, вставивши пропущені е, и. Доберіть перевірні слова.*

1. Віт..р ш..л..стів соняшниками (О. Гончар). 2. Схололі в хмарах крап..льки води п..рлинами котилися у збудж..ні сади (М. Бажан). 3. Ніжно струм..ніли на землю місячні пром...ні (Ю. Збанацький). 4. З тихим плескотом на бер..г рине хвил..чка п..рлиста (Леся Українка). 5. Густа м..дова т..плота в..сокі нал..ла ж..та (М.Рильський). 6. В..снянійте, далі сині, нал..вайтесь сонцем, дні! (В. Сосюра) 7. З..лені віти сос..н м..реж..вом спл..лись (Н. Забіла). 8. На луках біліє пряд..во баб..ного літа (В. Кучер).

39.1. | *Від поданих слів утворіть нові, додавши суфікси. Поясніть написання е, и.*

Вивчати, творити, цибуля, пекти, ріка, город, стіл, ложка, опалити, лелека, озе-ленити, подушка.

40.1. | *Перекладіть українською мовою. Підкресліть букви, що позначають ненаголошені звуки, обґрунтуйте їх написання.*

Cordeluță, cugetare, dantelă, al mamei, epuraș, cuțitaș, ulicioară, adresare, al surioarei, miraj, întîlnire, pîrăiaș.

41.1. | *Із орфографічного словника випишіть 15 слів із ненаголошеними е, и, написання яких треба запам'ятати. Із п'ятьма словами (на вибір) складіть речення.*

41.2. | *Укладіть словничок (до 15 слів із ненаголошеними голосними) за темою «Рушник в обрядах та в житті українського народу».*

§ 7. Правила вживання знака м'якшення та апострофа

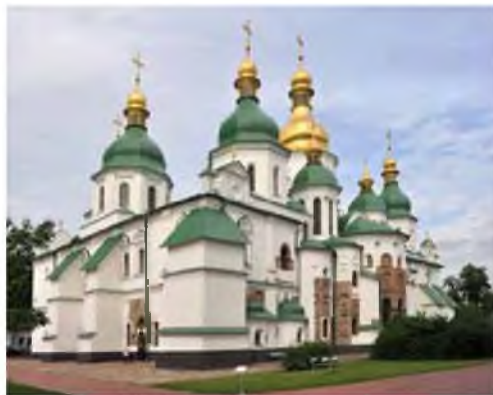
43.1. | *Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про бібліотечну справу Київської Русі? Над чим спонукає задуматися цей текст вас? Визначте основну думку.*

Перша бібліотека на Русі

Серед пам'яток минулого в стародавньому Києві – славнозвісний архітектурний комплекс XI–XVIII століть – Софія Київська. Його центральна споруда – Софійський собор, закладений в XI сторіччі за наказом князя Ярослава Мудрого на честь його перемоги над печенігами. Починаючи з часів Ярослава, Софія є невід'ємним культурним центром східнослов'янської держави.

продовження вправи на наступній сторінці

Тут знаходилася відома нам бібліотека, заснована Ярославом. Уперше про неї згадується в «Повісті минулих літ». Портрет князя, якого за *прихильність* до наук народ прозвав Мудрим, *дивиться* на нас із *кам'яної* брили, установленої вдячними нащадками 1969 року в дворі заповідника навпроти *Софійського собору*. Цей *пам'ятник* споруджено на честь заснування Ярославом першої на Русі бібліотеки.

Багато таємниць, *пов'язаних* із бібліотекою, ще належить розгадати. Книжкові скарби, що запаморочили голову не одному поколінню шукачів, *можуть* бути поховані в катакомбах одного з *чотирьох* стародавніх храмів Києва (Із журналу).

42.2. | *Випишіть виділені слова. Поясніть вживання знака м'якшення чи апострофа. Згрупуйте слова за правилами.*

42.3. | *Дату, названу в тексті, запишіть словами. Поясніть орфограми.*

Про «таємницю» бібліотеки Ярослава Мудрого можете більше дізнатися за посиланням

ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ

Знак м'якшення пишеться	Знак м'якшення не пишеться
після м'яких приголосних [ð'], [m'], [z'], [c'], [dз'], [ц'], [л'], [н'] у кінці слова та складу: <i>тінь, молодь, гедзь, сіль, суть, загальний, близько, восьмий, боротьба</i>	після губних приголосних [б], [п], [в], [м], [ф]: <i>дріб, короп, кров, верф</i> і після шиплячих [ж], [ч], [ш], [щ]: <i>піч, наріжте, дишеш, куц</i>
після м'яких приголосних усередині складу перед [о]: <i>трьох, льон, сьогодні</i>	після [р] у кінці складу або слова: <i>перевірте, договір, секретар, Харків</i>
після м'якого приголосного [л'] перед приголосним: <i>вільний, польський, сільський</i>	після м'яких приголосних, крім [л'], якщо за ним ідуть інші м'які приголосні: <i>кінцівка, ланцюг, цвях</i>

у дієсловах на -ться , а також у дієслівних формах дійсного, наказового способу: <i>будується, робиться, роблять; будьте, станьте, зробіть, напишіть, накресліть</i>	після [н] перед [ж], [ч], [ш], [щ] та суфіксами -ськ(ий), -ств(о) : <i>кінчик, тонший, банщик, інженер, громадянський, громадянство</i>
у сполученнях -льч(ц), -ньч(ц), -сьч(ц)- , якщо вони походять із -льк-, -ньк-, -ськ- : <i>доньчин - донька, ляльчин - лялька, Васьчин - Васька</i>	у сполученнях -лч(ц), -нч(ц), -сч(ц) , якщо вони походять із -лк-, -нк-, -ск- : <i>рибалчин - рибалка, банці - банка, колисці - колиска</i>
у суфіксах -ськ(о, ий), -зьк(о, ий), -цьк(о, ий), -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк- : <i>військо, сільський, близько, близький, хвацька, дивацький, людськість, тоненько, сторононька, тонесенький, гарнісінький</i>	у прізвищах після [д], [н], [т] перед суфіксами -ченк(о), -чук, -чишин : <i>Федченко, Безбатченко, Панченко, Радчук, Федчишин, Грінчишин</i>

43.1. | *Запишіть слова у дві колонки: у першу без знака м'якшення, у другу – зі знаком м'якшення.*

Камін..чик, мен..ша, ал..батрос, уман..ський, с..лід, Олен..чина, розкіш.., долон..ці, філ..м, повір..те, дивуєт..ся, Хар..ків, русал..чина.

Ключ. Підкресливши останню літеру в кожному слові, прочитаєте назву твору. Укажіть, хто його автор.

Підказка. Цього письменника названо «всеобіймаючим оком України». Хто його так назвав?

44.1. | *Зробіть буквений запис слів, поданих фонетичною транскрипцією. Поясніть, чому не в усіх випадках після букв, що позначають м'які приголосні звуки, пишеться знак м'якшення.*

[че"реше"н'ці], [се"л'ан'с'кий], [ц'в'ір'ін'чати], [с'в'ато], [уман'с'кий], [гуцул'с'кий], [хатин'ц'і], [шчас'т'а], [с'в'іт], [ве"личн'іс'т'].

ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА	
Апостроф ставиться перед я, ю, є, ї при роздільній вимові	Апостроф не ставиться
після [б], [п], [в], [м], [ф], коли перед ними не стоїть інший приголосний, крім [р]: <i>п'ять, торф'яний, здоров'я, м'ясо, В'ячеслав, зв'язок, сім'я, Стеф'юк</i>	після губних приголосних [б], [п], [в], [м], [ф], коли перед ними стоїть інший приголосний, крім [р], який належить до кореня слова: <i>свято, дзв'якнути, цвях</i> (якщо попередній приголосний належить до префікса, то апостроф ставиться: <i>зв'язок, розв'язка</i>)

продовження таблиці на наступній сторінці

після [р] у кінці складу: <i>бур'ян, кур'єр, кар'єр, подвір'я</i>	після м'якого [р'] на початку складу: <i>ряд, рясно, буря, крюк, гарячий</i>
після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: <i>від'їзд, під'їхати, з'єднати, з'їхати</i>	після пом'якшених [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'] в іншомовних словах: <i>бюст, пюпітр, мюзикл, фюзеляж</i>
після першої частини складних слів: <i>дит'ясла, двох'ярусний</i>	
після [б], [п], [в], [м], [ф], [г], [к], [х], [ж], [ч], [ш], [р] у словах іншомовного походження: <i>Фур'є, миш'як</i>	
після [к] у власних назвах типу <i>Лук'ян</i> та похідних від нього: <i>Лук'яненко, Лук'янівка та ін.</i>	

45.1. | Утворіть від поданих слів прикметники. Поясніть написання.

Різдво, дерево, дух, мавпа, олово, трава, жирафа, солома, морква, рута, жаба, мед, корова, торф.

45.2. | До поданих слів додайте префікси, що закінчуються на приголосний. Поясніть написання.

Ядерний, їсти, єднати, їхати, ярусний, єднання, явитися, ідейний, ятрити, ювілейний.

46.1 | Прочитайте й запишіть вислови про книги, вставивши, де потрібно, знак м'якшення чи апостроф.

1. Пам..ятайте: те, ким ви є, визначає..ся тим, що ви читаєте (Д. Рон). 2. Кни-га рятує душу від здерев..яніння (Т. Шевченко). 3. Як не любити любов..ю на-снажених, мудріс..тю сповнених книг! (М. Рильський) 4. Творец.. книги – автор, творец.. її долі – суспіл..ство (В. Гюго). 5. Не можна тримати книги заховани-ми, ніби в тюр..мі, вони повинні переходити з бібліотеки в пам..ят.., роз..яснюю-чи таємниці буття (Петрарка). 6. Книги – морс..ка глибина (І. Франко). 7. Книга здає..ся казковою лампою, що дарує людині с..вітло на темних і в..юнистих до-рогах життя (Г. Лейбніц).

В'юнистий – şerpuitor

47.1 | *Перекладіть українською мовою. Обґрунтуйте написання слів.*

A dezlega, dedicație, curte, vierme, șerpuiește, pilot, omenire, culme, își va potoli setea, explicație, grădiniță pentru copii, pe două nivele, armistițiu, ucrainesc.

48.1 | *Прорекламуйте одну із книг, яка справила на вас найбільше враження (письмово). У висловленні використайте прислів'я, приказки. ПАМ'ЯТАЙТЕ:*

«Чим більше ви читаєте, тим менше мавпуєте» (Жуль Ренар).

§ 8. Уживання великої літери. Лапки у власних назвах

49.1. | *Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Як ви думаєте, що відображає заголовок – тему чи основну думку?*

Серце України

Тільки українець може зрозуміти справжню вагу слова «Київ». Київ – це не просто столиця. Київ – це вузол, яким тисячолітня історія зв'язала два континенти – Європу й Азію. Великокняжий престол, володіння якого простягалися на схід до Дону й на захід до Сяну, змагання з Візантією за першість над Чорним морем, походи Святослава Хороброго і, нарешті, монгольські навали – це свідчення того, що не будь у той час на Дніпрі Києва, не було б на Віслі Кракова, на Влтаві Праги. Під руїнами Києва поховані здобутки лише того народу, що репрезентував Київ. Під руїнами золотоверхого Києва поховані не тільки вияви матеріальної культури, не лише церкви, замки, а передусім заховано серце цієї землі.

Коли в київських печерах горіли воскові свічі наших Несторів, коли ставала на ноги Києво-Могилянська академія, тоді Київ та його земля знов починали проминитися своєрідним сяйвом неповторної культури. Десь у далекому полі дзвеніли шаблі, тупотіли копита коней, але в Києві гули дзвони оновленої Софії, росли заводи й лопотіли вітрильники торговельних кораблів. Серце України б'ється в Києві (За У. Самчуком).

49.2. | *Випишіть власні назви й поясніть їх написання.*

Почав промінитися – a început a străluci
Лопотіти – тум: a fi lîfîi

УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

Перше слово в реченні	<i>Так і росла й розвивалася українська держава зі своєю столицею Києвом.</i>
При звертаннях, коли після них ставимо знак оклику	<i>Україно моя! Мені в світі нічого не треба! Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти!</i>
Після двокрапки, на початку цитати	<i>Іван Багряний писав: «Іди по лінії найбільшого опору і ти пізнаєш світ».</i>
Прізвища, імена, імена по батькові, псевдоніми, прізвиська	<i>Кажук Василь Богданович, Олег Ольжич, Леся Українка, Лисий, Опецьок</i>
Міфологічні назви і назви божеств	<i>Даждьбог, Прометей, Перун, Лель</i>
Індивідуальні назви тварин	<i>Бровко, Сірко, Гнідий, Карий, Ромашка, Мурчик, Дамка</i>
Назви дійових осіб у літературних творах	<i>Котигорошко, Потерчата, Той, що греблі рве, Мавка, Полісун</i>
Назви сортів рослин у спеціальній літературі	<i>Боровинка, Золотий ранет (яблуні), Лісова красуня, Бера (груші)</i>
Назви найвищих державних посад України і міжнародних посад	<i>Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний Секретар ООН</i>
Перше слово у складених назвах (навчальні заклади, підприємства, установи, організації)	<i>Міжрегіональна академія управління персоналом, Міська податкова адміністрація, Обласний центр зайнятості населення, Київська міська рада</i>
Урядові назви, назви партій, громадських організацій	<i>Кабінет Міністрів України, Об'єднання студентської молоді</i>
Назви конгресів, договорів, найважливіших документів	<i>Декларація прав людини, Конституція України</i>

продовження таблиці на наступній сторінці

Назви нагород		<i>орден Свободи, медаль «За відвагу»</i>
Назви машин, промислових і продуктових виробів		<i>літак «Мрія», автомобіль «Славута», цукерки «Прометей», печиво «Ювілейний букет»</i>
Назви друкованих видань		<i>газета «Українське слово», журнал «Смолоскип», часопис «Березіль»</i>
Назви літературних, художніх і музичних творів, наукових праць		<i>повість «Художник», поема «Незнайомому воякові», кіноповість «Україна в огні», п'єса «Бояриня», картина «Приречені», посібник «Стилістика української мови»</i>
Назви вокзалів, станцій, портів, споруд, приміщень, будівель		<i>станція метро «Хрещатик», автостанція «Заводська», вокзал «Курський», санаторій «Ялинка»</i>
Назви архітектурних пам'яток		<i>Володимирська церква, Андріївський собор, Почаївська лавра</i>
Назви історичних подій, епох, свят		<i>епоха Ренесансу, День захисту дітей, Новий рік</i>
Астрономічні назви		<i>Сатурн, Плутон, Венера</i>
Географічні назви	Назви материків, держав	<i>Євразія, Австралія, Японія, Франція, Перу</i>
	Назви міст, селищ, хуторів	<i>Охтирка, Чугуїв, Рим, селище Першотравневе, хутір Михайлівський</i>
	Назви вулиць, провулків, площ, парків, скверів	<i>вул. Соборна, пров. Короленка, майдан Свободи, площа Незалежності, парк ім. Т. Шевченка</i>
	Назви культових споруд	<i>Свято-Покровський монастир, Свято- Преображенський собор, Вознесенська церква</i>
	Назви водних об'єктів	<i>Атлантичний океан, Середземне море, о. Світіязь, р. Случ</i>

продовження таблиці на наступній сторінці

Прикметники, утворені від власних особових імен: присвійні прикметники із суфіксами *-ів-, -їв-, -ов-, -ев-, -ин-, -їн-* у значенні належності чогось цій особі; відносні прикметники із суфіксом *-ськ-* у значенні «імені когось», «пам'яті когось»

*Грінченків словник,
Шевченкові полотна,
Франківська кімната,
Нобелівська премія
АЛЕ дамоклів меч,
шевченківські традиції*

50.1. | *Спишіть слова та сполучення слів, замінюючи, де треба, малу букву на велику. Які назви треба взяти в лапки?*

Річка (л)ибідь, (д)ніпро, (м)айдан (н)езалежності, (в)еликдень, (о)повідання (м)орозенко, (у)країнознавча (г)ра (с)оняшник, (у)країна, (я)рослав (м)удрий, (ш)евченківська (п)ремія, (ж)урнал (в)есвіт, (г)азета (г)олос (у)країни, (к)иїв, (о)стрів (х)ортиця, (с)узір'я (к)озеріг, (о)деська (о)бласть, (д)рама-феєрія (л)ісова пісня, (с)тудія (т)анцю (в)олошка, (п)очаївська (л)авра, (п)ечиво (ж)уравлик, (к)інотеатр (с)яйво, (с)упермаркет (к)опійка, сайт (о)стрів (з)нань, (ч)орне море.

51.1. | *Пригадайте й запишіть прізвища, імена, по батькові відомих українських письменників (до 10).*

52.1. | *Уявіть, що вам треба привітати когось зі святом листівкою або за допомогою смс-повідомлення чи електронного листа. Запишіть правильно подані назви свят.*

Вітаю з (н)овим (р)оком; з (р)іздвом (х)ристовим; з (в)еликоднем; з (д)нем (у)чителя; з (д)нем (н)езалежності.

Як ви думаєте, чому пишемо по-різному такі слова, як *Ампер і ампер, Орел і орел, Чумацький Шлях і чумацький шлях?*

53.1. | *Із поданими парами слів складіть словосполучення за зразком. Поясніть уживання великої та малої літер.*

Зразок. День (вихідний день – День матері).

Закон – закон, Президент – президент, Тиждень – тиждень, Центр – центр, Шлях – шлях, Рентген – рентген.

54.1. | *Напишіть невелике висловлення за однією із тем: «Мій улюблений сучасний український виконавець», «Світ навколо мене», «Собори України», «Зоряне небо». Використайте в тексті власні назви.*

§ 9. Написання складних слів разом, окремо, через дефіс

55.1. | Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Колірне вирішення українських костюмів XV–XVII століття було дуже різноманітним.

У народних костюмах переважав загалом світлий колір основного полотняного одягу. Майже білого кольору (точніше, світло/кремового) було часто некрите овчинне вбрання, вироблене «набіло» (кожухи, кептарі). Найбільш поширеними кольорами українського народного одягу були коричнево/сірі різних відтінків (темно/світлі, піщано/бежеві). Чорний колір також дуже типовий для верхнього одягу, поширений яскраво/червоний колір. Червона гама переважала в жіночих плахтах і в поясах обох статей. Популярний колір в українських костюмах – синій (темно/голубий). Відносно меншу роль відігравали зелений, жовтий, фіолетовий кольори. Та все ж мальовнича барвистість українських костюмів ніколи не переходила в багато/колірну строкатість (із часопису).

55.2. | Випишіть складні слова, знявши риску. Поясніть їх написання.

Плáхта – fotă, catrință

Барвістий – colorat, multicolor

Строкáтий – pestriț

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ

1. Складне слово, утворене від словосполучення (сполучення слів, у якому одне слово залежить від іншого), пишеться **РАЗОМ**: *новобудова, вічнозелений, залізобетон*
2. Складне слово, утворене від сполучення слів, у якому всі слова рівноправні, пишеться **ЧЕРЕЗ ДЕФІС**: *зменшено-пестливий, яскраво-зелений, навчально-виховний*
Винятки: хитромудрий, жовтогарячий, червоногарячий, зловорожий, важкохворий, глухонімиий, сліпоглухонімиий
3. Складні слова, утворені повторенням однакових слів, синонімів або антонімів, пишуться **ЧЕРЕЗ ДЕФІС**: *синій-синій, добрий-предобрий, без кінця-краю* (синоніми), *більш-менш* (антоніми)

продовження таблиці на наступній сторінці

4. Складні слова, утворені від іншомовних частин, що за своїм значенням наближаються до префіксів, пишуться **РАЗОМ**: *авіа-, авто-, аеро-, гео-, гідро-, електро-, кіно-, мото-, теле-, фото-, супер-*: авіаквиток, фотомодель, фотовиставка, суперобкладинка, супергерой

ЧЕРЕЗ ДЕФІС, утворені від іншомовних частин: *прем'єр-, віце-, генерал-, екс-, максі-, міні-, міді-*: прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністр, екс-президент, віце-чемпіон, генерал-майор, міні-спідниця, сукня-максі

Також **ЧЕРЕЗ ДЕФІС** пишуться іншомовні слова: *блок-схема, вакуум-апарат, унтер-офіцер, штабс-капітан, член-кореспондент, яхт-клуб, стоп-кран, пап'є-маше, дизель-мотор*

5. Складні слова з частиною *пів-* у значенні «половина» пишуться **РАЗОМ**: *півпарти, пів'юрти, півананаса, піввідра*

З власними назвами пишуться **ЧЕРЕЗ ДЕФІС**: *пів-Харкова, пів-Америку*

ОКРЕМО лише у висловах на позначення часу: *о пів на восьму, пів до третьої*; коли між *пів* і словом можна вставити інше: *пів чайної ложки*

56.1. | Розкриваючи дужки, запишіть слова в три колонки: 1) які пишуться разом; 2) які пишуться через дефіс; 3) які пишуться окремо.

Озерно(болотний), хліб(сіль), на(жаль), здивовано(розгублений), червоно(гарячий), казна(хто), шести(метровий), сніго(затримання), овоче(сховище), на(двоє), м'ясо(молочний), одно(денний), видимо(невидимо), один(в) один, корабле(будівник), хто(небудь), кінець(кінцем), легко(крилий), будь(що)будь, сама(самісінька), взаємно(перпендикулярний).

57.1. | Спишіть слова з *пів-*, знявши риски. Обґрунтуйте написання.

Пів/години, пів/добы, пів/України, пів/дороги, пів/Бессарабії, пів/зошита, пів/урока, пів/Канева, пів/Одеси, пів/ідальні, пів/відра, пів/яблука, пів/життя, пів/Яготина, пів/олівця.

58.1. | *Перекладіть українською мовою. Визначте складні слова, поясніть їх правопис в обох мовах.*

Soarele strălucea sus pe cerul albastru-azuriu. Crengile dese de cireși, de meri, de perji își aruncau umbrele verzi pe pământ. Alergînd prin văi și rîpi, drumul se întindea departe-depart, șerpuind ca o panglică albă. Pe malul pîrăului liniștit și domol, pe care-l străjuiau sălciile și călinii, ședea un băiețel cu păr bălai. El avea vreo șase anișori (Із журналу).

59.1. | *Прочитайте слова. Запишіть, виправивши помилки. Аргументуйте свій вибір.*

Кримсько-татарський, військовозобов'язаний, літературно-художній, червоногарячий, жовтоблакитний, лісо-степовий, мініспідниця, кіно-театр, зірви голова.

60.1. | *Випишіть з орфографічного словника 10-15 складних слів, що пишуться разом і через дефіс. З п'ятьма словами (на вибір) складіть речення.*

§ 10. Написання чоловічих і жіночих імен по батькові, прізвищ

61.1. | *Прочитайте текст. Що нового ви дізналися із прочитаного?*

Про імена – у минулому

Князь Костянтин Іванович Острозький найсильніший з українських князів та панів у 1510–30 рр. Були й інші Острозькі. У грамоті 1585 року згадується Костянтин Костянтинович Острозький. Це не прізвища і не назви династій, а назви по батькові. Отже, у XVI сторіччі в Україні вживалася форма по батькові.

Костянтин Острозький

Так само і в Київській державі вживались імена по батькові. Спочатку відомі з літописів особи мали тільки імена: Олег, Святослав, Мал, Добриня. Пізніше до імен додавали ще й назву по батькові: Давид Ігорович, Давид Святославович. Синів Ярослава Мудрого називали Ізяслав Ярославич, Всеволод Ярославич, Святослав Ярославич. Сина князя Ігоря називали Святополк Ігорович. Сина князя Олега Святославича називали Ігор Олегович. Сина князя Мстислава – Ізяслав Мстиславович. Пізніше деякі назви по батькові стали й назвами родів: рід Ізяславичів, рід Ростиславичів (М. Грушевський).

продовження вправи на наступній сторінці

61.2. | Випишіть імена по батькові. Поясніть, як вони утворилися.

ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Чоловічі імена по батькові	Жіночі імена по батькові
<p>Чоловічі імена по батькові створюються додаванням до основ власних імен суфікса -ович: <i>Михайло – Михайлович, Василь – Васильович, Юрій – Юрійович, Георгій – Георгійович, Ігор – Ігорович</i>.</p> <p>Кілька чоловічих імен по батькові створюються за допомогою суфікса -ич: <i>Лука – Лукич (і Лукович), Сава – Савич (і Савович), Кузьма – Кузьмич (і Кузьмович), Хома – Хомич (і Хомович), Яків – Якович, Ілля – Ілліч</i>.</p>	<p>Жіночі імена по батькові створюються додаванням до основ власних імен суфікса -івн(а): <i>Михайло – Михайлівна, Юрій – Юріївна (Юрій + івна), Георгій – Георгіївна, Ілля – Іллівна, Кузьма – Кузьмівна</i>.</p>
<p>В імені Григорій при творенні імені по батькові відпадає ій – <i>Григорович</i>, а до основи імені <i>Микола</i> додаємо ай – <i>Миколайович</i> (і рідко – <i>Миколович</i>).</p>	<p>З відхиленням від цього правила створюються лише такі імена по батькові: <i>Яків – Яківна, Григорій – Григорівна, Микола – Миколаївна</i> (і рідко – <i>Миколівна</i>).</p>

62.1. | Провідмініайте чоловічі й жіночі імена по батькові. Позначте закінчення.

Іван Васильович, Тетяна Сергіївна, Петро Васильович, Ганна Олександрівна, Валентина Степанівна, Ігор Іларіонович.

Класний керівник попросила Тетяну покликати Радчук. Дівчинка вийшла з класу й задумалася: кого ж покликати, адже в класі є Радчук Катерина і Радчук Андрій. А як думаєте ви?

63.1. | Випишіть прізвища, які не відмінюються. Обґрунтуйте свій вибір.

Олійник Василь, Решету́ха Анастасія, Олія́рчик Остап, Ткаченко Надія, Довга́ль Ірина, Костенко Горді́й, Опанасенко Ганна, Гайдамака Валері́й, Гайда Ната́ля,

продовження вправи на наступній сторінці

Кравченко Галина, Демчук Надія, Зварич Василь. Кодлюк Ярослава, Овчинник Володимир, Тераз Мар'яна, Логош Дмитро, Мітченко Юлія, Міщук Ольга, Миколайчук Руслана, Мещерських Максим.

64.1. | Прочитайте текст. Перекладіть українською мовою.

Vasile Alecsandri este clasicul literaturii moldovenești. S-a născut la 21 iulie 1821 în orașul Bacău. Studiile și le-a făcut la Paris. Biografia și creația scriitorului sînt strîns legate de Bucovina. Aici el a lucrat asupra ciclului de poezii lirice «Doine» și «Mărgăritare».

Unele opere ale lui V. Alecsandri au fost traduse în limba ucraineană de Vasile Țurât, Bogdan Melniciuc și alți poeți. A murit scriitorul la 22 august 1890 (R. Dub, M. Bogaiciuc).

65.1. | Напишіть есе «Про що розповів нам сімейний альбом», використовуючи прізвища, імена, по батькові рідних та близьких вам людей.

§ 11. Складоподіл, правила переносу слів із рядка в рядок. Графічне скорочення слів

66.1. | Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте тему, основну думку, стиль і тип мовлення тексту.

Напевно, кожен із нас хоч **раз** у житті та **побував** на одному з одеських курортів. Затока, Кароліно-Бугаз й інші курорти сучасної Одеської області відомі майже всім. Але мало хто знає, що на самому півдні Одеської області існує дивна земля, шматочок того, що здавна іменувалося Бессарабією.

Саме тут довжелезним ланцюгом простяглися тринадцять солоних озер – безцінна криниця бальнеології. І саме ці абсолютно екологічно чисті місця вибрали для гніздування більше сотні різновидів **водоплавних** птахів: чайок, чорних і білих лебедів, качок, чапель і навіть рожевих і білих **пеліканів**. Кажуть, що в особливо віддалених місцях можна побачити навіть фламінго!

Акерманська фортеця
в Білгород-Дністровському

продовження вправи на наступній сторінці

Узагалі, флора і **фауна** цього регіону нараховує понад 29 видів риб, 6 видів амфібій, 10 видів рептилій (деякі з вищезгаданих занесені до Червоної книги України), 184 види птахів (25 занесені до Червоної книги), 35 видів ссавців (8 у Червоній книзі). Так що ці місця можна по праву назвати раєм для орнітологів. А система водно-болотних угідь солоних **озер** Сасик-Шагани-Алібей-Бурнас має статус міжнародних.

У радіусі 100 кілометрів немає жодних промислових центрів, портів і транспортних магістралей. Тільки виноградники та рибальські селища. Абсолютно чисте **відкрите** море. Дивовижне повітря – коктейль із морського солоного повітря, степового різнотрав'я і випаровувань лиману, у водах якого міститься багато йоду. Багата морська фауна: краби, актинії, дельфіни, багато риб і креветок. Знавці **приїжджають** рибалити саме в ці місця! (Із часопису)

66.2. | Випишіть виділені слова, поділіть їх на склади, поясніть свій вибір.

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ ІЗ РЯДКА В РЯДОК

Слова з рядка в рядок можна переносити за складами:

фа-рин-гіт, но-віт-ній, га-лузь, бу-ття (бут-тя), ший-ка, паль-ці, фар-ма-цевт, хар-ків-ський (хар-ківсь-кий)

При переносі слів із рядка в рядок не можна розривати

Буквосполучення дж, дз , якщо вони позначають один звук	<i>ку-ку-ру-дза, хо-джу (але під-звітний, під-живити)</i>
Буквосполучення йо,ьо	<i>осьо-вий, міль-йон, лось-йон, буль-йон</i>
Залишаємо на попередньому рядку апостроф і знак м'якшення та літеру й	<i>спіль-ний, низь-ко, В'яче-слав, Лук'-янчук, кон'юкти-віт (кон'-юктивіт), лій-ка, стій-кий, Марій-ка</i>
Не можна переносити	
Односкладові слова	<i>бал, вісь, яр, вольт</i>
Односкладові префікси перед наступним приголосним кореня	<i>най-кращий, під-шкірний</i>
Ініціальні й комбіновані аббревіатури	<i>МАН, АЕС, НФаУ, ЛАЗ-105</i>

продовження таблиці на наступній сторінці

Прізвища й ініціали чи скорочення, які до них належать	Б. С. Драч, доц. Ткач
Скорочення на позначення мір і цифрове значення величини	15 %, 2004 р., 5 мл, 8 шт.
Порядкові числівники і граматичне закінчення при їх цифрово-буквеному позначенні	3-й, 4-го, 8-ї
Графічні скорочення	і т. д., ф-т, т-во

67.1. | *Перепишіть слова, показавши всі можливі переноси.*

Броджу, саджу, кукурудза, гайок, пеньок, байка, галка, юрба, ювіляр, ясний, ялина, аптека, щоденний, туманний, годинник, Марія, Юля, подзвонити, надзвичайний, відзнаки, подвір'я, сіль.

68.1. | *Випишіть слова в три колонки: 1) ті, які не можна переносити (юнак); 2) ті, при переносі яких можна залишати дві перші букви (юн-нат); 3) ті, при переносі яких можна залишати три перші букви (юна-цький). Те саме слово, якщо його можна по-різному переносити, записуйте в різні колонки (рі-зний і різ-ний).*

Піджива, сплав, кряж, подзвін, в'яне, ями, підземний, уцент, інструмент, розірвані, джгут, перепел, яничар, усі, юні, годжусь, надзвичайне, гайок, задзиччати, ірис, в'юн, вибух, книголюб, іду, ярмо, уміє, перекладач, сиджу, ялина.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєте вислів О. Гончара.

Кряж – 1) lanț de dealuri, masiv deluros;
2) butuc, buștean

69.1. | *Перекладіть слова українською мовою. Українські відповідники поділіть на склади для переносу із рядка в рядок. Чому не можна українські відповідники підкреслених слів поділити на склади для переносу?*

Intrare, ovăș, război, tînăr, brăduț, vis, zîmbet, farmacie, ulei, sunet, privire.

70.1.

Спишіть текст, знявши скісну риску, розкривши дужки та узгодивши аббревіатури з іменниками та дієсловами. Поясніть їх написання.

Зберегти повагу й довіру друзів протягом життя дуже важливо. Приятелі й однокласники працюватимуть у (місцевий) ТЮГ, створюватимуть фото/репортажі у (цікавий) ЗМІ. Хтось із друзів викладатиме у (славнозвісний) ОНМА, дехто працюватиме в (О,о)щад/банку, а хтось – даруватиме нове життя авто/мобілям на (районний) СТО. Неважливо, ким саме стануть сьогоднішні сусіди по парті – героями (український) МНС чи продавцями канц/товарів, – головне – залишатися добрими друзями, порядними людьми, бо світ навколо нас – спільний для всіх, а змінювати його на краще разом з друзями значно легше й веселіше! (Із журналу)

РІЗНОВИДИ СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ СЛІВ ЗА СПОСОБОМ ТВОРЕННЯ

ПОСКЛАДОВІ

*Спецпідрозділ – спеціальний підрозділ,
промфак – промисловий факультет,
Укртелеком – українські телекомунікації*

ІНІЦІАЛЬНІ

*ВНЗ – вищий навчальний заклад,
ХНАДУ – Харківський національний
автодорожній університет,
МОЗ – Міністерство охорони здоров'я*

СПОСОБИ ЗАПИСУ ПОСКЛАДОВИХ АБРЕВІАТУР

Із великої букви, якщо ці слова вживаються на позначення одиничних понять:
Укрінформ, Мін'юст

Із малої букви, якщо такі слова є родовими назвами: *міськвиконком, облрада, педуніверситет*

СПОСОБИ ЗАПИСУ ІНІЦІАЛЬНИХ АБРЕВІАТУР

Самостійне ініціальне скорочення або скорочення з додаванням власної назви:
*ХНУРЕ – Харківський національний
університет радіоелектроніки*

Ініціальна аббревіатура складається з кількох частин і становить єдине поняття: *МІУАНМ – Медичний інститут
Української асоціації народної медицини*

При утворенні ініціальної аббревіатури використовувалися частини складів окремих компонентів складеної назви: *НФаУ – Національний фармацевтичний університет*

Рід незмінюваних аббревіатур визначається за родом опорного слова, яке входить до складу найменування, позначеного скороченням *СТО – станція технічного обслуговування* (жіночий рід), *АТ – артеріальний тиск* (чоловічий рід)

71.1. | *Запишіть слова. Поясніть, що вони означають. Із трьох з них складіть речення.*

Дитсадок, спецкор, ЖЕК, держфонд, ЗНО, Кабмін, ВР України, НАН України, ПК, профспілка.

72.1. | *Запишіть слова, показавши всі можливі варіанти переносу з рядка в рядок.*

Віється, поздоровлення, під'яремний, освітлюються, двокласний, відгримів, щілинний, сповіщаючи, вистуджувалися, виссаний, переймається, півстоліття, перев'язь, підігну, несплачений, ілюзія, запліччя, заокруглила.

72.2. | *Розшифруйте складноскорочені слова, запам'ятайте їхнє написання.*

НАНУ, КНУ імені Тараса Шевченка, УТН, ЗМІ, медкомісія, спортбаза, міськрада, ОНУ імені Іллі Мечникова.

§ 12. Правопис географічних назв. Написання слів іншомовного походження

73.1. | *Прочитайте текст. Що цікавого ви дізналися? З'ясуйте стиль і тип мовлення.*

Оksamитовий сезон

Вересень – оксамитовий сезон, найулюбленіша пора року для багатьох людей, які насолоджуються теплим сонцем і легким вітерцем. Якщо ти ще не був у відпустці, то збирайся на відпочинок у теплі краї.

У Греції купальний сезон офіційно триває по жовтень. В оксамитовий сезон тут тепле чисте море, комфортний клімат і хороший сервіс. Особливою популярністю користуються екскурсійні та паломницькі програми.

Коста Дорада, Коста Брава, Коста Бланка, Коста де Валенсія – це далеко не весь перелік прекрасних пляжів узбережжя Іспанії. Тут є можливість не тільки позасмагати і покупатися, а також вивчити країну під час екскурсій.

Щоб відчувати себе в літі на початку осені, можна відправитися на один із відомих італійських морських курортів: Ліньяно, Ріміні, Сицилія.

продовження вправи на наступній сторінці

В Італії в цей час також проходить безліч фестивалів та свят: Піцафест, фестиваль пармської шинки, фестиваль повітряних куль, фестиваль хліба, гонки старовинних автомобілів і багато інших.

Оksamитовий сезон на Кіпрі починається у вересні й радує туристів смачними фруктами та ягодами, адже осінь на Кіпрі – це збір урожаю. У вересні погода тут літня – удень сонячно, а вночі – легка прохолода. Дощів у цей час практично немає.

Ласкаве сонце, достаток фруктів, доступні ціни та відсутність черг роблять відпочинок у Туреччині восени незабутнім.

Оksamитовий сезон у Єгипті – час для спокійного відпочинку. Восени в Єгипті немає дощів, ще не дують незатишні січневі вітри, що піднімають піщані бурі. Кращим місцем для відпочинку з маленькими дітьми є Хургада. Для молоді найбільше підійде Шарм-Ель-Шейх.

Чорногорія – це чистісіньке Адріатичне море з прозорою водою, приголомшливі пейзажі гір, умиротворення, незліченні монастирі й гостинність місцевих жителів. Тут ти можеш вибрати для відпочинку такі курортні міста, як Будва, Святий Стефан, Петровац та інші.

Таїланд переживає туристичний бум якраз в оксамитовий сезон. Закінчуються тропічні зливи, спадає спека. Клімат тут дуже м'який, фауна красива незвичайно, а внутрішня система країни ідеально розвинена. Найпопулярніші напрямки – Паттайя і Пхукет.

Пакуй валізу – адже літо не в календарі, а в голові й душі! (Із довідника-путівника)

73.2. | *Випишіть із тексту географічні назви. Зверніть увагу на їх написання.*

Оksamитовий – de, din catifea; catifelat

Паломницький – de pelerinaj

ПРАВОПИС СКЛАДЕНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ РІЗНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Назви, до складу яких входять два іменники або іменник і прикметник без сполучного голосного	<i>Конча-Заспа, Рай-Оленівка, Буда-Голубиєвичі, Буда-Гороб'ївська, Харків-Пасажирський, Новоград-Волинський, Запоріжжя-Грудувате</i>
Назви, що утворилися шляхом поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука зі зміною форми другого компонента	<i>Бердино-Івани, Павло-Григорівка, Раєво-Олександрівка, Івано-Яризівка, Івано-Шийчине, Івано-Межирицьке, Івано-Миколаївка</i>
Назви, що складаються з повнозначних запозичених слів	<i>Порто-Франко, Ханти-Мансійськ</i>
Назви, до складу яких входять іменники, поєднані прийменниками різного походження, сполучниками, частками, чи мають при собі артикль	<i>Ріо-де-Жанейро, Лос-Анджелес, Франкфурт-на-Майні, Ла-Манш</i>
Назви з першим компонентом <i>соль-, спас-, усть-, вест-, іст-, нью-, сан-, сент-, санта-, сен-, сент-</i>	<i>Сен-Готард, Нью-Орлеан, Вест-Індія, Санта-Лучія, Іст-Лондон</i>
Назви з кінцевим компонентом <i>-ривер, -сіті, -сквер, -стрит, -фіорд</i>	<i>Авеню-стрит, Трафальгар-сквер, Бонна-фіорд, Фолл-Ривер, Охао-сіті</i>

ОКРЕМО

Назви, до складу яких входить прикметник та іменник	<i>Житні Гори, Осикова Балка, Поливанів Яр, Жовта Ріка, Лютенецькі Будища</i>
Назви, до складу яких входить іменник та прикметник	<i>Кам'янка Бузька, Кам'янка Дніпровська, Кізя Кудринецька</i>
Назви, до складу яких входить порядковий числівник та іменник або прикметник	<i>Перше Залісся, Третя Авеню</i>
Географічні назви та номенклатурні одиниці при них	<i>Карпатські гори, Середземне море, Панамська затока</i>

ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

БУКВА И

У загальних назвах після приголосних <i>д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р</i> перед наступним приголосним, крім <i>й</i>	<i>дилема, шифон, тариф, риторика, символ, жираф</i>
У географічних назвах із кінцевими буквосполученнями <i>-ида, -ика</i>	<i>Атлантика, Корсика, Флорида, Атлантида</i>
У деяких словах іншомовного походження, давно засвоєних українською мовою, відповідно до вимови після <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н</i> перед наступним приголосним	<i>імбир, спирт, мирт, скипидар, кипарис, єхидна</i>
У словах церковного вжитку	<i>єпископ, єпитрахиль, миро, диякон, митра, митрополит</i>

БУКВА І

На початку слова (загальні і власні назви)	<i>Індія, Ібсен, інсульт, інтерфаза,</i>
У середині слова після <i>б, п, в, м, ф, г, х, л, н</i> перед наступним приголосним	<i>більярд, піаніст, вібрація, кімоно, ліга, мініатюра</i>
Після будь-якого приголосного, у тому числі <i>д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р</i> , перед наступним голосним та <i>й</i>	<i>інгредієнт, діаметр, тіара, ліцензія, фізіологія, пацієнт</i>
Після приголосного в кінці невідмінюваних слів	<i>візаві, таксі, попурі</i>
У географічних назвах після приголосних <i>дж, ж, ч, ш, щ, ц</i> перед наступним голосним та в кінці слова	<i>Віші, Шіофок</i>

АПОСТРОФ

У середині слова після <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>б'єф, комп'ютер, миш'як, прем'єра, п'єдестал, Руж'є</i>
У середині слова після кінцевого приголосного префікса перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>ад'юнктура, кон'юнктура, ін'єкція</i>

продовження таблиці на наступній сторінці

ЗНАК М'ЯКШЕННЯ	
У середині слова після <i>д, т, з, с, л, н</i> перед <i>я, ю, є, ї, йо</i>	<i>ательє, бульйон, мільйон, Лавуазьє</i>
У середині імені та в кінці слова після <i>д, т, з, с, л, н</i>	<i>індульгенція, кадрили, кальцій</i>
У середині слова перед наступним <i>о</i>	<i>туберкульоз, пеньок, сьогодні</i>
ПОДВОЄННЯ	
У середині слова при збігу однакових приголосних на межі префікса й кореня	<i>імміграція (є міграція), інновація (є новація)</i>
У власних назвах та похідних від них словах	<i>Шиллер, шиллерівський, Уссурі, уссурійський</i>
	У загальних назвах подвоєння не відбувається: <i>комісія, колектив, територія, група, шосе.</i>
	Лише в деяких загальних назвах іншомовного походження зберігається подвоєння: <i>аннали, бонна, брутто, ванна, мадонна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білля, булла, вілла, мулла, дурра, мірра, алло, панно.</i>

74.1. | *Перепишіть, на місці крапок, де потрібно, поставте літери. Поясніть правила подвоєння літер у словах іншомовного походження. З'ясуйте походження та значення виділених слів, складіть із ними речення.*

Ас...ортимент, брут...о, інтел...ігент, ак...редитація, ім...іграція, тон...а, дис...ертація, ім...ігрант, іл...юзія, Гол...андія, ас...игнаційний, марок...анець, сум...а, стак...ато, барок...о, Ренес...анс, інтермец...о, ван...а, мас...аж, кол...егія, ім...унітет, ком...ерція, кор...ектор, колон...а, мір...а, Шил...ер, хоб...і, Міс...урі, віл...а.

75.1. | *Запишіть слова, розкривши дужки, поясніть їх правопис. Визначте походження й значення поданих слів, користуючись «Словником іншомовних слів».*

Д(и,і)лер, субс(и,і)д(и,і)я, ем(и,і)с(и,і)я, серт(и,і)фікат, рейт(и,і)нг, д(и,і)віденд, пас(и,і)в, ліз(и,і)нг, (и,і)люз(и,і)я, м(и,і)грац(и,і)я, шас(и,і), аукц(и,і)он, ауд(и,і)-тор, (и,і)дея.

76.1. | *Запишіть слова іншомовного походження у дві колонки: I – з апострофом; II – із знаком м'якшення.*

Ін'єкція, П'єр, каньйон, браконьєр, монпансьє, портьє, ательє, Кордильєри, миш'як, більярд, В'єтнам, лосьйон, бульдог, п'єдестал, Мольєр, комп'ютер, прем'єр, Віні.

77.1. | *Запишіть українською мовою подані за молдовською орфографією географічні назви.*

Moldova, Kiev, Nistru, Dunărea, Cernăuți, Georgia, Danemarca, Oceanul Pacific, Scoția, Elveția, Atena, China, Cipru, Extremul Orient, Japonia, Marea Mediterană, Roma, Oceanul Înghețat de Nord, Suedia, Ungaria, Statele Unite ale Americii, Viena, Transcarpatia.

78.1. | *Напишіть твір-мініатюру «Спробуймо свої сили в бізнесі», використовуючи слова іншомовного походження.*

Перевіримо свої знання

Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія

1. Помилки в наголошенні слів є в рядку

- А начинка, олень, ознака
- Б новий, подруга, перепустка
- В порядковий, черговий, кілометр
- Г форзац, разом, жалюзі
- Д одинадцять, спина, цінник

2. Апостроф на місці пропуску ставиться в усіх словах рядка

- А дев..ять, бур..ян, св..ято, розв..язання
- Б кур..йозний, різьб..ярство, об..єкт, міжгір..я
- В перед..ювілейний, дит..ясла, без..ядерний, арф..я
- Г розм..якнути, від..єднати, торф..яний, п..юпітр
- Д інтерв..ю, медв..яний, безправ..я, ін..єкція

3. Усі слова пишуться без знака м'якшення в рядку

- А біл..ший, печал..ний, корін..чик, міл..йон, порт..єра
- Б тюр..ма, джміл.., повір..те, Гор..кий, емал..ований
- В Ігор.., стан..те, ніч..ний, пробивають..ся, гол..ці
- Г Уман..щина, Натал..чин, щас..тя, лл..ю, у повіс..ті
- Д шіст..десять, нен..ка, борють..ся, шампін..йон, сторін..ці

4. Спрощення у групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А** шелес..нути, невіс..ці, влас..ний, безжаліс..но
- Б** мес..ник, пристрас..но, безвиїз..но, чес..ний
- В** ціліс..ний, безкорис..ливий, хворос..няк, беззахис..но
- Г** наміс..ник, совіс..ливий, піс..ний, інтелігент..ський
- Д** благовіс..ний, мас..ниця, зап'яс..ний, наперс..ний

5. Подвоєння НЕ відбувається в усіх словах рядка

- А** ван..а, священ..ий, ем..іграція
- Б** брюс..ельський, програм..а, безсмерт..я
- В** блажен..ий, міс..ія, тон..а, мас..а
- Г** шас..і, іл..юзія, священ..ик, хоб..і
- Д** ніжніст..ю, Гол..андія, антен..а, сум..а

6. У всіх словах іншомовного походження пишеться літера И

- А** д..спетчер, ват..канський, сент..ментальний, с..мпатія
- Б** ш..лінг, конс..стенція, Д..дро, ш..ллерівський
- В** кар..катура, брав..симо, маркет..нг, серт..фікат
- Г** пер..ферія, д..версант, пр..оритет, дискр..мінація
- Д** парт..тура, д..летант, С..dney, реж..сер

7. Помилки при переносі слів допущено в рядку

- А** за/стелити, роз'/яснити
- Б** під/живити, котедж/ний
- В** гуд/зик, відк/рутити
- Г** за/склити, жи/ття
- Д** сон/ний, прий/ти

8. Усі складні слова потрібно писати через дефіс у рядку

- А** кисло/терпкий, чисто/сердечний, суспільно/корисний
- Б** швидко/псувний, рентгено/діагностичний, оранжево/червоний
- В** прусько/австрійський, організаційно/технічний, зло/ворожий
- Г** ідейно/художній, конусо/подібний, природно/ландшафтний
- Д** суспільно/політичний, підзолисто/болотний, ракетно/ядерний

9. Складіть міні-роздум за народним прислів'ям «Коли нічого говорити, то краще нічого не говорити», погодившись із думкою чи спростувавши її.

ЛЕКСИЧНА НОРМА

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 13. Слово як основна одиниця мови. Багатозначні й однозначні слова. Пряме і переносне значення (метафора)

79.1. | Прочитайте текст. Що ви можете сказати про слово як основну одиницю мови?

Філософи стародавньої Греції, сперечаючись, розділилися на два табори. Одні казали: «Так, слово має не випадкову назву, воно відбиває властивості предмета. Це характерно навіть для звуків, із яких складається слово. Якщо в слові є звук «р», – казали вони, – то це слово називає щось тверде, грубе, жорстке, а якщо «л» – то м'яке, плавне, ніжне».

Інші вчені стародавньої Греції були переконані, що слова – це випадкові назви, закріплені за предметами, й ніякого стосунку до властивостей предмета не мають.

То де ж істина?

Помилялися вчені як першої, так і другої групи. У слові слід розрізняти зовнішню (звукову) оболонку і зміст. Звукова оболонка властивостей предмета не передає. Це дійсно випадковий знак, прийнятий у певному колективі. Проте слово вважається значущою одиницею мови, тобто такою, яка, крім звучання, має ще й значення. У слові можуть бути значення двох типів – граматичні й лексичні, які розглядаються відповідними розділами мовознавства (З довідника).

80.1. | Прочитайте жартівливий вірш. Яке слово повторюється у вірші? Як ви думаєте, скільки значень має це слово? Одне чи декілька?

Ось сонечко **грає** промінням на річці,
Сніг **грає** на сонці і сріблом іскриться.
Я **граю** в футбол, а сусід **грає** в «Кено».
Матуся теж **грає** в театрі на сцені,
В оркестрі татусь **грає** на контрабасі.
Дідусь і онук **грають** в гру на терасі.

О. Шибасєв

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ЗА ХАРАКТЕРОМ ВИЯВУ

ПРЯМЕ Первинне

Слово зрозуміле як у контексті словосполучення чи речення, так і самотійно, без зв'язку з іншими словами:

вогонь – розжарені гази, що виділяються під час горіння і світяться сліпучим світлом;
полум'я: Дубові дрова нарешті розгорілися, і в печі запалахотів яскравий вогонь.

ПЕРЕНОСНЕ Вторинне (похідне)

Зазвичай залежить від контексту, оскільки поза контекстом воно втрачає свої відмінні відтінки:

викликати вогонь на себе – перебирати на себе найважче, першому наражатися на небезпеку;
Його охопив вогонь пристрасті – пристрасть; *Не дівка – вогонь* – так говорять про того, хто має дуже енергійну, запальну вдачу.

СЛОВО ЗА КІЛЬКІСНИМ ВИЯВОМ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

ОДНОЗНАЧНЕ

Зміст зводиться до називання якогось одного поняття, ознаки чи явища реальної дійсності:

квітень – тільки четвертий місяць календарного року,
журі – лише група спеціалістів, яка вирішує питання про присудження премій та нагород на конкурсах, виставках, змаганнях,
а насипання – назва процесу від дієслова насипати.

БАГАТОЗНАЧНЕ

Слово має кілька значень – пряме і переносне: перенесення назви на інший предмет за ознакою подібності за формою, функцією, ознакою:

голка для шиття – голка на тілі їжачка, *рукав піджака* – рукав річки.

81.1. | *Із тлумачного словника української мови випишіть сім багатозначних слів та введіть їх у речення.*

82.1. | *Доберіть українські відповідники до молдовських слів. Чи повністю збігаються їхні лексичні значення?*

Potcoavă, ochelari, școlar, poștă, vină, clasă, sîmbătă, fîntînă, șapcă, tabără, ciocolată, sanie, zmeu, tutun.

Чи правильно вжито словосполучення *відкривати очі, закривати двері*? Перегляньте експрес-урок №3 «Відкривати і закривати» мовознавця О.М. Авраменка і дайте відповідь на запитання.

83.1. | *Прочитайте. В одну колонку запишіть словосполучення, у яких слова мають пряме значення, а в другу – переносне значення.*

Сонячна посмішка, сонячний день, кам'яне обличчя, кам'яний будинок, залізна витримка, залізні двері, м'яка подушка, м'який характер, золота обручка, золоте серце, спокійне море, спокійне життя, залізний дах, залізна воля.

84.1. | *Прочитайте текст. Випишіть із нього словосполучення зі словами, ужитими в переносному значенні. З'ясуйте їх роль у тексті. Поясніть, на основі чого відбувається переосмислення значення та визначте його тип (метафоричний чи метонімічний).*

Тонкий промінь торкнувся зголубілого вікна, і на склі наче накіпили шротинки золотого сяйва. Я спав, але цей промінь постукав у мої очі, постукав у мою душу – і тепер пробуджені очі пильно приглядаються до тієї вузької калюжки,

продовження вправи на наступній сторінці

якою стала шибка, а душа все більше сповнюється певністю, що вона теж поступово золотіє, завітаною жовточолим соняхом.

Сплять у кімнаті речі. Що сниться дубовій плечистій шафі? Можливо, те, як була вона колись деревом, і в її тілі й досі звучить шерех тугого листа, живе пам'ять про одуда, що дудів у її гіллі, живе пам'ять про старий ліс, де тхне мурашниками і струпішілим опалим хмизом... На етажерці стримлять стосики книг... Сплетений із лози стілець ледь-ледь жовтіє: ніби місячний промінь присів на ньому спочити (Є. Гуцало).

85.1. | *Із поданих речень випишіть багатозначні та однозначні слова.*

1. На виду у діда старечий спокій, а проте – гострий, огняний погляд (Панас Мирний). **2.** На дорогу вибіг охлялий за зиму заєць, стрибнув раз, вдруге, зупинився навпроти Романа, нашорошив вуха, повернув голову вбік, і тільки тоді помітив людину, і аж залопотів у кущах (М. Стельмах). **3.** Цар цвенькає; А диво-цариця, мов та чапля меж птахами, скаче, бадьориться (Т. Шевченко). **4.** І сонечко серед неба опинилось-стало, мов жених той молодую, землю оглядало (Т. Шевченко). **5.** Горобці стрибали по тинах, по оселях, осідали на землю, цвірінькали кругом зеленого саду (П. Мирний). **6.** У неділеньку та ранесенько, ще сонечко не зіходило, а я, молоденька, на шлях, на дорогу невеселая виходила (Т. Шевченко). **7.** «Ти – змія люта, а не свекруха!» – кричала Мотря (І. Нечуй-Левицький).

85.2. | *Зі словами гострий, змія утворіть словосполучення в прямому й переносному значеннях, складіть з ними речення.*

Нашорошити вуха – a-și ciuli urechile

§ 14. Омоніми. Поняття про пароніми. Стилістичні функції паронімів

86.1. | *Прочитайте текст. Знайдіть у ньому слова, які пишуться і звучать однаково, але мають різні значення. Як називаються такі слова?*

Стоїть клен обабіч дороги. Тяжко стояти, бо вже старий. Та все ж тримається гордо, адже настала осінь і він повинен прикрашати світ своїм чарівним листям. Але найбільше тішиться з того красень-листочок, який примостився на

продовження вправи на наступній сторінці

на найвищій гілці. Як йому хороше: скрізь видно, можна помилуватися красою золотої осені.

Зненацька налетів вітер, заскрипів старий клен, і посипалося листя додолу. Полинув в останній танок і лист із верхівки. Стрепенувся він від несподіванки. А коли опинився внизу, завмер від страху:

– Невже це кінець, і я більше ніколи не побачу яскравої блакиті. Не хочу, щоб мене вкрив сніг.

Потім вирішив:

– Напишу я про цю несправедливість матінці-природі листа (Із журналу).

86.2. | *Допоможіть кленовому листочку написати природі лист.*

ОМОНІМИ – слова, які звучать однаково, але мають зовсім різні значення: **КРАН** – механізм для підіймання й переміщення вантажів і **КРАН** – трубка з закривкою, якою перекриваємо воду, газ тощо; **ЧАЙКА** – птах і **ЧАЙКА** – козацький човен; виготовлений людиною, не природний і який становить собою окрему штуку.

87.1. | *Прочитайте словосполучення. Назвіть спочатку омоніми, а потім – багатозначні слова. Поясніть, у чому полягає відмінність між ними. Випишіть словосполучення з омонімами.*

Свіже молоко, свіжий вітер; м'яка постіль, м'яка вдача; літня днина, літня жінка; слід повторити, слід на землі; дотепна байка, байка на сорочку.

88.1. | *Перекладіть слова українською мовою. Поясніть лексичне значення українських і молдовських слів. Доведіть, що вони є міжмовними омонімами.*

Gospodar, gol, habar, halat, suc, vin, port.

ПАРОНІМИ відрізняються від омонімів тим, що вони тільки близькі за звучанням, але не однакові і часом навіть близькі за значенням: **мимохідь** (проходячи мимо) і **мимохіть** (поза бажання); **уява** (здатність уявляти) і **уявлення** (поняття, образ), **пам'ятник** (споруда на честь когось або чогось) і **пам'ятка** (предмет матеріальної культури минулого, предмет, що служить нагадуванням про когось або про щось).

89.1. | *Складіть речення з поданими паронімами, перевіривши їхнє значення за словником.*

1. Виборний, виборчий. 2. Ділянка, діляниця. 3. Ефект, афект. 4. Абонент, абонемент. 5. Діалектний, діалектичний.

89.2. | *Доберіть з усного мовлення кілька прикладів неправильного вживання паронімів, уведіть їх у речення, виправляючи помилки.*

90.1. | *Розкрийте дужки, вибираючи потрібне слово. Свій вибір обґрунтуйте. Запишіть речення.*

Мій товариш охоче виконує різні (громадські, громадянські) доручення. – (Громадський, громадянський) мотив є одним із провідних у творчості Володимира Сосюри.

Ювілярові вручили подарунок разом з (адресом, адресою). – На (адресу, адрес) воїна прийшли листівки.

(Особова, особиста) справа кожного працюючого знаходиться у відділі кадрів. – (Особисті, особові) речі не залишайте без нагляду.

91.1. | *Випишіть із тлумачного словника словникові статті до поданих слів. Визначте, які це слова: омоніми чи багатозначні. Складіть речення з омонімами так, щоб вони доводили вашу думку.*

Склад, лютий, коло, підіслати, зелений, чайка.

91.2. | *Пов'яжіть кожний прикметник із відповідним іменником, що в дужках. З однією групою паронімів (за вибором) складіть речення.*

1. Димовий, димний, димучий, димчастий (порох, труба, камінь, вулкан).
2. Водний, водянистий, водяний (чорнило, шлях, жук).
3. Діловий, діловитий (людина, розмова).
4. Особливий, особовий, особистий (присутність, займенник, випадок)

§ 15. Синоніми та їх види. Синонімічний ряд. Стилистичне забарвлення синонімів

92.1. | *Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Зробіть висновок, чи однакове значення мають слова Батьківщина і батьківщина.*

Батьківщина... Як ви, діти, вимовили це слово? Батьківщина чи батьківщина? продовження вправи на наступній сторінці

Так, ці слова мають різне значення. Батьківщина – це рідний край, наша країна. Ми її громадяни. Батьківщина – наша Вітчизна, край батьків. Батьківщину називають матір'ю. Справді, як матір, Батьківщину не обирають. Вона рідна і єдина. Найтяжчий гріх – зрадити матір і Батьківщину. Наша Батьківщина – Україна.

А батьківщина – це місце народження кого-небудь, це той рідний дім, подвір'я, вулиця, місто, село, де ми побачили світ. Там жили наші батьки, діди. Тому батьківщину називають ще дідизною. Батьківщина – це той спадок, який дістався нам від батьків. Ви помітили, що слово Батьківщина ми пишемо з великої літери, а батьківщина – з малої.

Обидві ж назви – і Батьківщина, і батьківщина походять від слова батько (Із журналу).

92.2. | Випишіть із тексту слова-синоніми до слів *Батьківщина* і *батьківщина*.

СИНОНІМИ – слова, які звучать по-різному, але мають приблизно однакове лексичне значення.

Кілька синонімів утворюють синонімічний ряд: *гарний, красивий, вродливий, прекрасний, чудовий, чарівний*. У цьому ряду першим стоїть так зване стрижневе (головне) слово з якнайширшим, стилістично нейтральним значенням. У наведеному синонімічному ряду таким є слово *гарний*.

93.1. | Серед поданих слів знайдіть синоніми й об'єднайте їх у синонімічні ряди.

Бити, квапитись, гаряче, багато, високоповажний, брутальний, дубасити, сила, високошановний, духопелити, сила-силенна, шановний, лупцювати, яр, безліч, гатити, завзято, яруга, прірва, вельмишановний, провалля, товкти, безодня, нетрі, кволість, обачний, поспішати, запально, тьма, хаща, обережний, зухвалий, хапатись, слабосилля, обачливий.

Яру́га – văgăună mare

94.1. | Спишіть, замінюючи слово *край* синонімами, поданими в довідці. Який варіант, на вашу думку, більш виразний?

1. Відлітають журавлі в теплий край. 2. У нашому краю багато лісів. 3. Лісник продовження вправи на наступній сторінці

жив десь на краю села. **4.** Вода полилася через край склянки. **5.** Повернувся в рідний край.

Довідка. У кінці, на батьківщину, вінця, місцевість, у вирій.

95.1. | *Доберіть синоніми (українські відповідники) до слів іншомовного походження.*

Прогрес, дефект, оратор, фальсифікація, біографія, лексичний, секретний, аграрний, індустриальний, декламувати, асимілювати, стимулювати, фантазувати, експлуатувати.

96.1. | *Напишіть висловлення «Допомогти – це значить принести дрібку добра, шматочок сердечності, крапельку милосердя». Використані синоніми підкресліть.*

§ 16. Антоніми та їх види. Стилістичні фігури (антитеза, риторичні запитання, звертання та вигук)

97.1. | *Прочитайте легенду. Випишіть антонімічні пари.*

Легенда про антоніми

Жили на одній вулиці по сусідству два хлопчики. І хоч однакові імена мали Антони, були вони зовсім різні. Один низький, інший високий, один добрий, інший злий, один щедрий, інший скупий. Виросли Антони і вирішили подорожувати. Той пішов на південь, а той – на північ. А коли прощалися, один плакав, а інший – сміявся. Не судилося Антонам повернутися в рідне село, і в пам'ять про них люди стали називати протилежні слова антонімами (Народна творчість).

АНТОНІМИ – слова з протилежним лексичним значенням.

98.1. | *Перепишіть речення, вставляючи з довідки антонімічні пари.*

1. Мовчали ..., ... не йшов (І. Котляревський). **2.** Війна виступала перед ними із зав'язаними очима, смерть не вибирала, свій чи чужий, не було для неї ... і ... (М. Стельмах). **3.** Та часом гінець доганяє світання і клаптями ... доточує ... (Л. Костенко). **4.** Вогнище те – любов до своєї країни, до свого народу; ..., тепло – віра в перевагу ... над ... (М. Коцюбинський). **5.** ... поховали ... і стали в задумі над могилою (Ю. Яновський). **6.** Ти ..., а я ..., Великий мій друже (Т. Шевченко).
продовження вправи на наступній сторінці

7. Степанида посміхалася і зітхала: який ти ..., і ... (М. Стельмах).

Довідка. Добро – зло, всі – ніхто, ніч – день, сміятися – плакати, щасливий – нещасний, живі – мертві, кращий – гірший.

99.1. | Перекладіть українською мовою. Доберіть і запишіть антоніми.

Carte interesantă. În primul rînd. A începe lucrul. Fericire omenească.
Ziuă noroasă. Se face întuneric. Idei progresiste. A veni devreme.
Gust amar. Faptă îndrăzneață.

Багатозначні слова мають різне антонімічне значення відповідно до свого конкретного значення: *свіжий хліб – черствий, свіже сало – старе, свіжий букет – зів'ялий, свіжа сорочка – брудна, свіже повітря – застоєне, свіжий слід – давній, свіжа голова – втомлена*.

КОНСТРУЮВАННЯ. У мовленні за допомогою антонімів можна побудувати й тексти з протилежним значенням.

Легкі білі хмари пливли по небу. *Лазідний* вітер гойдав гілля дерев. *Перші* листочки *радісно* тріпотіли од вітру. Настала *сонячна весна*.
Які почуття викликав у вас цей текст? Подумайте, як треба змінити виділені слова, щоб змалювати картину пізньої осені.

СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ, ПОБУДОВАНІ НА АНТОНІМАХ

АНТИТЕЗА – стилістична фігура, побудована на підкресленому протиставленні протилежних понять. Наприклад: «*Дунав, доля зустрінеться – спіткалося горе*» (Т. Шевченко).

ОКСИМОРОН (оксюморон) – стилістична фігура, що полягає у зведенні слів або словосполучень, значення яких взаємовиключає одне одного, створюючи ефект смислового парадоксу. Наприклад: «*На нашій – не своїй землі*» (Т. Шевченко).

100.1. | У реченнях визначте антитезу, оксюморон. Якими лексичними засобами вони виражені?

1. Живі – у домовині. Мертві – ні, хоча тюремним муром всіх притисло (В. Стус). 2. Я їх люблю. Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчаням говорю (Л. Костенко). 3. Світали ночі, вечорили дні (Л. Костенко). 4. В цьому цілому світі бачу я два світи... Світ видний та невидний,

продовження вправи на наступній сторінці

живий та мертвий, цілий та розпадливий. Цей є риза, а той – тіло. Цей – тінь, а той – дерево... Отже, світ у світі є то вічність у тлінні, життя у смерті, пробуд у сні, світло у тьмі, у брехні – правда, у печалі – радість, у одчаї – надія (Г. Сковорода).

5. Збагни ж, нарешті, сину, цю недолю і заховай глухонімий свій крик (В. Стус).

Для допитливих! Детальніше дізнатися про антитезу, оксиморон та інші художні засоби можна на сайті OnlyArt (*Словник літературознавчих термінів*) за посиланням

РИТОРИЧНІ ФІГУРИ – особливі синтаксичні конструкції з виразною авторською інтонацією, з яскравим емоційним забарвленням, які посилюють увагу читача, не вимагаючи від нього відповіді.

Художні функції риторичних фігур – виразити якесь сильне почуття, надати мові поетичності, жвавості.

- *Риторичне запитання* – запитання, яке ставиться не для того, щоб одержати на нього відповідь читачів або слухачів, а щоб привернути їх увагу до певного явища або самим запитанням висловити ствердну думку.
- *Риторичне звертання* – звертання, яким письменник привертає увагу читачів до якогось явища, висловлює до нього своє ставлення, досягає сильнішого емоційного забарвлення мови тощо.
- *Риторичний оклик або риторичний вигук* – риторична фігура, окличне речення, яке служить для образного вираження якогось сильного почуття – радості, захоплення, гніву, відчаю тощо.

101.1. | Знайдіть у тексті риторичні фігури. Свою відповідь обґрунтуйте.

1. Хато, моя рідна батьківська хато! Усім найкращим, що є в моїй душі, завдячую тобі. Ти навчила мене змалку поважати старших, шанувати батька й матір, бути терплячим, чесним і роботящим. Рідна хато моя! Давно я пішов від твого батьківського порога. Та де б я не був, під якими високими дахами не жив, ніколи не забуду твоєї стріхи, твоєї чистої стелі. Бо хіба може порядний син забути свою матір, свій дім, у якому вперше глянув на світ? (І. Цюпа)

102.1. | Напишіть висловлення «Слова, як люди, мають свою долю», використайте антитезу, оксиморон, риторичні фігури.

§ 17. Лексика української мови за походженням.

Власне українська лексика. Запозичена лексика як джерело збагачення лексичного складу мови

103.1. Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Висловіть свою думку про вживання слів іншомовного походження.

Слід бути уважними та обережними під час використання іншомовних слів в усному і писемному мовленні. Якщо іншомовне слово можна замінити відповідним українським, то вживання іншомовного – недоречне. Наприклад: претензії – нарікання, респектабельний – заможний, лобіювати – підтримувати тощо.

Якщо ж іншомовні слова ввійшли до активного словника міжнаціонального спілкування, то їх можна використовувати в певних ділових стосунках і в побуті. Наприклад: лексика поштово-телеграфного зв'язку: телефон, телеграф, бандероль, бланк, шифр, номер, серія, адреса тощо.

Уживаючи іншомовні слова, треба пам'ятати про такі вимоги: 1) не використовувати загальноновживані іншомовні слова, коли є відповідники в українській мові; 2) уживати запозичення лише в тому значенні, яке закріплене за ним у словнику; 3) не користуватися в одному й тому ж тексті то іншомовним словом, то його українським відповідником; 4) уживати запозичене слово, якщо це термін.

Надмірне вживання слів іншомовного походження засмічує рідну мову, робить її немилозвучною, малозрозумілою для слухачів, співрозмовників. Бажаючи користуватись у спілкуванні національною мовою, що значно полегшить взаєморозуміння, а в окремих випадках звертатися до іншомовної лексики (За Л. Паламар).

104.1. | *Випишіть із речень власне українські слова. Поясніть, за якою ознакою ви їх вибрали.*

1. Над луками, залитими квітневою повинню, холонув оранжевий вечір, зануривши в мілкі прибережки далеке полум'я хмар. І чим глибше поринало сонце, тим нижчою ставала заграва, вужчою – вогниста смуга у воді понад лозами, наче хвилі ткали її кудись під берег. 2. За день води убуло... 3. Над обрієм догтіла і згасала сонячна заграва. 4. Незабаром з обох боків звелися справді круті, розмиті береги, з яких соковитими жилами звисало у воду і гуло від найменшого дотику міцне берестове коріння (За Гр. Тютюнником).

105.1. | *Прочитайте речення, визначте слова іншомовного походження, обґрунтуйте їх правопис, поясніть лексичне значення.*

1. І не чекаймо з неба манни! Лише у праці міць прийде! (Л. Закордонцев) 2. Слова ж знецінились, а лік пішов не в грамах, а на тонни... (Б. Олійник) 3. Стрункі черешні, як мадонни, стоять в чарівнім убранні (С. Грінчак). 4. Вона не чула зроду про Растреллі (Л. Костенко). 5. Тоді не знав я ні високих слів, ні казки про Ромео та Джульєтту (В. Бровченко). 6. Десь острів є, що осіяв Шекспір, де Дікенс усміхався крізь тумани (М. Рильський). 7. Ворона – священна птиця бога Аполлона (Л. Костенко).

106.1. | *Ознайомтесь із програмою телепередач на тиждень, випишіть із неї дванадцять-п'ятнадцять слів іншомовного походження, поясніть їх значення і правопис, користуючись за потреби відповідними словниками.*

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА СФЕРОЮ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ, СТИЛІСТИЧНОЮ ДИФЕРЕНЦІАЦІЄЮ. АКТИВНА І ПАСИВНА ЛЕКСИКА

ГРУПИ СЛІВ ЗА ВЖИВАННЯМ		
за активністю вживання (за часом утворення і вживання слів у мовленні, з погляду сучасності лексики)	активного вжитку	земля, вода, сонце, ліс, поле, вогонь, око
	пасивного запасу: застарілі слова (архаїзми та історизми)	шуйця, десниця, вої, чадо, ланити, піїт, ясир
	неологізми (загальномовні та авторські)	драйвер, менеджер; припутень (І. Драч), щодуші (Ліна Костенко), брунькоцвіт (П. Тичина)

продовження таблиці на наступній сторінці

за сферою вживання: загальноновживані	незагальноно- вживані	діалектні	<i>файний, блават, легінь</i>
		професійні	<i>курсив, файл</i>
		жаргонізми	<i>тачка, жуйка</i>
		арготизми	<i>круто, облом, універ</i>
за емоційним забарвленням		нейтральні	<i>двадцять, вони, пишу</i>
		емоційні	<i>гарненький, вітряга</i>

§ 18. Лексичне багатство діалектної лексики.

Розмовна, просторічна, емоційно забарвлена лексика

107.1. Прочитайте уривок із повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Зверніть увагу на незнайомі вам слова. Як вони називаються? Випишіть ці слова, з'ясуйте їхнє лексичне значення.

Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Він знав багато. Знав, що на світі панує нечиста сила, що *арідник* (злий дух) править усім; що в лісі повно лісовиків, які пасуть свою *маржинку*: оленів, зайців і серен; що там блукає веселий *чугайстир*, який зараз просить стрічного в танець та роздирає *нявки*; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких *неделях*, *нявки* розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається *щезник*.

ДІАЛЕКТИЗМИ (діалектні слова) — це слова, що вживаються в окремих місцевих говорах або в якому-небудь одному наріччі й не поширені в мові всього народу.

108.1. Прочитайте речення. Доберіть із довідки до виділених діалектних слів літературні відповідники. З якою метою автори скористалися діалектними словами?

1. Після вечері вони з Андрієм довго *гуторили* (М. Олійник). 2. Зірки мерехтіли, як золоті *чічки* (В. Стефаник). 3. Надворі зима, а мені така *файна* весна при-
снилася (В. Стефаник). 4. Розвели серед двору *ватру* і грілися, а деякі варили

продовження вправи на наступній сторінці

вечерю (Мирослав Ірчан). **5.** Стрімкими *плями*, густими лісами пробирались, брели через бурхливі весняні потоки (В. Бадурук).

Довідка. *Квіти, гарна, вогнище, стежка (у горах), говорити.*

108.2. | *Складіть і запишіть речення з двома виділеними словами (на вибір).*

За обставин невимушеної, переважно побутової розмови вживають просторічні слова. До них належать слова, перекручені, спотворені з погляду норм літературної мови: *сюдою, тута, охтобус (автобус)*; слова, яким властивий відтінок зниженості, згрублості: *ляпати (говорити), витріщатися, телепень*.

Просторічна лексика характерна для розмовного мовлення. Її також використовують у художніх текстах для негативної характеристики персонажів або для надання творам жартівливого забарвлення.

Просторічних слів варто уникати в повсякденному спілкуванні.

Емоційно-забарвлені слова, крім поняттєвого, мають емоційно-оцінювальне значення, виявляють ставлення мовця до сказаного чи до почутого. Утворюються за допомогою:

пестливих суфіксів: *матінка, матуся, таточко, татусь, сестриця, сеструня, дівчинонька, голубонька, зіронька*;

згрублених суфіксів: *носище, бабище, хлопчисько, дівчисько, чолов'яга, старезний, грубезний*.

109.1. | *Прочитайте речення. Знайдіть просторічні слова й поясніть, з якою метою автори скористалися ними. Доведіть, що вживання таких слів у повсякденному спілкуванні є недоречним та свідчить про некультурність мовців.*

1. Хто вас, босяцюги, на чужу землю просив? Забирайтеся, злидні чортові! (М. Стельмах)
2. Ми всі ходимо по цьому дому з мобілами, бо розгубимося (Є. Кононенко).
3. Давайте, баришня, пожарну скоріш! Пожар! (Остап Вишня)
4. Я все ніяк допетрати не міг, що крутиться Земля, мов куля кругла (Б. Олійник).

110.1. | *Прочитайте речення. Випишіть емоційно забарвлені слова. Навіщо автори вживають ці слова?*

- І. 1. Як ти називаєшся, дівчинко? 2. А вона каже: невісточко, ти думаєш, що ружа ружевиий колір має. 3. Бо то направду молодичка, що могла би жити як не на чоловіковій долоні, то в пазусі точно, хіба що лише б заважало волосся.

продовження вправи на наступній сторінці

4. Надламани вітром, жовтіючі пасма густої трави кивають голівками: давно, ой давно, доню. 5. Чуєте, мамцю ... йшли би ви собі до хати ... і не мозолили би отут кому без потреби очі. 6. Тепер безхвостий червоний півник спочатку ско-чив просто в Дарусину долоньку, а далі швидко опинився в її ротику (з роману М. Матіос «Солодка Даруся»).

II. 1. Это просто халамидник (хуліган, волоцюга), а не актьор! ... Актьори усьо – благороднії люди, а он Шарлатан какоюсь... (хитрюга, пройдисвіт) Босяк, і більше нічого! 2. Одна тільки добродійка Галіна й рівнялась з ним [Гаркуном], але й то не могла так вигукнуть, як він, ... не могла крутнуть так вилупленими баньками (очима), щоб у вас аж мороз пішов поза шкірою. 3. Ось тобі, жидюго, чорносотенець! 4. О, то сатана! Хитра тварюка ... А що він тобі говорить про мене (із творів В. Винниченка).

Рúжевий (колір) – culoarea trandafirului
Вілуплений – holbat, boldit, căscat

111.1. | *Відредагуйте речення і запишіть.*

1. Мені невдобно в тебе просити. 2. Здрастє, шановна Ірино Дми-трівно! 3. Хто сьогодні діжурний? 4. Канєшно, я допоможу тобі. 5. Який вкусний пиріг! 6. Наталці подарували сиреньові чобітки.

111.2. | *Укладіть словничок діалектних слів (10-15 слів), які вживають у вашій місцевості або в місцевості, де проживають ваші знайомі, друзі. Доберіть до цих слів літературні відповідники.*

111.3. | *Доберіть приклади просторічної лексики, діалектизми із сучас-них он-лайн ЗМІ (укажіть джерело й наведіть гіперпосилання на сайт).*

ЖИТТЄВА СИТУАЦІЯ. Перебуваючи в транспорті, у магазині тощо, уважно дослухайтеся до мовлення навколишніх. Чи вжи-вають вони просторічні слова? Що ви порадили б тим, хто вжи-ває такі слова?

§ 19. Специфічно професійна лексика. Терміни. Наукова лексика. Філологічні, лінгвістичні, літературознавчі терміни

112.1. Прочитайте текст. Випишіть із нього 6-7 термінів. На основі виписаних слів виконайте завдання: складіть список термінів в алфавітному порядку. Зазначте галузь їхнього використання.

Шоколад

Шоколад – кондитерський виріб, що складається з шоколадної маси, начинки або без неї, сформований у вигляді плиток, батонів або фігур різних обрисів. Шоколадну масу готують із какао тертого, цукрової пудри, какао-масла з додаванням ароматизаторів. Багато видів шоколадної маси включають інші речовини, що поліпшують органолептичні властивості, склад і харчову цінність шоколаду: горіхи смажені терті й подрібнені, молоко і вершки сухі, молоко згущене, родзинки, фосфатиди, глюкозу, вафлі подрібнені, коньяк, лікер тощо.

Приготування шоколадних мас починається зі змішування тонко подрібнених напівфабрикатів: нагрітого до температури 55-60° С какао тертого й цукрової пудри, потім до них додають близько половини передбаченого рецептурою какао-масло (Із довідника).

 ПРОФЕСІЙНО- ВИРОБНИЧА ЛЕКСИКА	Спеціальні слова чи словосполучення, прийняті у певній професійній сфері й уживані за певних умов:	<i>вінт</i> – вінчестер (жорсткий магнітний диск); <i>пересадка</i> – трансплантація; <i>комп</i> – персональний комп'ютер
ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА	Слова або словосполучення, що означають чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо:	<i>відмінок</i> , <i>епітет</i> , <i>люмбаго</i> , <i>абсцес</i> , <i>аналептики</i> , <i>жовчогінні</i> , <i>випромінювання</i> , <i>молярність</i> , <i>толерантність</i>

113.1. Прочитайте терміни. Визначте, які з них загальноживані, а які вузькоспеціальні? Якими з поданих термінів користуєтеся ви під час навчання?

Середньовіччя, важкі метали, синтаксис, аксіома, ресурсозабезпеченість, косинус, напівшпагат, формула, похідна функція, епітет, гіпотеза, цитоплазма, реактивний рух, опорний стрибок, півострів.

113.2. Із двома термінами (на вибір) складіть речення.

114.1. Перекладіть подані слова українською мовою. Напишіть відгук про переглянутий нещодавно кінофільм, уживаючи перекладені слова. Користуючись «Словником іншомовних слів», поясніть їх походження.

Film, subiect, situație, actor, actriță, scenariu, compozitor, cadru, ecran, final.

115.1. Складіть і розіграйте за особами діалог (10-12 реплік), який міг би відбутися між вами і спеціалістом певної галузі: а) на заводі; б) у школі; в) у магазині; г) у ресторані.

116.1. Напишіть твір-мініатюру «Сьогодні світ заповнили комп'ютери», використовуючи слова-професіоналізми.

§ 20. Застарілі слова та їх різновиди. Архаїзми, історизми. Неологізми

117.1. Прочитайте текст. Випишіть застарілу лексику. Поясніть відмінність між історизмами й архаїзмами.

Оболонь

Оболонь! Найстародавніша частина древнього Києва, де жили колись човнярі, рибалки й бортничі, де в сиву давнину тулилися землянки й мазанки смердів і княжих людей.

Древні будівлі, засипані пісками, занесені мулом, знову побачили світ сонця.

І своєрідна Київська Помпея глянула на

продовження вправи на наступній сторінці

нас почорнілими мурами, дубовими зрубамі, тисячолітнім посудом і зернами жита, яке пролежало в землі віки.

Колись тут протікала ясна й повновода Почайна, на плесах якої гойдалися човни, що прибули сюди з Херсонеса й Цареграда. Про це засвідчують літописи і знайдені в пісках та мулі рештки човнів, залізні ланцюги і якорі...

Оболонь! Чудове слов'янське слово, що проситься в пісню. Сьогодні воно знову звучить над воскреслими берегами Почайни, над берегами Дніпра (За І. Цюпою).

118.1. | Доберіть до застарілих слів сучасні відповідники, користуючись довідкою.

Корогва, палець, крам, уста, рать, стольний град, перо, ремісник, хорунжий, червінець.

Довідка. Військо; прапор; товар; перст; столиця; золота монета; майстер, робітник; губи; прапорonoсець; ручка.

119.1. | Розподіліть слова в три колонки: історизми, архаїзми, неологізми.

Літак, флешка, реєстровець, продюсування, бізнесовці, мушкет, море, пан, кучмівці, он-лайн, спонсор, шопінг, агротехніка, смартфон, гласність, вікно, євробачення, дайджест, ЗНО, кітч, село, толерантність, універсам, депутат-мажоритарник, вітер, комп'ютер, євро, амбасада, терем, іміджмейкер.

120.1. | *Відредагуйте речення.*

1. Я дивлюся на морські береги, які відпливають в глибо-
ку далечінь, і, схиливши голову, думаю про всіх трудівників нового моря.
2. Лейтенант привів рать на поле бою.
3. Повівав холодний студенець.
4. Василько глаголив друзям про знахідку.
5. Його чадо було дуже розумне і
кмітливе.

121.1. | *Прочитайте речення. Назвіть авторські неологізми. Запишіть їх. З'ясуйте, яким способом вони утворені і що означають?*

1. І тільки степ, і тільки спека, спека, і озерявин проблиски скупі (Л. Костенко).
2. Я із надій будує човен, і вже немовби наяву з тобою, ніжний, срібномовен, по морю радості пливу (В. Симоненко).
3. Пісні сучасній поглянь ти в обличчя; скіль-
ки нового відбилось у ній! Многоплемінність і різномовччя в силі обняти лише
їй одній (П.Тичина).
4. І котиться грім вдалині, такий довгождано-раптовий!
(М. Рильський)

122.1. | *Перекладіть текст українською мовою. Визначте в ньому лексику пасивного запасу.*

În nopțile lungi de iarnă în satele moldovenești se petreceau șezători.
La aceste șezători se adunau fete și flăcăi, bătrâni și tineri, veneau și copii. Fetele
scărmanau și torceau lînă, brodau prosoape. Femeile țeseau, împleteau horboțică.
Bărbații meștereau opinci, rogojini. În timpul lucrului cântau cîntece populare
moldovenești, spuneau snoave și povești, se întreceau la ghicitori, dansau dansurile
cele mai iuți și virtuozase din lume (Culegerea «Traditii și biceiri moldovenești»).

123.1. | *Складіть текст «Моя мандрівка в козацьку давни- ну машиною часу», використайте в тексті пасивну лексику.*

§ 21. Фразеологічні одиниці мовлення

124.1. | *Прочитайте два тексти, написані учнями. Визначте тему. До- беріть заголовки. Який із текстів, на вашу думку, експресивні- ший, цікавіший? Чим це досягається?*

І. Прокинувся я надзвичайно рано. Дуже швидко одягнувся та поснідав. Став
міркувати про те, куди ж відправитися в подорож. Одна думка змінювала іншу.
Я засмутився, бо не знав, який маршрут обрати. Це було важке випробування.

продовження вправи на наступній сторінці

Деякий час був розгублений. Куди ж мандрувати? Та раптом... «Знаю! Знаю!» – закричав я дуже голосно. Важке завдання було вирішене.

II. Прокинувся я ні світ ні зоря. Із космічною швидкістю одягнувся й заморив черв'ячка. Став сушити голову над тим, куди ж податися в подорож. У голові роїлися думки. Я повісив голову. Який же маршрут обрати? Це були танталові муки. Деякий час кліпав очима. Куди ж мандрувати? Та раптом... «Еврика!» – закричав я на все горло. Гордіїв вузол було розрубано.

124.2. | Поясніть значення фразеологізмів, ужитих у другому тексті.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ – стійке сполучення слів, що виступає в мові як неподільний за значенням вислів.

125.1. | Запишіть речення, виділені словосполучення замінивши фразеологізмами.

1. Батьки *не будуть нещирими*, а скажуть чесно свою думку. 2. Як тільки *почало світати*, ми виїхали з дому. 3. А друг *почервонів*, очі опустив. 4. Не бійся: я *марно нічого не говорю*. 5. Були вони *дуже худі*. 6. Живи і дій так, щоб нікому *не завдавати душевної муки*.

Довідка. *Залився фарбою; сама шкіра та кістки; не покривлять душею; не краяти душу (серце); на світ благословлятися; не кидаю слів на вітер.*

126.1. | Знайдіть у тексті молдовською мовою фразеологізми, випишіть їх, поясніть значення та доберіть їх відповідники з українського фразеологічного словника.

Amintiri din copilărie

Dar cînd auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea, căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați. Însă ce era să faci, cînd te roagă mama? Dar în ziua aceea, în care mă rugase ea, era un senin de ceriu și așa de frumos și de cald afară, că-ți venea să te scalzi pe uscat, ca găinile. Văzînd eu o vreme ca asta am șparlit-o la baltă, cu gînd rău asupra mamei, cît îmi era de mamă și de necăjită. De la o vreme mama, crezînd că-s prin livadă undeva, iese afară și începe a striga de da duhul dintr-însa:

– loane, loane! loane – și Ion, pace!

În totului tot, o fi trecut la mijloc vreo jumătate de ceas, cît a zăbovit mama acolo, mai vreo trei – patru de cînd fugisem de acasă, și-ar fi trebuit să înceapă a
продовження вправи на наступній сторінці

mi se pune soarele drept inimă, după cum se zice, căci era trecut de amiază.

Însă eu, în starea în care mă aflam, fiind cuprins de fericire, uitasem că mai trăiesc pe lume! În sfârșit, mama, cât era ea tare de cap, de la o vreme pierde răbdarea și vine tiptil, în vârful degetelor, pe la spatele mele, când mă uitam la fete, cum vă spun, îmi ie toate hainele frumușel de pe mal, și mă lasă cu pielea goală în baltă, zicându-mi:

– Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, ș-apoi atunci vom avea altă vorbă... (I.Creangă «Amintiri din copilărie»)

127.1. | Прочитайте фразеологізми. Про які вади характеру людей говориться в них? Поясніть значення.

На що гляне, те блідне; баба і чорт собі рідня; не бери голою рукою: нехай Бог боронить від скаженої миші; розходилась, як квочка перед бурею; січе, як ціпом; дірку в голові прогризла; продав чортові душу.

128.1. | Розгляньте малюнки. Доберіть до них фразеологізми. Складіть із ними речення.

Лінгвістичний портал Українського мовно-інформаційного фонду НАН України «Словники України online» допоможе вам оволодіти скарбами української мови. Ви потрапите у фразеологічний дивосвіт, звер-

нувшись за посиланням

129.1. | Прочитайте вірш. Випишіть фразеологізми. Поясніть значення цих «загадкових фраз».

Один іноземець вирішив відвідати
Україну, щоб українську мову вивчити.
Приїхав. Учив, дивуючись не раз:
Звідки в ній стільки загадкових фраз?
Що означає гоголем ходити?
Чому хата скраю? Як дров наламати?
Де раки зимують? Як жар піддавати?
Кому це потрібно – блоху підкувати,
Сідати в калошу, в коржик розбитися,

І з писаною торбою,
як дурень, носитися,
Чесать язиком, черв'ячка заморити,
Муляти очі, двох зайців убити?
Навіщо наступає на вухо ведмідь,
І як, поясніть мені, ляси точить,
Як це жити на широку ногу?
Як же зрозуміти цю чудову мову?

Народна творчість

130.1.

Проаналізуйте ситуацію. Двоє учнів отримали завдання скласти речення із фразеологізмом *роззявити рота*. Один із них склав одне речення, інший – кілька. Перший учень аж брови підняв: «Навіщо кілька разів роззявляти рота, коли одним махом можна вирішити все?» Прочитайте речення й розсудіть учнів, аргументуючи свою думку за схемою:

Я вважаю, що ... , тому що ... . Наприклад, ... Отже, ...

1. Не роззявляй рота на чужі ворота. 2. Він так співав, що всі аж роти пороззявляли, щоб жодного слова не пропустити. 3. На жаль, правий черевик рот роззявив. 4. Не роззявляй рот на уроці – тоді все почуєш і зрозумієш.

130.2.

Які фразеологізми вжито у формулюванні завдання до вправи? Поясніть їхнє значення.

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ, СИНОНІМІЯ ТА АНТОНІМІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Для фразеологізмів, як і для звичайних лексем, властиві такі явища, як багатозначність, синонімія й антонімія. Наприклад, багатозначним є фразеологізм *роззявити рота*:

- 1) говорити, казати що-небудь: *Рота як слід він не вспіє роззявити, – зараз готове усе* (П. Грабовський);
- 2) уважно слухати: *У хаті слухали, роззявивши роти, намагаючись не пропустити жодного слова* (Я. Качура);
- 3) бути дуже враженим чимось: *Глухі діди роти пороззявляли, бо ще ніколи не бачили таким збудженим свого Зарубу* (В. Кучер).

Частою серед фразеологізмів є синонімія. Наприклад, значення «*ледарювати*» мають такі фразеологізми: *байдики бити, баглаї бити, давати горобцям дулі, ханьки м'яти, клеїти дурня, ганяти вітер по вулицях, лежні справляти, тинятися з кутка в кутки, і за холодну воду не братися*.

Серед фразеологізмів виділяються також пари з антонімічним значенням: *вбити собі в голову – викинути з голови, не в тім'я битий – не має лою в голові, макітра розуму – пустий лоб, хоч греблю гати – як кіт наплакав*.

131.1. | *Випишіть з-поміж даних фразеологізмів ті, які мають значення «багато». Як називаються такі фразеологізми?*

Як цвіту по всьому світу; голову дурити; хоч греблю гати; як піску морського; ні проїхати ні пройти; за ніс водити; по саму зав'язку.

131.2. | *Яке значення мають інші фразеологізми?*

132.1. | *Згрупуйте подані фразеологізми в синонімічні ряди.*

Поминай, як звали; бував у бувальцях; брати близько до серця; третій калач; птах високого польоту; дати жару; жити розкошуючи; тільки й бачили; важливий птах; давати по шапці; за душу брати; жити лихо покотивши; жити не по кишені; стріляний горобець; ніби вітром здуло; брати за живе; велика цяця; не з одного колодязя воду пив; всипати гарячих; біс злизав; полатати боки.

133.1. | *Перекладіть наведені фразеологічні сполучення українською мовою.*

A ridica întrebarea, a oferi cuvîntul, a lua în vedere, a face schimb de experiență, a participa, a face regulă, a aduce mulțumire, a pune capăt, a ilumina în presă.

Розгляньте малюнок. Доберіть до нього фразеологізми. Яке явище фразеології зображено на малюнку?

15 влучних українських фразеологізмів на всі випадки життя вам пропонує РАДІО МАКСИМУМ.

134.1. | *Складіть діалог на тему «На порозі самостійного життя». Використайте запропоновані фразеологізми.*

1. Що посієш, те й пожнеш (Народна творчість). 2. У житті завжди є місце подвигу (Народна творчість). 3. Без труда нема плода (Народна творчість). 4. І чужому навчається, й свого не цурайтесь (Т. Шевченко). 5. У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко).

135.1. | *До першої групи фразеологізмів доберіть синонімічні, а до другої – антонімічні.*

1. Любити як сіль в оці, кривити душею, язика прикусити, сьома

продовження вправи на наступній сторінці

вода на киселі, в поті чола, перебиватися з хліба на воду, душі не чути, як риба з водою, жити на широку ногу.

2. П'ятами наживати, точити яси, замилювати очі, стояти горою, нічирк, заварити кашу, впасти в око, не за горами.

135.2. | *Напишіть твір-мініатюру «Сірі будні Хоми невіруючого». У розповідь уведіть фразеологічні синоніми, антоніми.*

§ 23. Джерела української фразеології

136.1. | *Прочитайте уривок із тексту. Укажіть назву, автора. За рахунок чого ситуація сприймається як комічна?*

– Карпе, – промовив Лаврін, – а кого ти будеш оце сватать? Адже тебе батько, мабуть, скоро оженить?

– Посватаю, кого трапиться, – обізвався Карпо.

– Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори. Якби на мене, то я б сватав Палажку, – сказав Лаврін. – В Палажки брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

– Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, а стан кривий, як у баби.

– То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

– І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

– То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонесенько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця.

– Тиха, як телиця. Я люблю, щоб мала серце з перцем, щоб була трохи бриклива, – сказав Карпо.

136.2. | *Назвіть фразеологізми, розкрийте їхнє значення. З'ясуйте походження фразеологізмів.*

Витрішкуватий – bulbucat, holbat.

Брикатися – a da din copite, a zvîrli.

РІЗНОВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ

Сталі вислови з народної мови, прислів'я, приказки	<i>як із козла молока, як кіт у маслі</i>
Біблійні та євангельські вислови	<i>пісня пісень, не хлібом єдиним</i>
Професіоналізми, що набули метафоричного вжитку	<i>зі швидкістю звука, гірка пілюля</i>
Переклади з інших мов або запозичення фразеологізмів без перекладу	<i>дивитися крізь пальці</i>
Вислови відомих людей (афоризми, цитати, крилаті слова)	<i>несказане лишилось неказаним, не бійтесь заглядати у словник</i>
Вислови з античної культури	<i>авгієві стайні, гордіїв вузол</i>

137.1. | *Запишіть фразеологізми, згрупувавши їх за професіями (родом занять).*

Сім раз одмір, а раз відріж; тримати порох сухим; грати першу скрипку; брати на буксир; зводити рахунки; на ловця і звір біжить; брати на свій рахунок; де тонко, там і рветься; з іншої опери; фальшива нота; міняти шило на швайку; переходити в наступ; входити в роль; спускати на гальмах; шито білими нитками; акції ростуть; пливти за течією; повертати голоблі назад; шукати голку в сіні; кинути якір; скидати з рахівниці; викликати вогонь на себе; у своєму репертуарі; давати зелену вулицю; показувати товар лицем.

137.2. | *Який фразеологізм проілюстровано малюнком? До якої групи за походженням він належить? Яку рису характеру відтворює?*

Голо́бля – hulubă
Шва́йка – sulă (groasă)

У фразеологізмах етнос відтворює і зберігає свою ментальність. Чи знаєте ви, що англійський фразеологізм *don't bark at the moon*, що буквально означає не гавкайте на місяць, насправді перекладається: не гаймо часу. Уявіть, якої шкоди може завдати його хибне тлумачення. Чи знаєте ви, що українці говорять: *з вогню та в полум'я*, а поляки – *попасти з дощу під водостік*; *робити з мухи слона*, а чехи – *робити з комара верблюда*; *дощ ллє, як із відра*, а німці – *дощ ллє, як на дохлого собаку*; *коли рак на горі свисне*, а киргизи – *коли хвіст верблюда торкнеться землі*; *пише, як курка лапою*, а французи – *пише, як кіт лапою*.

138.1. | *Перевірте, чи знаєте ви античну міфологію. Відредагуйте подані фразеологізми, розкрийте їхнє значення.*

Нитка Прометей, дамоклів кінь, вогонь Пандори, сізифова бочка, авгієві муки, танталові стайні, прокрустове золоте, скринька Аріадни, діагенова праця, троянський меч, подвиги ложе, руно Геракла.

138.2. | *Доберіть самостійно 5-6 фразеологізмів із Біблії. Запишіть їх.*

139.1. | *Запишіть сім прислів'їв про розум, мудрість.*

139.2. | *Напишіть висловлення типу роздуму за однією із тем «Нитка Аріадни для сучасної України», «Чи важко бути білою вороною?»*

ПЕРЕВІРЯЙМО СВОЇ ЗНАННЯ. Лексикологія. Фразеологія

1. Знайдіть такі словосполучення, у яких ужито багатозначне слово

А блок статей – опозиційний блок

Б літній день – літній чоловік

В поставити хворому банки – купити дволітрові банки

Г стрижка під бокс – ходити на бокс

Д пісня вівсянки – каша з вівсянки

2. Знайдіть прислів'я, у якому вжито антоніми

А Сонце блищить, а мороз тріщить (Народна творчість).

продовження вправи на наступній сторінці

- Б** Грудень рік кінчає, а зиму починає (Народна творчість).
В Де ластівка не літає, а в квітні додому прилітає (Народна творчість).
Г Зробив діло, гуляй сміло (Народна творчість).
Д Повзком, де низько, тишком, де слизько (Народна творчість).

3. Знайдіть речення з діалектизмом

- А** Пишний крислатий дуб привертав увагу багатьох мандрівників, які цікавляться пам'ятками минулого (І. Шаповал).
Б Я почав прислухатися та роздивлятися й незабаром помітив, що голоси лунали з молдавської колиби (М. Коцюбинський).
В Під стріхами хат дбайливі господині розвішали кетяги червоної калини (І. Цюпа).
Г Вкладали кореневища айру в бурдюки з водою, щоб вода довго залишалася свіжою завдяки дії фітонцидів (Л. Павленко).
Д Звичай щедрувати і частково колядувати і віншувати на Новий рік був переважно землеробським (Я. Головацький).

4. Виберіть рядок, у якому всі слова є синонімами до слова «дорога»

- А** стежка, вулиця, бруківка, смуга, спуск
Б провулок, путь, серпантин, об'їзд, артерія
В трек, узвіз, магістраль, проспект, колія
Г доріжка, бульвар, траса, путівець, асфальт
Д шлях, гостинець, тракт, шосе, автострада

5. Укажіть рядок, у якому всі слова запозичені

- А** нотаріус, формула, черевики, красень, село
Б театр, каска, яхта, новела, двері
В табун, форма, завод, бадьорий, історія
Г ангел, клас, кавун, парламент, кекс
Д журитися, крига, прикмета, взуття, громадянин

6. Знайдіть рядок, у якому всі фразеологізми мають однакове значення

- А** вийти в люди; вийти на дорогу; вийти сухим із води
Б відкрити душу; відкрити дорогу; відкрити очі
В входити в норму; входити в колію; входити в русло
Г давати відсіч; давати перцю; давати по руках
Д жити, як вареник у маслі; жити, як горох при дорозі; жити, як у Бога за дверима

7. Напишіть твір-мініатюру, скориставшись поданим висловом «Навчися спочатку доброти, а потім мудрості, бо без першої важко навчитися останньої» (Сенека).

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

§ 24. Морфеміка як учення про будову слова. Типи морфем

Особливості кореневої морфеми

140.1. Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Який із висловів сподобався вам найбільше? Чому? Якою була б ваша відповідь на запитання в третьому реченні?

1. Вклонися, людино, людині, покайся в ім'я доброти (П. Перебийніс). 2. Не тіло, а душа є людиною (Г. Сковорода). 3. Що можеш ти, розгублене дитя, зробити для вселюдського прогресу? (Л. Костенко) 4. Кожна людина – явище космічного масштабу (В. Черняк). 5. Не треба мені тієї слави людської (І. Манжура). 6. Люди, будьте взаємно красивими (Л. Костенко). 7. А станьте ви на рівні ноги: на гори, на доли, на людяні шляхи (П. Тичина). 8. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 9. Шлях людства – це творчість, але тільки те мистецтво має майбутнє, що на благо, яке здатне бути джерелами, і сонячними світилами, і відкриттями, і космічними кораблями (М. Істін).

140.2. Випишіть слова із частиною люд-. За якою ознакою їх можна розподілити на дві групи? Якими частинами мови є?

МОРФЕМІКА – розділ мовознавства, що вивчає будову слова, його внутрішню систему і структуру.

 БУДОВА СЛОВА			
Префікс	Корінь	Суфікс	Закінчення
значуща частина слова, яка стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів чи інших граматичних форм.	головна значуща спільна частина споріднених слів, що виражає їхнє лексичне значення.	значуща частина слова, яка стоїть після кореня і служить для утворення нових слів чи інших граматичних форм.	змінна значуща частина слова, що стоїть переважно в його кінці та виражає граматичне значення.
 Щоб правильно поділити слова на морфеми (значущі частини – корінь, префікс, суфікс, закінчення, основу), спочатку визначаємо закінчення (змінюємо слово; змінна частина й буде закінченням), основу (слово без закінчення), потім корінь, добираючи спільнокореневі слова.			

продовження таблиці на наступній сторінці

Спільнокореневі слова – це слова зі спільним коренем, але з різними лексичними значеннями. Можуть належати як до однієї, так і до різних частин мови.

Форма слова – це зміна слова за відмінками, числами, родами чи особами (стіл – стола, прийшов – прийшла, смієшся – сміються).

141.1. | *Запишіть, розподіливши слова на дві групи: спільнокореневі та форми слова.*

Дзвін, передзвін, дзвінкий, дзвону, дзвінки, дзвінко, дзвіниця, дзвеніти, дзвенькотіти, срібnodзвонний, дзвонами, дзвіночок, дзвоном.

141.2. | *Укажіть слова без закінчення.*

Дзвенькотіти – a zăngăni, a zornăi

142.1. | *Згрупуйте спільнокореневі слова. Назвіть звуки, що чергуються.*

Дорога, дорожній, дорогий, дорого, подорож, дорожчий, подорожник, дорогоцінний, подорожувати, найдорожче, дороговказ.

Коса, косити, кіска, косметичка, косовиця, кісник, косарка, кісся, косми, косметика, косматий, косметичний, закосичений.

*Основа слова. Типи основ.
Слова із суфіксами нестлиивості, згрубілості*

143.1. | *Запишіть, визначте основу виділених слів. Укажіть, які з основ похідні, а які – непохідні. Думку обґрунтуйте.*

Мати намір – рідна **мати**.

Важлива **справа** – будинок **справа**.

Мої **брати** – **брати** до уваги.

Добре серце – **добре** зробити.

По новому тротуару – працювати **по-новому**.

Багато говорити – **багато** людей.

144.1. | *Запишіть слова, згрупувавши їх за поданими моделями: префікс, корінь, суфікс, закінчення; префікс, корінь, суфікс; префікс, корінь, суфікс, суфікс; префікс, корінь, суфікс, суфікс, закінчення.*

Восени, об'єднання, розвантажений, безхмарно, зносити, під'язичний, розклавши, здруженість, превесело, прибережний, притишено, навесні, накрапаючий, зрозумівши, озеленення.

144.2. | *Поясніть орфограми в записаних словах.*

Суфікси зменшено-пестливих слів *-ечок* (*-єчок*), *-ечк(а)* (*-єчк(а)*), *-ечк(о)* не слід змішувати із суфіксами *-ичок*, *-ичк(а)*: останні бувають тільки в словах, що походять від іменників із суфіксами *-ик*, *-иц(я)*: *вогничок*, *кошичок*, *вуличка*, *палічка*. В інших випадках уживаємо суфікси з *е* (*є*): *вершечок*, *мішечок*, *краєчок*, *діжечка*, *копієчка*.

За допомогою суфіксів *-иськ(о)* (*-їськ(о)*), *-ищ(е)* (*-їщ(е)*) утворюються слова переважно з емоційно-негативним відтінком від іменників усіх родів, причому після приголосного пишемо *и*, після голосного – *ї*: *гноїсько*, *дівчїсько*, *хлопчїсько*, *вогнище*, *побїїще*.

145.1. | *Прочитайте поезію П.Тичини. Яка картина постала перед вами? Зверніть увагу на слова із суфіксами. Якого значення вони надають тексту?*

Ганнусенька

Ой, річенька манюсінка всі греблі розрива.

Стояла там Ганнусенька і кидала слова:

– Течи, моя гарнюсінка, на той бік, де права.

Хай чує ж бо матусенька, що я іще жива.

Хай рученьку улюблену хутчій мені подасть.

продовження вправи на наступній сторінці

Ой, скільки в ніч загублену зазнала я нещасть!
 І їй в одну хвилиночку матусенька: – Іду!
 Ну хто ж тую дитиночку не прийме до ладу, –
 не справить їй хустиночку, скупає у меду?
 Хрещатий мій барвіночку в зеленому саду!..
 Взяла її – сиріточку – й вернула всім полям,
 і золотому житечку, і ягідним садам.
 Ще й брівоньку, як ниточку, погладила отам:
 мою маленьку квіточку в обідю я не дам.
 І стала жить Ганнусенька в своїй сім'ї, в роду,
 така русява, русенька, з рум'янцем на виду.
 Тут качечка, там гусонька, ще й груші у меду...
 А щедрая матусенька раділа у саду.

В українській мові близько 15 000 коренів, 400 суфіксів та їхніх варіантів, понад 100 префіксів. Словник українських морфем (автор Л. М. Полюга), у якому подано близько 40 000 слів, поділених на морфеми, збагатить вас знаннями про мову. *Звертайтеся за посиланням*

146.1. | *Доберіть і запишіть слова із суфіксами -ищ-, -енн-, -езн-, -ющ-, -иськ-. Поясніть, якого відтінку вони надають словам. Складіть і запишіть речення з цими словами.*

146.2. | *Напишіть статтю для власного блогу з використанням зменшено-пестливих слів.*

147.1. | *Розберіть за будовою слова.*

Напровесні, невинувато, приписати, замріятися, перерозподіл, примірюватися, електрозварювальний, прийшла, незаселений, неперевершеність, переписеться, удосвіта, порозкладавши, умився, прийти.

147.2. | *Змодельуйте слова за схемами.*

148.1. Прочитайте. Визначте основну думку висловлення. Доберіть заголовок, який би виражав ідею. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора? Чому? Виконайте завдання до тексту.

Ми маємо віддавати – давати у світ добро, милосердя, любов... Ми не маємо права бути бездумними, кожен задум в ім'я кращого повинні втілювати в життя, адже можливості людини безмежні.

Я бачу кожну професію як служіння. Лікар, учитель, письменник і навіть політик – то служіння іншим. Тільки тоді, коли ми віддаємо, стаємо багатшими. Треба формувати в людях розуміння служіння (За Любомиром Гузаром).

148.2. У якому реченні подано твірне слово й те, яке від нього утворилося? Назвіть спосіб творення. Якого значення набуло слово, утворене за допомогою префікса? У другому реченні назвіть спільнокореневі слова. Чи одним способом вони утворені?

СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ			
Спосіб		Як утворюється слово	Приклади
МОРФОЛОГІЧНІ	префіксальний	за допомогою префікса	недруг (префікс <i>не-</i> + корінь <i>друг</i>), прадід (префікс <i>пра-</i> + корінь <i>дід</i>)
	суфіксальний	за допомогою суфікса	глибина (корінь <i>глиб-</i> + суфікс <i>-ин-</i>), кобзар (корінь <i>кобз-</i> + суфікс <i>-ар</i>)
МОРФОЛОГІЧНІ	префіксально-суфіксальний	одночасно за допомогою префікса та суфікса	навушник (префікс <i>на-</i> + корінь <i>-вуш-</i> + суфікс <i>-ник</i>)
	безсуфіксний	відкидання значущих частин	перехід (від <i>переходити</i>); вигін (від <i>виганяти</i>)
	складання	поєднанням основ	глинозем, військомат (військ-овий + ком-ісаріат)
НЕМОРФОЛОГІЧНІ	морфолого-синтаксичний	переходом слова з однієї частини мови в іншу	майбутнє, пальне (утворені від прикметників)

149.1. | Утворіть слова від поданих префіксально-суфіксальним способом. Запишіть.

Свічка, звук, при дорозі, день, тінь, ріст, тиша, турбота.

150.1. | Утворіть словотвірні ланцюги із поданих слів.

Безхмарний, хмара, безхмарно, хмарний. Плідний, плідниковий, плід, плідник. Уловлювач, уловити, ловити, уловлювати. Матеріалізм, матеріальний, матерія, матеріалістичний, матеріаліст.

151.1. | Розподіліть складні і складноскорочені слова. Розшифруйте складноскорочені слова.

Аквапарк, синьо-жовтий, світловолосий, райдержадміністрація, Кабмін, ООН, завгосп, життєрадісний, спортмайданчик, хвилеподібний, зелентур, кисло-солодкий, райрада, СТО, чорноморський, фітобар, ЄС, Мін'юст, штрихкод, держбюджет, полєзахисний.

151.2. | Яке із слів має безпосереднє відношення до поданого зображення? Що ви про це знаєте?

Серед слів є такі, з якими ви зустрілися вперше? І не тільки ви? Скористайтесь словником «Нові слова та значення» (Інститут української мови НАН України // Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К.: Довіра, 2009) і спілкуйтеся із задоволенням.

152.1. | Зробіть зіставний словотвірний аналіз та аналіз за будовою слів обмірковуючи, довідник, привокзальний.

152.2. | Напишіть висловлення «Як не розминутися сьогодні з майбутнім?» Використайте слова, утворені морфологічним і неморфологічним способами. У текст уведіть фразеологічні звороти.

§26. Основні способи творення іменників, прикметників, дієслів, прислівників. Словотвір іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту, назв професій

153.1. Прочитайте текст. У якій ситуації спілкування можливе таке висловлення? Визначте його стильову належність. Думку обґрунтуйте. Доберіть заголовок, який би відображав основну думку тексту.

Люблять своє невеличке дунайське місто *вилківчани*. Та хіба лише вони? Сюди на постійне місце проживання переїздять навіть *кияни* та *одесити*. А *німці*, *швейцарці*, *австрійці* й навіть *азіати*, які «штурмують» «українську Венецію», у повному захваті від Вилкового: від чарівної природи дельти Дунаю, незвичайної історії, старого міста на островах, талановитих і доброзичливих людей.

Окраса міста – Краєзнавчий музей, у семи залах якого знаходиться понад 3500 експонатів, починаючи з часів Черняхівської культури давніх українців, включаючи культуру *кримчан*, а також *молдован* та *румунів*.

Звичайно, у центрі музейної експозиції – унікальні речі старовірів-*липован* (так називають себе корінні жителі Вилкового): предмети побуту, культури, староцерковна література XVI—XVII століть. Особливий інтерес – до відреставрованого старовинного липованського човна, переробленого задунайськими запорізькими козаками в бойовий. Сотні років *вилківчани* плавали по Дунаю й виходили в Чорне море (За В.Колодяжним).

153.2. Випишіть виділені іменники. Які назви вони позначають? Яким способом утворені? Утворіть форму однини цих іменників. Які суфікси ви використали?

СЛОВОТВІР ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ЖИТЕЛІВ ПЕВНОГО НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

Для утворення множинної форми

Суфікс	Основа географічної назви	Похідне слово
-ан- (-ян-)	Луцьк, Львів	лучани, львів'яни
-чан-	Суми	сумчани
-ц-	Чернігів Миколаїв	чернігівці миколаївці

продовження таблиці на наступній сторінці

Для називання осіб чоловічої статі		
Суфікс	Основа множинної форми	Похідне слово
-ин	харків'яни черкащани	харків'янин черкащанин
Суфікс	Основа топоніма	Похідне слово
-ець (-єць)	Житомир Івано-Франківськ	житомирець іванофранківець
-ит	Одеса	одесит
-ич	Кострома	костромич
-ак (-як)	Тула	туляк
Для називання осіб жіночої статі		
Суфікс	Основа для назви чоловічого роду	Похідне слово
-к-	костромич, одесит	костромичка, одеситка
	Основа множини	Похідне слово
	чорноморчани харків'яни	чорноморчанка харків'янка
ДЛЯ ТВОРЕННЯ НАЗВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ		
Суфікс	Для утворення множинної форми	Похідне слово
-ан- (-ян-)	Єгипет, Рим	єгиптяни, римляни
-ц-	Україна, Іспанія	українці, іспанці
Для називання осіб чоловічої статі		
Суфікс	Основа топоніма	Похідне слово
-ець (-єць)	Україна, Італія	українець, італієць
Суфікс	Основа множинної форми	Похідне слово
-ин	єгиптяни	єгиптянин
Для називання осіб жіночої статі		
Суфікс	Основа чоловічого роду	Похідне слово
-енк-	француз	француженка

продовження таблиці на наступній сторінці

Суфікс	Основа топоніма	Похідне слово
-анк-	Китай	китаянка
-к-	Україна, Японія	українка, японка
	Основа множинної форми	Похідне слово
	молдовани	молдованка
	єгиптяни	єгиптянка

154.1. | Утворіть від поданих географічних назв іменники – назви осіб чоловічої та жіночої статі за територіальною ознакою. Запишіть, виділіть суфікси.

Львів, Молдова, Харків, Бельгія, Канада, Донецьк, Вінниця, Корея, Італія, Чернівці, Одеса, Луцьк, Ямпіль, Черкаси, Англія.

155.1. | Напишіть молдовською мовою назви районних центрів Одеської області, а поряд напишіть українські відповідники. Утворіть від цих іменників відносні прикметники з суфіксом -ськ(ий). Запишіть їх, поясніть чергування звуків, якщо вони є.

156.1. | З-поміж поданих іменників виберіть ті, від яких можна утворити паралельні форми осіб за професією чоловічого та жіночого роду. Утворіть ці форми.

Менеджер, журналіст, кравець, перукар, маркетинголог, продавець, гід, льотчик, учитель, банк, адвокат, міністр, нотаріус.

Будьте обережні: іноді простежується смислова різниця в значенні професій у чоловічому й жіночому родах. Запам'ятайте:

Стюард – буфетник, офіціант на пасажирському морському судні.

Стюардеса – офіціантка на пасажирському літаку.

Друкар – фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва.

Друкарка – жінка, яка друкує текст на друкарській машинці.

Заглядайте в АКАДЕМІЧНИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК української мови за посиланням

157.1. | *Запишіть, усунувши недоліки. Обґрунтуйте написання.*

1. Швейцарію населяють швейцари, а Індію – індійці. 2. Одна знайома китайка запросила мене в гості в Китай. 3. Бібліотекарша запропонувала прочитати п'єсу «Мартин Боруля». 4. Ця корейка вразила своїм голосом.

Творення прикметників.

Творення прикметникових форм від географічних назв

158.1. | *Утворіть прикметникові форми від географічних назв. Запишіть, поясніть, які зміни відбулися при творенні нових слів.*

Кривий Ріг, Буг, Дрогобич, Ла-Манш, Лейпциг, Запоріжжя, Дамаск, Бахмач, Одеса, Карпати, Нью-Йорк, Кременчук, Васильків, Цюрих, Сиваш, Бершадь.

Г Ж З
К Ч Ц
Х Ш С
кінцевий
приголосний
основи

+
суфікс
-ськ-

З'
Ц'
С'
к(ий)

159.1. | *Утворіть присвійні прикметники від іменників. Запишіть їх у називному відмінку жіночого роду в три колонки: із суфіксом -ин; із суфіксом -ов; із суфіксом -ев(-ев). Обґрунтуйте вибір прикметникових суфіксів.*

Джеря, Назар, учень, Ольга, Боруля, Сергій, Раїса, Галя, Ігор, Олекса, Леся, Кирило, сторож, Оксана, Андрійко, Олексій, Варка, Аріадна, електрик.

160.1. | *Запишіть речення. Знайдіть дієслова. Визначте способи їх творення.*

Словом можна вбити й оживити, поранити й вилікувати, посіяти тривогу й безнадію й одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину й заронити зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі (В. Сухомлинський).

160.2. | *Усно складіть речення-поради про те, яким повинен бути співрозмовник.*

161.1. | *До поданих словосполучень і слів доберіть синоніми – прислівники. Визначте способи творення слів.*

Похапцем, з дитячих років, перший раз повною мірою, пихато, з давнього часу, всіляко, час від часу.

Довідка. Віддавна, нашвидку, звисока, згорда, уперше, по-різному, здавна, змалку, сповна, зрідка.

Слова *кругом, миттю, весною* в поданих синтаксичних конструкціях – це слова однієї частини мови? Думку обґрунтуйте.

Голова йде кругом.

Кругом така краса.

Дорожіть кожною миттю.

Завдання миттю виконав.

Захоплююся весною.

Зустрінемося весною.

162.1. | *Розробіть маршрут подорожей місцями, де жили відомі українські письменники. Використайте іменники на позначення назв жителів населених пунктів, прикметники, утворені від географічних назв.*

162.2. | *Напишіть sms-привітання, використовуючи прислівники, утворені різними способами.*

§27. Складні, складноскорочені слова, їх творення, написання

163.1. | *Прочитайте текст. Визначте тему, основну думку, стиль мовлення. Як ви розумієте вислів «волею історії живуть на українській землі»? Що вам відомо про національно-культурне товариство молдован?*

Одеса багатонаціональна

Національні спільноти – це групи людей із різними мовами та етнічними ознаками, які волею історії живуть на українській землі. Згідно з Конституцією України всі *нацспільноти* мають абсолютно рівні права в усіх галузях *життєдіяльності*.

Одеса – *багатонаціональний мегаполіс*, невід’ємними складовими якого є різні культури, традиції, *віросповідання*. Усе це повинно існувати в мирі, дружбі, *взаєморозумінні* та взаємній повазі.

Сьогодні в Одесі проживають люди понад 130 національностей, які *самоорганізувалися* та етнічно ідентифікувалися. Утворені *національно-культурні продовження* *вправи на наступній сторінці*

товариства стали осередками не тільки *самобутності* окремих народів, а й місцем, де сформувалося толерантне ставлення як до своєї нації, так і до інших.

Етнічно-культурні товариства в міру можливостей збагачують культуру України, проводячи *різноманітні* заходи: *науково-практичні* конференції, семінари, фестивалі.

Переплетіння культур і традицій, *багатоголосся* національних мов на Одещині сприяє незвичайній, неповторній, незрівнянній атмосфері, відомій усьому світу (За В. Христенком).

163.2. | Яким способом утворено виділені слова? Як вони називаються? Обґрунтуйте написання виділених слів.

ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

Складні слова творяться складанням двох або більше основ

за допомогою сполучних голосних *о* або *е*

пароплав, працездатний, світло-зелений

без сполучних голосних

хліб-сіль, всюдихід

Складні слова пишуться разом або через дефіс

Разом пишуться

складні слова, утворені від підрядних словосполучень (у яких від одного до іншого слова можна поставити питання): *новобудова, білосніжний, переко-типоле, залізобетон*

складні географічні назви, перша частина яких вказує на сторону світу: *Північно-кримський канал, Західносибірська низовина*

складні слова з початковими частинами: *авіа, аудіо, агро, відео, екстра, кіно, мікро, моно, радіо, супер, стерео* тощо: *авіарейс, відеорепортаж*

Через дефіс пишуться

складні слова, утворені з двох іменників від сурядних словосполучень (у яких усі слова рівноправні, їх можна з'єднувати повторюваним сполучником і): *північно-східний, людино-день, темно-зелений*

складні слова, утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних слів: *білий-білий, більш-менш, кінець-краю, один-єдиний*

складні слова з першою частиною *віце-, екс-, лейб-, альфа-, бета-, максі-, міні-, міді-, обер-* тощо: *екс-президент, максі-програма, яхт-клуб*

продовження таблиці на наступній сторінці

Разом пишуться	Через дефіс пишуться
слова з першою частиною <i>пів-</i> , <i>напів-</i> , <i>полу-</i> : <i>пів'яблука</i> , <i>півозірка</i> , <i>напівавтомат</i> , <i>полумисок</i>	частина <i>пів-</i> із власними назвами: <i>пів-України</i> , <i>пів-Одеси</i>
 <p>Разом пишуться слова: <i>жовтогарячий</i>, <i>червоногарячий</i>, <i>хитромудрий</i>, <i>зловорожий</i>, <i>важкохворий</i>, <i>глухонімий</i>, <i>сліпоглухонімий</i>. Через дефіс пишуться: <i>свят-вечір</i>, <i>дівич-вечір</i>, <i>буй-тур</i>, <i>зелен-сад</i>.</p>	
 <p>Якщо повторюється те саме слово в різних відмінках, то таке сполучення пишеться окремо: <i>кінець кінцем</i> (називний + орудний відмінки), <i>раз у раз</i> (називний + знахідний відмінки). Частина <i>пів</i> пишеться окремо лише в зворотах типу <i>пів на третю</i>.</p>	

164.1. | *Запишіть складні слова, вставивши сполучні о, е, є.*

Дев'яност..річчя, овоч..сховище, житт..пис, грош..людство, tepl..воз, сам..вчитель, атом..хід, кров..обіг, леж..бока, сорок..пуд, хімі..терапія, яйц..провід, кост..прав, бур..лом, бо..здатність, прац..здатність, земл..трус.

165.1. | *Випишіть складноскорочені слова. Поясніть їхнє значення.*

Прес-реліз, базальтобетон, соцпакет, біло-синій, облрада, спорттовари, держ-бюджет, штрих-код, райдержадміністрація, член-кореспондент, «Укрзалізниця», фіззарядка, Мінфін, довговічність, південно-західний.

Познайомитися із значеннями складноскорочених слів вам допоможе «Словник скорочень української мови» за посиланням

166.1. | *Запишіть українською мовою (одним словом) відповіді на подані молдовською мовою запитання. Поясніть написання записаних слів. Яким способом вони утворені?*

Cum se numește: persoana, care măsoară pământul; aparatul cu ajutorul căruia se măsoară precipitațiile; persoana care iubește munca; căderea de apă; ferma de cai; biografia unei persoane remarcate?

167.1. | *Утворіть складні та складноскорочені слова. Поясніть їх написання.*

Краї, знати; правда, шукати; сонце, сяяти; красно, мовити; високий, якість; зовнішнє незалежне оцінювання; короткий, час; легко, розчиняти; кривавий, чорний; п'ять, поверхи; історичний, філологічний; перекоти, поле.

Як ви вважаєте, чи однакове значення має частина авто у складних словах *автозавод, автомобель, авторегулятор, автодиспетчер, автограф, автобіографія*? Звірте міркування за «Словником труднощів української мови» (Гринчишин Д. І., Капелюшний А. О., Пазяк О.М. та ін.; За ред. С.Я. Єрмоленко) за посиланням

168.1. | *Запишіть речення. Уставте пропущені літери, зніміть риску. Поясніть написання складних та складноскорочених слів.*

1. Подекуди по жовто/зеленій скатерті розкидані темно/зелені куці вербо/лозу (І. Нечуй-Левицький). 2. Червоно/боким яблуком округлим скотився день (М. Рильський). 3. Рахую перші вільні травні не мимо/хідь, а мимо/хіть (М. Доленго). 4. Із хаосу, із натяку, з пів/слова народжується думка (П. Дорошенко). 5. Над водою пропливало біло/сніжне павутиння (Ю. Збанацький).

168.2. | *Поясніть спосіб творення складноскорочених слів та їхнє значення. Складіть три речення з абревіатурами.*

Мін'юст, Укрінформ, ЮНЕСКО, ООН, Укрсоцбанк, МОНУ.

ПЕРЕВІРЯЙМО СВОЇ ЗНАННЯ. Будова слова. Словотвір

1. *Спільнокореневими є всі слова, ОКРІМ*

- А вранці
- Б ранковий
- В ранок
- Г ранити
- Д зранку

2. *НЕ мають закінчення всі слова рядка*

- А пенсне, пальто, просто, муліне

- Б** радист, ситро, дієта, сон
В метро, високо, мріяти, заграва
Г зозла, вивчаючи, авеню, любити
Д календар, кіно, таксист, окуляри

3. Установіть відповідність між словами та способами їх творення

- 1** префіксально-суфіксальний
2 перехід із однієї частини мови в іншу
3 безафіксний
4 складання основ
А черговий, молодий, літній
Б дощоросно, стоцвітно, новобудова
В поволі, по-дитячому, вшосте
Г приморський, зелень, розбагатіти
Д блакить, запис, перелаз

4. Укажіть рядок, при творенні слів якого НЕ відбуваються зміни приголосних

- А** Париж, Рига, Овруч, Кодак
Б Іртиш, Ясси, Буг, Запоріжжя
В Чорнухи, Гаага, калмик, Виборг
Г Нью-Йорк, казах, Цюрих, Ла-Манш
Д товариш, козак, Збараж, Кагарлик

5. Усі слова треба писати через дефіс у рядку

- А** альфа/промені, задньо/язиковий, чорно/бровий
Б тишком/нишком, військово/повітряний, вагон/ресторан
В північно/кавказький, легко/крилий, ранньо/стиглий
Г сизо/фіалковий, ячмінно/житній, глухо/німий
Д озерно/болотний, авіа/переліт, мікро/хвильовий

6. Складіть два речення так, щоб в одному слово операційна виступало прикметником, у другому — іншою частиною мови. Укажіть спосіб творення цього слова в обох реченнях.

ОРФОГРАФІЧНА, МОРФОЛОГІЧНА Й СТИЛІСТИЧНА НОРМИ.

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

§ 28. Іменник. Лексико-семантичні групи іменників,
їх граматичні особливості. Іменники, що мають лише форму
однини або множини

169.1. | Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Що відображає ваш заголовок: тему чи головну думку тексту?

Щойно ми почуємо слово «Одеса», як уява одразу малює нам картинки най-знаменитіших пам'яток прекрасного міста. Це, звичайно, Потьомкінські сходи, Оперний театр і Тещин міст, Аркадія і Дерибасівська, Привоз і Морвокзал. Але крім цих, відомих кожному, хто хоч раз побував в Одесі, пам'яток, місто може запропонувати чимало незвичайних і цікавих місць, у яких можна із задоволенням провести час.

Добре відома на увесь світ Дерибасівська – саме серце Одеси. Кожен сам знаходить причину, через яку закохується в цю вулицю: довжина й ширина в неї не дуже велика, але щось у ній є привабливе і спокійне, безтурботне й затишне – і в архітектурі, і в безлічі кафе, і у відсутності машин...

Приморський бульвар, як і Дерибасівська, – улюблене місце для прогулянок гостей і корінних жителів міста, що протягом півтора століття вважається одним з кращих містобудівних ансамблів у Європі. Звідси вам відкриється чудовий вид на Морський вокзал і порт.

Одеський оперний театр – справжній архітектурний шедевр 1887 року побудови – зведений у стилі віденського бароко й красується на багатьох листівках і путівниках по місту.

Міський сад, перший парк Одеси, був закладений у 1803 році братами Хосе і Феліксом де Рібас практично відразу після заснування міста. Тут розміщується багато скульптур і пам'ятників, які стали по-справжньому символами міста.

«Перлина біля моря», «Південна Пальміра», «Одеса-мама» – як її не називай – це одне з найбільш колоритних міст України (Із довідника-путівника).

169.2. | Випишіть із першого та другого абзаців іменники. Визначте їх лексико-семантичні групи та граматичні особливості.

ІМЕННИК – самостійна змінна частина мови, яка має значення предметності й відповідає на питання хто? що?

ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

іменники, що вживаються в однині та множині	однина	<i>глан, аудиторія, день, зал</i>
	множина	<i>глани, аудиторії, дні, зали</i>
іменники, що вживаються ЛИШЕ У ФОРМІ ОДНИНИ	З АБСТРАКТНИМ значенням назви якостей, властивостей із суфіксами <i>-изн-, -от-, -ість, -ин-, -інь;</i> назви дій станів, процесів, результату дії із суфіксами <i>-анн-, -енн-, -цтв-, -б-, -л-;</i> назви емоційних станів; назви із суфіксами <i>-ов-, -ність, -ість;</i> узагальнені назви господарської діяльності	<i>пильність</i> <i>піднесення</i> <i>любов</i> <i>активність</i> <i>тваринництво</i>
	ЗБІРНІ, що позначають сукупність предметів, збірність понять, які сприймаються як єдине ціле	<i>товариство</i> <i>студентство</i> <i>городина</i> <i>професура</i>
	Із РЕЧОВИННИМ значенням	<i>водень, скло</i>
	Назви ОВОЧІВ, ФРУКТІВ, ЗБИЖЖЯ, ТРАВ	<i>ріпа, жито</i>
	ВЛАСНІ ІМЕНА людей, тварин, ГЕОГРАФІЧНІ та АСТРОНОМІЧНІ назви	<i>Дмитро</i> <i>Сірко, Дністер</i>
іменники, що вживаються ЛИШЕ У ФОРМІ МНОЖИНИ	Позначають ПАРНІ предмети	<i>окуляри, ворота,</i>
	Позначають МАТЕРІАЛ у СУКУПНОСТІ	<i>дрова, харчі, дріжджі</i>
	Позначають чітко не окреслені ГРОШОВІ суми	<i>ношти, ресурси, фінанси, гроші</i>
	Позначають певний проміжок ЧАСУ або час за характером роботи	<i>канікули, роковини; обжинки, заговини</i>
	Позначають ЗВИЧАЇ чи ОБРЯДИ (із суфіксом <i>-ин-</i>)	<i>христини, оглядини</i>
	Деякі ВЛАСНІ ГЕОГРАФІЧНІ назви	<i>Суми, Кордильєри, Черкаси, Чернівці,</i>
	Передають ЕМОЦІЙНИЙ стан	<i>веселоці, заздроці</i>

172.1. | Складіть речення про Україну з поданими словами.

Україна, Одещина, дружба, народ.

173.1. | Перекладіть подані іменники українською мовою, розподіливши їх на три групи: а) такі, що мають форми однини і множини; б) такі, що мають тільки форму однини; в) такі, що мають форму тільки однини.

Ceară, furcă, frate, lînă, aur, lapte, uşă, foarfece, gînd, vărguţă, dulceaţă, furie, nenorocire, dorinţă, seceriş, vacanţă, bani, jale, bunătate, surzime, casă, democraţie, progres, sărbători, Ucraina, Odesa, Carpaţi, Nederlandia, carte, medic, geam.

174.1. | Випишіть збірні іменники, ставлячи їх у початковій формі. Визначте рід кожного. Поясніть, чому збірні іменники не мають форми множини.

1. Знову осінь, знов у дальній вирій птаство з України відліта... (Є. Гуцало)
2. Буйнотрав'я доли завітчало, перелітним птахом прокричало (Л. Тендюк).
3. Ворони у гіллі – як чорне шмаття ночі... (Б. Чип)
4. Зжовкне листя в літі, відчахнеться віття (М. Стельмах).
5. Латаття ніжилось в озерах, хитали ряску карасі (Л. Костенко).

Ряска – *бom.* Linte de baltă, lintiţă, mătasea broaştei

175.1. | Напишіть невелике висловлення за однією з тем: «Твоє життя – твій вибір», «Життя не вічне – вічні цінності людські», «Матеріальні чи духовні статки тримають сім'ю?». Використайте іменники, що вживаються тільки в однині або тільки в множині.

§ 29. Особливості роду іменників Рід відмінюваних і невідмінюваних іменників

176.1. | Спишіть текст. Іменники підкресліть, поясніть лексичне і граматичне значення іменників. Визначте їх рід та число.

Ластівка – це символ весни, провісниця доброго. Вірять, що там, де ластівка зліпить собі кубельце, буде щастя.

продовження вправи на наступній сторінці

Українці люблять ластівку і вважають її Божою пташкою. У колядках ця пташка віщує господареві добробут, а сім'ї обіцяє благополуччя та щастя. Ластів'яче гніздечко під стріхою вважалось за добру прикмету. Зруйнувати його – великий гріх. На обличчі винного з'явиться невивідне ластовиння. Ластівка може й помститися. Вона літатиме до корови й псуватиме молоко.

Багато ластівок сняться до звістки. Бачити вві сні ластів'яче гніздо – знак, що в домі буде щастя. Сниться ластівка в гнізді – буде радість; залітає до хати – чекайте на добру новину (За етнографічним довідником).

Прові́сниця – prevestitoare
Кубе́льце – cuibușor
Ластови́ння – pistrui

177.1. | Розподіліть іменники за родами в три колонки.

Склад, сіль, курча, міф, гриф, джміль, ласка, лава, пара, галчєня, таксі, какао, балка, лист, зерно, насіння, бадилля, ім'я, МВС, Мінфін, сестра, щедрість, сім'я, ТСН, АТС, старт, чемпіон, поет, НБУ.

177.2. | З виділеними словами складіть речення.

Лінгвістичне дослідження. Визначте рід іменників *шахи, двері, ножиці*. Чому це важко зробити?

178.1. | Доберіть означення до наведених іменників.

Бра, цеце, Кіліманджаро, комюніке, кюре, Капрі, ООН, марабу, торєро, бістро, бере, Ай-Петрі, Міссурі, конференсьє, кольрабі, імпресаріо, динго.

продовження вправи на наступній сторінці

178.2. | Значення незнайомих вам слів з'ясуйте за словником.

ЯК ВИЗНАЧИТИ РІД НЕЗМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

Невідмінювані слова на позначення осіб чоловічої статі належать до іменників чоловічого роду (*сер, конференсьє*), слова, що позначають особу жіночої статі, – до жіночого роду (*мадам, леді*).

В аббревіатурах	за родом опорного слова, яке входить до складу найменування, позначеного скороченням	<i>Київська ГЕС</i> (електростанція – ж.р.)
У словах іншомовного походження	а) назви неістот – середній рід але жіночого роду: <i>авеню</i> (вулиця), <i>саямі</i> (ковбаса), <i>кольрабі</i> (капустя)	<i>вдале інтерв'ю</i>
	б) назви тварин – чоловічий рід (крім <i>цеце</i> (муха), <i>івасі</i> (риба), <i>путасу</i> (риба), що належать до жін. роду)	<i>маленький поні</i>
	в) назви вітрів – чоловічий рід	<i>сироко, торнадо</i>
	г) у власних географічних назвах – за родовою назвою	<i>Тбілісі</i> (місто) – с. р. <i>Міссурі</i> (річка) – ж. р. <i>Міссурі</i> (штат) – ч. р.

179.1. | Спишіть речення, розкривши дужки. Визначте рід незмінюваних іменників.

- Йому подобається (просторий) купе.
- Дітям подобається (цирковий) поні.
- (Маленький) колібрі зависає над квіткою, п'ючи нектар.
- Прошу проконсультувати (мій) протез.
- Сусід учора зловив (величезний) івасі.

180.1. | Перекладіть речення українською мовою. Підкресліть незмінювані іменники і надпишіть їх рід і відмінок.

La intrare s-a oprit un taxi nou de culoare vișinie. Ce cacadu mic și curios! Metroul din Kiev este unul dintre cele mai frumoase din lume. Musca țețe e răspîndită în Africa tropicală și subtropicală. Cutaisi te ademenește prin frumusețea sa. Zambezi curge prin locuri lutoase și pe timp de ploaie apa este foarte murdară. Anul acesta meniul din ospătăria școlii noastre este cu mult mai bogat decît cel din anul trecut (Din ziar).

181.1. | *Визначте іменники спільного та середнього роду, укажіть їх стилістичну функцію.*

1. Піти лишень подивиться До царя в палати, Що там робиться, – приходжу: Старшина пузата, Стоїть рядом: сопе, хропе, Та понадувалось, Як індики, і на двері Косо поглядало (Т. Шевченко). 2. Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно, ледащо, мені робити не хоче! (Марко Вовчок) 3. Тяжко мені сиротою На сім світі жити: Свої люде – як чужії, Ні з ким говорити (Т. Шевченко). 4. Дяка-за-порожця вже в школі не було, прислано з города другого, Бугорського, молодого, більш ученого, але лютого, гірше звіра, і п'янюгу такого, якого, казали, світ не бачив (С. Васильченко).

Іменники спільного роду можуть називати осіб як чоловічої, так і жіночої статі; мають закінчення *-а*, рідше *-о*: *базіка, жаднюга, нероба, потвора, ледащо* й подібні.

182.1. | *Прочитайте, замініть словосполучення й речення іменниками спільного роду, користуючись довідкою.*

1) Роботяща, працьовита людина. 2) Людина, яка говорить багато й беззмістовно. 3) Неуважна людина. 4) Той, хто навчився чого-небудь самостійно, без систематичного навчання, без керівника. 5) Той, хто мешкає поруч, поблизу когось-небудь. 6) Службовець пошти, який розносить кореспонденцію адресатам.

Довідка. Листоноша, сусіда, самоучка, роззява, пустомеля, роботяга.

Рід іменників – назв осіб за професією, посадою, званням

183.1. | *До поданих іменників чоловічого роду, де можливо, доберіть іменники жіночого роду й навпаки. Чому не до всіх слів можна дібрати іменники протилежної статі? Свою думку обґрунтуйте.*

Методист, вихователь, художник, керівник гуртка, інструкторка, лауреатка, кравець, поет, машиніст, медсестра, викладач, перукар, мер, абітурієнт, ворожка, старший лаборант, програміст.

Назви осіб за фахом чи характером діяльності в українській мові належать до іменників чоловічого роду: *суддя, голова, учитель, секретар, лаборант, викладач, завідувач, директор*.

184.1. | *Спишіть речення. Визначте рід виділених іменників. Свою думку обґрунтуйте.*

1. *Директор* школи повноправно належала до сіячів розумного, доброго, вічного (Л. Загребельний). 2. *Режисер* підійшов до кінокамери, узяв мікрофон і наказав усім приготуватися до репетиції (М. Вінграновський). 3. *Програміст* повинен добре знати комп'ютер, володіти англійською мовою (З довідника). 4. *Викладач* відповіла на наші запитання.

185.1. | *Відредагуйте речення. Аргументуйте свою думку.*

1. Вона відчула страшенну біль. 2. Тут треба розділити першу дріб на другу (Із підручника). 3. Заяву треба писати на ім'я директриси. 4. Контроль за виконанням наказу доручений заступниці директора О. О. Лісній. 5. Хто знайшов олімпіку в мужській душі, просимо занести в 503 кімнату (Із посібника).

186.1. | *Доберіть до поданих іменників потрібні за змістом прикметники. Визначте рід іменників.*

Путь, сіль, магістраль, Сибір, полин, степ, дріб, тюль, шинель, емаль, туш, собака.

186.2. | *Складіть речення зі словами адміністратор, куратор, керівник, щоб в одному випадку ці слова вказували на жіночу стать, а в іншому – на чоловічу.*

§30. Особливості відмінювання іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку

187.1. | *Прочитайте поезію. Сформулюйте головну думку.*

Блищить вогнем джерел сльота,
Летять тополі в синє небо,
А гнівом сповнена гроза,

Як хижий птах, кружляє степом.
Мій рід – козацький, бойовий,
Що перед бурями не гнеться.

продовження вправи на наступній сторінці

Шумить мені крізь дух завій
 Земля, що батьківською зветься.
 Чи то весни зелений цвіт,
 Чи думи осені багрянні –
 В моїй душі на много літ
 Слова Вітчизни полум'яні.
 Скрипить акація в саду,
 Торкають віти струни серця.
 Розвіє смуток і біду
 Земля, що батьківською зветься.

І. Калиниченко

187.2. Випишіть із поезії іменники чоловічого роду II відміни, поставивши їх у родовому відмінку. Які закінчення мають ці слова? Поясніть, які іменники мають закінчення -у (-ю), а які – -а (-я)?

Сльотá – timp ploios

ФОРМА РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ ДРУГОЇ ВІДМІНИ

-а(-я)	-у(-ю)
Назви осіб та істот: <i>брата, товариша, ведмедя, Павла</i>	Скупність когось чи чогось – збірні іменники: <i>ансамблю, хору, колективу</i>
Назви конкретних, чітко окреслених предметів: <i>автобуса, олівця, клена, стільця</i>	Абстрактні поняття, назви почуттів: <i>страху, болю, гніву, прогресу, характеру, розуму</i>
Терміни іншомовного походження, які означають конкретні предмети: <i>атома, відмінка, іменника, ромба</i>	Терміни іншомовного походження, які означають фізичні або хімічні процеси: <i>аналізу, синтезу; літературознавчі терміни: епосу, жанру, виду, роману, стилю, сюжету</i>
Назви мір довжини, ваги, об'єму, площі, часу: <i>метра, грама, тижня, місяця, куба, гектара</i>	Назви речовин і матеріалів: <i>кисню, мармуру, ячменю, азоту</i>

Назви міст, населених пунктів: <i>Києва, Парижа, Рима, Донецька</i> АЛЕ <i>Кривого Рогу, Холодного Яру</i>	Назви країн, регіонів, річок, гір: <i>Донбасу, Криму, Лівану, Бугу, Дону, Кавказу</i>
Географічні назви з наголошеним закінченням: <i>Дністра, Іртиша, Орла, Псла</i>	Назви дій та процесів: <i>приїзду, заклику, крику, грюкоту, переходу</i>
	Явища природи: <i>грому, снігу, дощу, туману, вітру, морозу, інею, холоду</i>
	Слова із значенням місця, простору: <i>краю, лиману, лугу, майдану, рову, яру</i> АЛЕ <i>горба, хутора, ліска, майданчика, ставка, ярка</i>

Детальніше – за посиланням

188.1. | *Запишіть іменники у формі родового відмінка однини у дві колонки: у першу ті, що мають закінчення -а (-я), у другу – у (-ю).*

Голос, учень, колос, комп'ютер, Київ, настрій, планшет, сайт, оптимізм, обрій, очерет, зміст, ґрунт, гурт, гурток, біль, степ, лист, кожух, учитель, січень, сад, садочок, луг, стілець, вітер, телефон, Кривий Ріг.

188.2. | *Складіть 3-4 речення, використовуючи подані іменники в родовому відмінку однини.*

1. У деяких іменниках закінчення залежить від:

а) значення слова: *центра* (математичне поняття) – *центру* (організація), *бурштина* (камінь) – *бурштину* (мінерал) і т. ін.;

б) наголосу: *стола́ і столу́, моста́ і мосту́*, а також: *гуртка́, табунá, вівса́, бліндажа́, горба́* тощо, коли б закінчення було ненаголошеним, то було б -у(-ю);

в) суфікса -к-: *садка́, гайка́, провулочка́, лужка́*.

2. Закінчення -у(-ю) мають: а) складні безсуфіксні слова: *водогону, живопису*, але *електровоза, пароплава* (назва машин); б) префіксальні іменники: *вибою, затору, усміху*, але *заступника* (назва особи).

189.1. | *Виконайте завдання за зразком, утворивши форми родового відмінка однини.*

Зразок. *Балу* (танцювальний вечір) – *бала* (оцінка).

продовження вправи на наступній сторінці

Рахунк.. (дія) – рахунк.. (документ), дзвон.. (предмет) – дзвон.. (звук), папер.. (матеріал) – папер.. (документ), термін.. (строк) – термін.. (наукове слово), камен.. (матеріал) – камен.. (окремий шматок, брила).

189.2. | З виділеними словами складіть речення.

Перегляньте експрес-урок «Тільки не дивіться в нижню частину екрана» О. Авраменка і наведіть свої приклади на почуті правила.

190.1. | виправте помилки. Складіть і запишіть речення з поданими словосполученнями.

Немає дарунку, чистого двора, готуємось до диктанта, дивиться з екрану, приїхати з Житомиру, шукати затишка.

191.1. | Напишіть статтю для власного блога (районної, міської преси, електронної газети) про здорове харчування підлітків із використанням іменників чоловічого роду II відміни.

§31. Стилiстичне використання кличного вiдмiнка iменникiв

192.1. | Прочитайте поезію «Гостинна хата». Що ви дізналися про українську оселю? Слова якої частини мови переважають у вірші й чому?

Тесляре, тесляре, збудуй мені хижку
В зеленім садочку, в квітучім затишку.
Змуруй мені, муляре, піч та й рівнесенько,
Щоб в хаті зимою було всім тепленько.
Ти справ мені, столяре, двері й віконця,
Поріг від дороги, а вікна до сонця.

Аби мені сонце світило від ранку.
Ковалю, ковалю, зготов мені ключик,
І сильні зависи, й замочок блискучий.
Я буду раденько замок відмикати,
Щоб ви не минали родинної хати.

А ти мені, скляре, встав скло ясне в рамку,

М. Підгірянка

192.2. | Випишіть іменники, ужиті в кличному відмінку. Яку роль вони виконують у тексті? Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

Хіжка – colibă, bordei
Скляр – geamgiu, sticlar

КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК

-о)	-е (-є)	-у	-ю
ІМЕННИКИ І ВІДМІНИ			
1) з основою на твердий приголосний; деякі іменники з основою на шиплячий: <i>Тетяно, Миколо</i>	1) з основою на м'який і шиплячий: <i>мріє, сім'є, Надіє, душе, круче</i>		1) із пестливим значенням: <i>доню, бабусю, матусю, Олю, Наталю, Олесю</i>
ІМЕННИКИ II ВІДМІНИ			
	2) із суфіксом -ець- : <i>хлопче, молодче, женче, шевче, кравче, горобче АЛЕ! українцю, бійцю, знавцю, мудрецю, борцю, добровольцю, Швецю, Жнецю, Кравцю</i>	1) із суфіксами -к-, -ик-, -ок- : <i>синку, братику, батьку, полковнику, письменнику</i>	2) більшість іменників з основою на м'який приголосний; на -р (із закінченням -я в Р.в.): <i>місяцю, коню, вчителю, кобзарю, секретарю, лікарю, лицарю</i>
	3) більшість іменників на шиплячий приголосний: <i>стороже, Довбуше</i>	3) кілька іменників на шиплячий: <i>читачу, товаришу, керманичу, глядачу, викладачу, укладачу</i>	
	4) з основою на твердий приголосний; на -р (із закінченням -а в Р.в.): <i>друже, брате, юначе, пастуше, вовче, соколе, орле, Львові, Києве, професоре, командире, каменярє АЛЕ! сину, тату, діду</i>		
ІМЕННИКИ III ВІДМІНИ			
	<i>любове, радосте, Аделе, молодосте, Нінеле</i>		

Ігоре, Олегу, Іллє, Насте, женче, шевче

Форми «Ігорю», «Олеже», «Ілле», які пропонують уживати деякі автори посібників, підручників, у чинному правописі не відображені.

ПОРІВНЯЙТЕ!

Віталію Федоровичу
і Віталіє Федорівно,
Лесю Пилиповичу і Лесе Пилипівно

загальна назва + загальна назва =
Кл.в. + Кл.в. або Кл.в. + Н.в.:
добродію опоненте і добродію опонент

загальна назва + ім'я = Кл.в. + Кл.в.:
друже Ігоре, пані Маріє

загальна назва + прізвище = Кл.в. + Н.в.:
колего Ігнатенко, прокуроре Кащенко

ім'я + по батькові = Кл.в. + Кл.в.:
Валентино Володимирівно,
Антоніно Станіславівно, Людмила
Олександрівно, Якове Михайловичу,
Юрію Аврамовичу, Миколо Павловичу

193.1. | Реконструйте слова в дужках у форму звертань.

Шовкова (ковила), рідна (мова), безмежний (степ), любий (хлопець), срібний (місяць), дорога (матуся), червона (калина), хрещатий (барвінок), рідна (бабуся), тоненька (билина), моя (сестра Соломія), дорога (Лариса Петрівна), шановний (Федір Миколайович), моя (пісня), вишнева (Україна).

Ковилá – negară; pănușiță

Билі́на – бот. firisor de iarbă

Хрещáтий – cruciform, în formă de cruce

193.1. | Від поданих іменників утворіть форму кличного відмінка й запишіть у дві колонки: 1) з -у (-ю); 2) з -е (-є).

Яся, радник, Жорж, Амалія, очільник, син, Настя, Наталія, лось, Анатолій, Валя, Антон.

Ключ. Із перших букв виписаних слів складіть чоловіче й жіноче ім'я.

194.1. | Спишіть речення. Визначте відмінок іменників. Укажіть звертання поширені й непоширені та іменники, у яких у формі кличного відмінка відбувається чергування приголосних.

1. Фантазіє! Ти сила чарівна! Ой палка ти була, моя пісне! (Лєся Українка)
2. Видиш, брате мій, товаришу мій, відлітають сірим шнурком журавлі в вирій (Б. Лепкий).
3. Мисливче юний, вже пора на лови. Чи маєш ти для ловів лук готовий? (Є. Гуцало)
4. На добраніч, мій сніже. Так лягаєш ти легко, прозоро (Р. Кудлик).
5. Уважай, пороже, щоб не переступило нічого вороже (Народна творчість).

195.1.

Перекладіть українською мовою речення із звертаннями. Поясніть, формою якого відмінка виражаються звертання в українській мові? А в молдовській?

1. Dragii mamei copilași, eu mă duc în pădure ca să mai aduc ceva de-ale mîncării (I. Creangă).
2. Haide, Irino, pune mîna pe seceră și dă-i drumul (M. Preda).
3. De cînd nu mi-ai mai cîntat, sînt, vioară, întristat (T. Arghezi).
4. Codrule, codrușule, ce mai faci, drăgușule? (M. Eminescu)
5. Ia ascultați, mări, da de cînd ați pus stăpînire pe mine? (I. Creangă)
6. O, mamă, dulce mamă... (M. Eminescu)

196.1.

Виправте помилки у формах звертань.

1. Послухай мене, Ігор, не звертай уваги на чутки (З усного розмовного мовлення).
2. Алло, бабуся! (З радіореклами)
3. Не плач, дід, не плач, баба (Народна творчість).
4. Не спи, моя рідна земля, прокинься, моя Україна (З пісні).
5. Пан водій, зупиніть автомобіль (З усного розмовного мовлення).
6. Друг, пригости мене цукеркою (З усного розмовного мовлення).
7. Петро Іванович, зайдіть в операційну (З усного розмовного мовлення).
8. Шановний пан суддя, зважте, будь ласка, на свідчення цієї людини (З усного ділового мовлення).

197.1.

Подані іменники запишіть у формі кличного відмінка. Укажіть приголосні, що чергуються.

Друг, луг, козак, мак, горох, кожух, кравець, молодець.

197.2.

З виділеними словами складіть речення.

197.3.

Складіть смс-повідомлення із використанням іменників у кличному відмінку.

§32. Прикметник. Лексико-граматичні розряди прикметників, їх особливості й функціонування в мовленні

Якісні, відносні, присвійні прикметники

198.1.

Прочитайте уривок. Визначте стильові ознаки та головну думку фрагмента. Спишіть, уставляючи пропущені літери. Назвіть орфограми.

Тиша облягла Карпати, спить гл..боким сном с..ло, місяць віддає з..млі усе своє світло, а десь далеко л..тять ст..пами козацькі коні, і могутня хвиля в гл..бинах продовження вправи на наступній сторінці

Дніпра б'є в кам'яні пороги. Уся Україна від з..лених в..рховин до теплих чор-
номорських б..р..гів і б..змежжя Дикого степу купається в сяйві місячної ночі,
як сотні і сотні літ підряд, бо пр..рода в..лична і вічна. А три хлопч..ки на в..л..-
тенському валуні в самому серці В..рховини мріють про гетьманську булаву,
яку треба добути з гл..бин Дніпра, і про чарівну скрипку, яка провістить волю
Україні, а булава піднесе її славу до сонця (Я. Гоян).

198.2. Підкресліть прикметники відповідно до синтаксичної ролі.
До яких розрядів належать виділені в тексті прикметники?

Валун - геол. bolovan, piatră netedă și rotunjită de valuri.

ПРИКМЕТНИК – самостійна змінна частина мови, що виражає ознаку предмета
й відповідає на питання який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?

199.1. Якісні, відносні та присвійні прикметники запишіть у три ко-
лонки.

Широкий, сміливий, мідний, розумний, Тетянин, охайний, український, лагід-
ний, учнівський, батьківський, батьків, Петрів, спортивний, козацький, тижне-
вий, дотепний, сусідчин, сусідський.

199.2. Поясніть відмінність у лексичних значеннях виділених прикмет-
ників.

200.1. Прочитайте речення. Визначте іменники, від яких утворені ви-
ділені присвійні прикметники. Укажіть звуки, які чергуються за
їхнього творення.

Зразок. Ольжин від Ольга. Чергуються [з] – [ж].

продовження вправи на наступній сторінці

1. Опустився вечір на крило *лелече* (П. Король). 2. Мати зраділа, коли почула *доччину* пісню (І. Нечуй-Левицький). 3. *Тітчина* ласкавість розвіяла недовіру (М. Старицький). 4. До *лисиччиного* дому завітав у гості вовк (І. Качуровський). 5. Захотіла ворона перейняти *куріпчину* ходу, та й свою забула (Народна творчість).

ТВОРЕННЯ ПРИСВІЙНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Від іменників I відміни (назв людей, тварин)

Від іменників I відміни присвійні прикметники творяться за допомогою суфікса **-ин**, причому кінцеві приголосні твірної основи **г, к, х, г** («хуга гука») чергуються із **ж, ч, ш, дж**: *Галя – Галин, Ольга – Ольжин, дочка – доччин, свекруха – свекрушин, Мамалига – Мамалиджин*.

Суфікс **-ін** вживається лише після **й** (на письмі **-їн**): *Марія – Маріїн, Надія – Надіїн, Дар'я – Дар'їн*.

В усьому іншому присвійні прикметники повністю зберігають написання іменників, від яких вони утворені: *Параска – Парасчин* (хоч вимовляємо [пара́шчи*ні]), *невістка – невістчин* (хоч вимовляємо [не^в’ішчи*ні]), *Вутанька – Вутаньчин* (перед шиплячим м’який знак зберігається), *Маланка – Маланчин*.

Від іменників II відміни (що позначають загальні і власні назви)

Від іменників II відміни присвійні прикметники творяться за допомогою суфікса **-ів (-їв)**, який чергується з **-ов-** або **-ев-** (**-єв-**):

а) якщо прикметник утворено від іменника твердої групи, то відбувається чергування **-ів-** – **-ов-** :

батько – батьків, батькового, батьковому...;

столяр – столярів, столярового, столяровому...;

б) якщо прикметник утворено від іменника м’якої чи мішаної групи, то відбувається чергування **-ів-(-їв-)** – **-ев-** (**-єв-**):

Мусій – Мусіїв, Мусієвого, Мусієвому...;

коваль – ковалів, ковалєвого, ковалєвому... .

У називному і знахідному відмінках однини присвійні прикметники мають нульове закінчення: (чий?) *батьків, материн*.

Від назв тварин прикметники зі значенням присвійності утворюються за допомогою суфіксів **-ин-, -ін-** (на письмі **-їн-**): *бджолиний, пташиний, орлиний, зміїний, солов’їний*; чи суфіксів **-ач-, -яч-**: *собачий, качачий, телячий*.

201.1. | Перекладіть прикметники українською мовою, визначте розряд.

Patria noastră, iarnă geroasă, aplauze furtunoase, caietele Mariei, creioanele lui Marcel, codrul verde, frunză verde, oastea lui Bogdan, cîntecul privighetorii, lînă de oaie, mesteceni înalți, mîini de aur, inel de aur, grija părinților, casă din piatră, linguri de argint, prieten credincios, brățară de argint.

Перехід відносних прикметників у якісні, присвійних у якісні і відносні

202.1. | Прочитайте речення. Які прикметники перейшли із одного розряду в інший і чому? Поясніть розділові знаки.

1. Чую ваш голос простий і ласкавий, Предки безсмертні мої: Праця людини – окраса і слава, Праця людини – безсмертя її! (В. Симоненко) 2. Не той здолав, хто вилив більше крові Чи напустив на душу туману – Твоя могутність у твоїй любові До колосків на рідному лану (М. Руденко). 3. На попіл ніхто не згорів: солдатські портрети на вишитих крилах пливуть... (Б. Олійник) 4. Я б вибрав найвищу почессть: У чистім і чеснім бою На чорному мармурі ночі Зорю записати свою! (Б. Олійник) 5. Ми ціною життя здобулись на права: Ставить грань поміж чорним та білим (Б. Олійник).

Перехід відносних прикметників у якісні, присвійних у якісні і відносні

Якісні прикметники переходять у відносні, якщо втрачають здатність виражати певну кількість більшою чи меншою мірою: *білий лебідь – біла раса*.

Якщо відносні прикметники вживаються в переносному значенні, вони переходять у якісні: *дві срібні чарочки – срібні роси*.

Присвійні прикметники переходять у відносні та якісні, якщо набувають їхніх ознак: *ведмежа лапа – ведмежа послуга, заяча нора – заяча душа*.

203.1. | Подані прикметники введіть у словосполучення так, щоб вони належали до різних розрядів.

Зразок. Золотий годинник – золоті руки.

Синій, легкий, лимонний, кам'яний, зміїний.

продовження вправи на наступній сторінці

203.2. | *Із двома словосполученнями складіть речення.*

204.1. | *Усно перекладіть текст. Прикметники в українському їх перекладі запишіть і вкажіть групу за значенням.*

Песте zi vor da căldurile și toată veselія șesului are să plutească în mirozma fierbinte și dulce a răsăritei înflorite.

Răcoarea dimineții e deasă, s-o tai cu coasa. Cerul e deschis și înalt, cu stele palide. Totul pare un decor artificial: copacii sînt adormiți în zări, fără umbre, cumpenele fîntînilor sînt încremenite, cum le-a prins vremea, cu ciuturile деșarte în sineala palidă a cerului sau aplecate cu clanțurile cîrligelor în iarba mare și verde a șesului. Hodorogeala căruței mele doar mai stîrнеște această паșnică și înrourată liniște.

Cu cît se întinde mai repede ziua albă peste lanuri, cu atît mai roșie se revarsă zarea dimineții (I.Ciobanu).

205.1. | *До кожного іменника доберіть із довідки прикметники так, щоб утворилися фразеологізми. Фразеологізми запишіть, розкрийте їхнє значення. Визначте розряди прикметників за значенням.*

... хитрість. ... апетит. ... серце. ... вдача. ... хода.

Довідка. Лисячий. Заячий. Собачий. Слонячий. Вовчий.

205.2. | *Складіть есе «Співуче золото росин на долоні моєї землі», використовуйте образні означення, виражені якісними прикметниками.*

§ 33. Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення

206.1. | *Прочитайте текст. Придумайте заголовок. Знайдіть речення, яке виражає головну думку.*

Найдовша і найважча дорога – дорога в життя, у великий світ, який бере початок з материнського серця. Через усе життя протоптана босоногим дитинством та перша стежина, що озивається в пам'яті дзвоном чистих криниць, теплими та студеними росами, скрипом хвіртки, хатнім порогом, звивистою річкою, ставком за городом, обсадженими вербами.

продовження вправи на наступній сторінці

Усі стежки-дороги, пройдені в житті, усі думки, які линуць на тих шляхах-дорогах, перетинаються з першою стежиною. А на ній – одвічний голос материнської душі, який думою-піснею озивається до сина-сокола, до донечки-зіроньки. Із надією, смутком і сподіваннями мати-матінка-матуся завжди дарує своїй дитині в дорогу науку жити по-божому, вишитий рушник-оберіг, хліб-сіль та сорочку-вишиванку з червоними і чорними нитками. А собі залишає посажені біля хати чорнобривці, щоб не загубився по всіх тих дорогах-стежках слід родоводу, щоб не потьмарився (З книги «Шкільний календар»).

206.2. | *Випишіть словосполучення з прикметниками. Визначте рід, число, відмінок та розряд за значенням прикметників. Поясніть їх творення.*

Студénий – rece, răcoros, friguros

Зві́вистий – șerpuitor, cotit

ТВОРЕННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вищий ступінь

Проста форма			Складена форма		
корінь або основа нульового ступеня	+	-ш- -іш-	більш менш	+	нульовий ступінь
<i>глибокий – глибокий</i> <i>важливий – важливіший</i>			<i>широкий – більш широкий</i> <i>вузький – менш вузький</i>		

Найвищий ступінь

Проста форма			Складена форма		
най якнай щонай	+	вищий ступінь прикметника	найбільш найменш	+	нульовий ступінь
<i>найглибший</i> <i>якнайглибший</i> <i>щонайглибший</i>			<i>успішний – найбільш успішний</i> <i>тихий – найменш тихий</i>		

207.1. | Від поданих слів утворіть просту і складену форми вищого ступеня порівняння прикметників.

Далекий, широкий, дешевий, новий, старий, рідкий, гіркий, тонкий, товстий, гладкий, глибокий, мілкий, зелений, тихий, вигідний.

207.2. | Чи всі прикметники утворюють ступені порівняння так, як показано в таблиці?

Прикметники *хороший, гарний, поганий, великий, малий* утворюють ступені порівняння від інших основ: *хороший – кращий, гарний – кращий, поганий – гірший, великий – більший, малий – менший.*

208.1. | Лінгвістичне дослідження. Чи всі якісні прикметники мають ступені порівняння? Із наведених прикметників випишіть лише ті, від яких неможливо утворити ступені порівняння. Свій вибір аргументуйте.

Старезний, зеленавий, старуватий, маленький, охайний, свіжий, прекрасний, крутий, рідкуватий, дрібнесенький, талановитий, пахучий, видний, синій, голий, вишневий, милий, здоровенний, кривий, готовий.

Не мають ступенів порівняння якісні прикметники, які:

- 1) називають абсолютні ознаки: *мертвий, босий, порожній, лисий;*
- 2) називають масті коней: *вороний, чалий, гнідий;*
- 3) називають кольори, утворені від назв предметів: *бузковий – від бузок, бордовий – від бордо (вино);*
- 4) називають складні назви кольорів і смаків: *світло-зелений, гірко-солоний;*
- 5) мають суфікси-ав(ий), -яв(ий), -уват(ий), -юват(ий), -еньк(ий), -есеньк(ий), -езн(ий), -енн(ий): *білявий, білуватий, біленький, тонесенький, величезний, здоровенний;*
- 6) виражають міру ознаки префіксом пре-: *предобрий, премудрий, преславний.*

Зверніть увагу на фонетичні зміни, які можуть відбуватися при утворенні ступенів порівняння прикметників:

зьк, жк, з + ш = жч	близький – ближчий, тяжкий – тяжчий, дорогий – дорожчий
с, ст + ш = щ	високий – вищий, товстий – товщиий

209.1.

Випишіть із речень українською мовою словосполучення іменник + прикметник, назвіть прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння.

Și iarăși începem cu mama, cu acest cuvînt frumos, rotund, pe care noi mai mult îl cîntăm decît îl rostим... Cînd m-am ridicat și eu copăcel, rămase puțin din frumoasele gîțe negre pe care le avusese mama de fată mare. Mai erau, însă, tineri și plini de viață ochii negri, fața bălaie, încununată de un zîmbet plin de bunătate... (I. Druță)

210.1.

Напишіть есе «Моя мама рідна і кохана...». Використайте у творі якісні прикметники, уживаючи їх у формі вищого та найвищого ступенів порівняння.

§ 34. Правопис складних прикметників

211.1.

Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення, свою думку доведіть. Укажіть засоби зв'язку між першим і другим реченням (займенники, сполучники, лексичний повтор, синоніми, прислівники).

Падає, падає листя. Падає листя пожовкле на твою голову, на руки. У прозорі/блакитному, ніжно/холодному сонячному повітрі жовто/золоті сльози жалю за минулим... Падають нечутні й тануть, як завмираючий лебединий сміх, лоскотною тихою тугою радісного небуття.

Оповитий розмаїто/жовтим серпанком осені садок задумливо конав. Шемрали верхів'я дерев тобі про останнє... Молитовним піснепохороном линули з хати звуки сопілки, на котрій тужила Інна за вікном. Тужила за весною. А за осінню?

...Осінь – то вогненний птах, що, майнувши злото/племінним крилом, сконає, спопеліє дощенту. Шалений танок різно/барвної смерті, що нанизує в бурштинове намисто гаї і садки... (За Г. Михайличенком)

211.2.

Спишіть, знімаючи ризик. Поясніть написання складних прикметників.

Конати – а-și da sufletul, a fi pe moarte
Бурштинівий – chihlimbăriu, de chihlimbar

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Разом пишуться прикметники	Через дефіс пишуться прикметники
утворені від залежних слів (між ними не можна вставити сполучник і): <i>східнослов'янський</i> (східні слов'яни), <i>лівобережний</i> (лівий берег), <i>теплолюбний</i> (любить тепло)	утворені від незалежних між собою слів (між ними можна вставити сполучник і): <i>мовно-літературний</i> (мовний і літературний), <i>валютно-фінансовий</i> (валютний і фінансовий)
до складу яких входять слова <i>мало, багато-, ново-, старо-, давньо-, нижньо-, верхньо- тощо: багато-каналний, староукраїнський</i>	назви відтінків кольору, смаку та поєднання кольорів: <i>темно-зелений, кисло-солоний, червоно-чорний</i> (АЛЕ <i>жовтогарячий, червоногарячий</i>)
першою частиною яких є числівник, записаний словом: <i>семиденний, двадцятирічний</i>	першою частиною яких є числівник, записаний цифрами: <i>50-річний, 2-гігабайтний</i> назви проміжних сторін світу: <i>південно-східний, північно-західний</i> з першою частиною військово-, воєнно-: <i>військово-спортивний, воєнно-стратегічний</i> (АЛЕ <i>військовополонений, військовозобов'язаний</i> – прикметники, що стали іменниками)

Прикметники, утворені від складних іменників, пишуться так, як відповідні іменники: *лісостеп – лісостеповий, Івано-Франківськ – івано-франківський, але іванофранківець*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ: *суспільно корисний, суспільно необхідний*.

212.1. | Від поданих слів утворіть складні прикметники. Поясніть їх написання.

Білий, рожевий; круті роги; три проценти; світлий, зелений; кислий, солодкий; вісім років; суспільно корисний, залізо, бетон; синій, жовтий, південь, схід; південь, захід; Східна Україна; північ, захід; Західна Україна; північ, схід; Чорне море.

213.1. | У чому особливість правопису складних прикметників у молдовській мові? Чи складні якісні прикметники утворюють ступені порівняння?

Atotștiutor, cumsecade, atotputernic, alb-argintiu, tehnico-științific, galbenă-pămîntie, albă-gălbuie, binevoitor, cuminte, binevenit, carpato-balcanic, clarvăzător, roșu-vișiniu, industrial-agrar, lirico-epic, muncitoresc-țăranesc, albastru-deschis, moldovenesc-ucrainean, greco-latin, verde-închis.

213.2. | Перекладіть і запишіть українською мовою наведені молдовські прикметники.

214.1. | Випишіть прикметники, що пишуться через дефіс.

Хитро/мудрий, гостро/сюжетний, суспільно/необхідний, зимово/осінній, все-світньо/відомий, алжирсько/туніський, бузково/трояндовий, швидко/розчинний, історико/філологічний, діаметрально/протилежний, червоно/гарячий, лілово/жовтий, /німецький, кримсько/татарський.

Ключ. З перших букв виписаних слів складіть прізвище українського поета-романтика.

Чому прикметник *білосніжний* треба писати разом, а *сніжно-білий* – через дефіс?

215.1. | Утворіть словосполучення прикметник + іменник. Поясніть правопис складних прикметників.

(Багряний цвіт) листок, (гострий бік) каміння, (срібна вода) Дніпро, (синій, жовтий) прапор, (приємний, святковий) подія, (шість пелюсток) квітка, (брунатний, сизий) вода, (легка атлетика) крос, (яскраве, синє) небо, (рожевий, бузковий) дим.

215.2. | Напишіть твір «Скарби природи рідного краю», використовуючи складні прикметники.

Брунатний – cafeniu, brun, castaniu.

Сізий – gri închis, albăstriu.

§ 35. Займенник. Співвідносність займенників з іншими частинами мови. Розряди займенників за значенням, їх характеристика

216.1. | Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Спишіть перше речення, зробіть синтаксичний розбір, визначте частини мови.

Кожен твій учинок відбивається на людях, які живуть поруч з тобою. Постарайся зробити так, щоб твоїм рідним і близьким, і навіть незнайомим було приємно й легко спілкуватися з тобою. Головне – вірити в те, що поруч живуть хороші, чесні, розумні, виховані люди. Така віра сприяє доброму ставленню до людини, що і є основою вихованості. Ти не можеш не знати якихось правил поведінки, але хай би в якій ситуації ти опинився, добре ставлення до людини завжди підкаже тобі, як треба вчинити.

Уміння вдягатися відповідно до ситуації, невимушено почуватися в будь-якому товаристві й бути цікавим співрозмовником, показувати себе з найкращого боку, делікатність, порядність, ввічливість, ерудованість – усе це формує твій імідж. Урешті-решт саме ці якості й здібності людини визначають її успішність у великому дорослому житті. Це твоя візитна картка, і, щоб вона мала бездоганний вигляд, треба вже нині добре над нею попрацювати. Будь-які спроби нехтувати вічними, непорушними законами стосунків між людьми приречені на невдачу – перевірено! (А. Єланська)

216.2. | Випишіть із тексту займенники. Визначте розряд за значенням. Поміркуйте, які частини мови може замінювати займенник?

Невимушено – 1) liber, degajat, natural; 2) neprefăcut
Ерудованість – erudiție

ЗАЙМЕННИК – самостійна змінна частина мови, що вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх. Відповідає на питання хто? що? який? чий? котрий? скільки?

РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Особові (я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони)

Питальні (хто? що? який? чий? котрий? скільки?)

Відносні (хто, що, який, чий, котрий, скільки)

Зворотний (себе)

Неозначені

питальні + частки *будь-, -небудь, казна-, хтозна-, аби-, де-, -сь*
(*будь-хто, що-небудь, аби який, котрийсь*)

Заперечні (ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки, нікотрий, жодний)

Присвійні (мій, твій, наш, ваш, свій, його, її, їхній)

Вказівні (той, цей, такий, стільки)

Означальні (весь, сам, самий, всякий, кожний, інший)

217.1. *Спишіть речення, підкресліть питальні займенники однією лінією, а відносні – двома.*

1. Ой, який хороший день, в небі чисто-чисто. Скільки музики й пісень розлилось над містом! (М. Познанська) 2. Добре жить тому, чия душа і дума добро навчилися любити (Т. Шевченко). 3. Хто людей питає, той і розум має (Народна творчість). 4. Чия ця дівчинка дзвінкоголоса? (П.Тичина) 5. Книга й школа – що є глибше, як з наукою дружить? (П.Тичина) 6. І я згадав своє село. Кого я там покинув? (Т. Шевченко) 7. Хто ця жінка, чим вона стривожена, звідки вона і чому не знає шляху до повітового міста? (А. Шиян)

218.1. *Із поданими фразеологізмами складіть речення. Виділіть у них займенники. Визначте їх розряд за значенням і морфологічні ознаки (число, відмінок, рід). Поясніть значення фразеологізмів.*

На всяк випадок, на весь голос, кого тільки нема, біля кожного стовпа, дивитися іншими очима, і нашим і вашим, мати свій розум, дати собі раду, показати себе, бути не в собі.

219.1. | *Лінгвістичне дослідження. Спишіть речення, визначте розряд за значенням та синтаксичну роль виділених займенників.*

Ми його чемно виставили, бо не можемо псувати стосунки з його матір'ю. Її покликали у вітальню. На столі залишився лежати її щоденник.

220.1. | *Перекладіть українською мовою, підкресліть за- менники та визначте їх розряди в обох мовах. Що спільного і що відмінного?*

Un loc deosebit în bogata tradiție a relațiilor culturale moldo-ucrainene îi revine lui Alexandru Hîjdău. O bună parte din copilărie și tinerețe, precum și ultimii ani de viață el s-a aflat în satul Cristinești (azi raionul Hotin, regiunea Cernăuți).

Pe tărîmul învățămîntului public s-a dovedit a fi un energic pedagog-iluminist. El acordă o mare atenție educației elevilor săi în spirit cetățenesc.

Ideile sale pedagogice și-au aflat expresia în două cuvîntări rostite în fața absolvenților școlii județene din Hotin la 25 iunie 1837 și la 24 iunie 1840. Aceste discursuri sînt pătrunse de ideea legăturii strînse a dezvoltării istorice și culturale a Moldovei cu Ucraina. Hîjdeu îi îndemna pe elevi să țină bine minte că «fără istorie nu există patrie, fără dragoste de istorie nu poate să existe nici dragoste de patrie» (Din ziar).

221.1. | *Складіть і запишіть чотири речення, у яких займен- ник виступав би в ролі підмета, додатка, озна- чення.*

221.2. | *Зверніть увагу на слова тексту, які повторюються. Чи можли- во уникнути повторень того ж слова? У яких реченнях дореч- но іменник замінити займенником? Запишіть відредагований текст.*

Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Дід був високий і худий, і чоло в діда було високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в діда велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Дід був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу (О. Довженко).

§ 36. Відмінювання займенників. Наголос у займенниках

222.1. Прочитайте висловлення. Придумайте заголовок. Розкажіть, що ви дізналися про роль батька в сім'ї.

Кож..н батько повин..н повсякчас дбати про свою р..путацію, пам'ятати, що ді-тей він виховує власним прикладом. Розсудл..вість батька – най/більш дієва на/станова для дітей. Порядний тато залишає дітям своїм у спадок добре ім'я, бого/угодні діла, благородну науку жити на з..млі в совісті й честі, руки Божої тр..матися, добро творити, пагубних місць і товариств ост..рігатися. Порядний батько залишає дітям і роду в спадок Промінь Божого Світла, по якому цілий рід може піднятися у сфери світлих небес. Так споконвіків було в нашого наро-ду (М. Стельмахович).

222.2. Спишіть, уставляючи пропущені букви та знімаючи ризик. Під-кресліть займенники відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Визначте розряд за значенням, відмінок, рід (якщо є), число.

ВІДМІНЮВАННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Називний	я	ми	ти	ви	він (воно)	вона	вони
Родовий	мене	нас	тебе	вас	його, до нього	її, до неї	їх, до них
Давальний	мені	нам	тобі	вам	йому	їй	їм
Знахідний	мене	нас	тебе	вас	його, про нього	її, про неї	їх, про них
Орудний	мною	нами	тобою	вами	ним	нею	ними
Місцевий (на)	(на)мені	(на) нас	(на) тобі	(на) вас	(на) ньому	(на) ній	(на) них

Особовий займенник середнього роду **воно** має такі ж відмінкові форми, як і **він**.

Особливістю відмінювання особових займенників **він, вона, воно, вони** є поява в них після прийменників та в орудному відмінку початкового [н]

223.1. Поставте замість питань особові займенники в потрібному відмінку й поясніть наявність або відсутність у них звука [н].

Зразок. Розмовляти (з ким?) – зі мною, з тобою, з ними, з вами.

продовження вправи на наступній сторінці

Підготувати (для кого?), задоволений (ким?), підійти (до кого?), зустріти (кого?), розповісти (кому?).

224.1. | *Спишіть речення, на місці крапок уставте займенник себе в потрібній формі. Визначте його відмінок у кожному реченні.*

1. Брехун ... ворог і людям зло робить (Г. Квітка-Основ'яненко). **2.** Мені хочеться показати ... веселим і цікавим (Ю. Яновський). **3.** Тут кожен сам ... пан, живе за своїм законом (Л. Костенко). **4.** Він пам'ятав ... ще від часів потопу (Б. Олійник).

224.2. | *Визначте вжиті в реченнях фразеологізми, поясніть їхнє значення.*

ВІДМІНЮВАННЯ ЗВОРОТНОГО ЗАЙМЕННИКА СЕБЕ

Називний	-	 <p>Зверніть увагу на правильне наголошення займенника себе в родовому та знахідному відмінках!</p>
Родовий	себе́, до себе́	
Давальний	собі	
Знахідний	себе́, на себе́	
Орудний	собою	
Місцевий (на)	(на) собі	

225.1. | *Прочитайте мовчки уривок із народного оповідання. Визначте його тему.*

Порадили бідному чоловіку послати (свій) сина в школу. А як закінчив він (цей) однокласну церковну школу, то саме в (цей) селі відкрилась второкласна вчительська школа. «Ви посилайте (свій) хлопця в (цей) школу. У (ви) поля нема, то й (ваш) синові доведеться (весь) вік спотикатися по чужих полях. А якщо він (сам) вивчиться на вчителя, то й (ваш) руки відпочинуть від ціпа», – радив учитель (Народне оповідання).

225.2. | *Спишіть, ставлячи займенники, що в дужках, у потрібному відмінку. З'ясуйте синтаксичну функцію займенників.*

Цін – îmbălăciu

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИСВІЙНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Називний	мій (моє)	моя	мої	ваш	наш	їхній
Родовий	мого	моєї	моїх	вашого	нашого	їхнього
Давальний	моєму	моїй	моїм	вашому	нашому	їхньому
Знахідний	мій, моє (мого)	мою	мої (моїх)	ваш (вашого)	наш (нашого)	їхній (їхнього)
Орудний	моїм	моєю	моїми	вашим	нашим	їхнім
Місцевий (на)	(на) моєму	(на) моїй	(на) моїх	(на) вашому	(на) нашому	(на) їхньому

Так само відмінюються займенники *твій* (*твоя, твоє, твої*), *свій* (*своя, своє, свої*). Займенники *ваш* (*ваша, ваше, ваші*), *наш* (*наша, наше, наші*) відмінюються, як прикметники твердої групи, займенник *їхній* (*їхня, їхнє, їхні*) відмінюється, як прикметник м'якої групи.

ВІДМІНЮВАННЯ ВКАЗІВНИХ, ОЗНАЧАЛЬНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

ВКАЗІВНІ				ОЗНАЧАЛЬНІ		
Називний	той (те)	та	ти	весь (увесь) все (усе)	вся (уся)	всі (усі)
Родовий	того	тієї	тебе	всього (усього)	всієї (усієї)	всіх (усіх)
Давальний	тому	тій	тобі	всьому (усьому)	всій (усій)	всім (усім)
Знахідний	той (того) те	ту	тебе	весь (увесь) всього все (усе)	всю (усю)	всіма (усіма)
Орудний	тим	тією	тобою	всім (усім)	всією (усією)	всіма (усіма)
Місцевий (на)	(на) тому	(на) тій	(на) тих	(на) всьому (усьому)	(на) всій (усій)	(на) всіх (усіх)

Аналогічно відмінюються займенники *такий* (*така, таке, такі*), *цей* (*ця, це, ці*). Займенник *стільки* відмінюється, як числівник *два*.

Аналогічно відмінюються займенники *всякий, самий, інший, кожний* (*кожен*), *жодний* (*жоден*).

ВІДМІНЮВАННЯ ВІДНОСНИХ ТА ПИТАЛЬНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Називний	хто	що	який	чий	скільки
Родовий	кого	чого	якого	чийого	скільких
Давальний	кому	чому	якому	чийому	скільким
Знахідний	кого	що	який (якого)	чий (чийого)	скільки (скільких)
Орудний	ким	чим	яким	чийім	скількима
Місцевий (на)	(на) кому	(на) чому	(на) якому	(на) чийому	(на) скількох

226.1. | *Запишіть прислів'я, уставляючи потрібні за змістом відносні займенники. Визначте їх синтаксичну функцію. Назвіть відмінки займенників.*

1. Думай, ... робити, а роби те, ... надумав. 2. ... закінчує вчитися, той перестає жити. 3. Не той багатий, ... багато прожив, а той, ... багато діла зробив. 4. Не той кмітливий, ... водять. 5. ... розумніша голова, тим легше рукам (Народна творчість).

226.2. | *З'ясуйте вид речень за будовою. Зробіть висновок про роль відносних займенників у мовленні.*

227.1. | *До яких груп за значенням належать подані займенники? Впишіть спочатку заперечні займенники, потім – неозначені.*

Дещо, абичий, ніщо, хто-небудь, нічий, ніскільки, хтозна-скільки, ніякий, ніхто, будь-який, нікого, чийсь, нікотрий, якийсь, хтозна-що.

227.2. | *З'ясуйте, від яких займенників творяться заперечні й неозначені займенники і яким способом.*

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАПЕРЕЧНИХ І НЕОЗНАЧЕНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

У заперечних та неозначених займенниках відмінюється лише займенникова частина, а приєднана частина залишається незмінною

Називний	ніхто	дещо	який-небудь	абихто
Родовий	нікого	дечого	якого-небудь	абикого
Давальний	нікому	дечому	якому-небудь	абикому
Знахідний	нікого	дещо	який-небудь	абикого
Орудний	ніким	дечим	яким-небудь	абиким
Місцевий (на)	(на) нікому	(на) дечому	(на) якому-небудь	(на) абикому

228.1. | Провідмініяйте займенники хтось, що-небудь, ніскільки, ніякий.
Яка особливість відмінювання цих займенників?

229.1. | Перекладіть українською мовою, підкресліть займенники. Визначте їх відмінок.

– Fiul meu, zise ea, adresîndu-i-se lui Ștefan, cred că tu te întorci după biruință asupra turcilor?

– Nu, mamă, eu sînt învins și dușmanul mă urmărește. În zidurile mănăstirii tale nădăjduiesc să mă adăpostesc și, adunînd puterile ce-mi mai rămîin, să încep din nou lupta cu otomanii.

– Eu nu primesc fugari sub ocrotirea mea, du-te, luptă-te din nou cu dușmanul Patriei, învinge sau mori pentru țară și atunci voi zice: «Ștefan e fiul meu!»

Ștefan, rușinat, a părăsit mănăstirea, și-a adunat resturile ostașilor lui și în lupta de la Valea Albă a învins cu desăvîrșire pe dușmani (Folclor).

230.1. | Випишіть із художньої літератури сім речень із займенниками; визначте число, рід, відмінок і синтаксичну роль кожного із них.

230.2. | Складіть доповідь у публіцистичному стилі з використанням займенників.

§ 37. Написання заперечних, неозначених займенників

231.1. | Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте його тему, головну думку, стиль і тип мовлення.

Зустрівся казна/хто бозна/з/ким. Говорили ні/про/що. Хіба що про/те, як чий/сь кіт перейшов дорогу невідь/кому і той невідь/хто мав би хоч що/небудь змінити у своєму маршруті. Але він ні/кого й ні/чого не боявся, тому не звертав уваги на жодні забобони.

«Як це так!» – обурився котисько. Справді, ні/хто ще так не чинив, бо всі думали, що чорний кіт приносить негаразди. А тут зовсім не доречно пригода. Який/сь подорожній пре собі спокійнісінько, не зважаючи ні/на/кого й ні/на/що. Хоч би хто/небудь йому підказав, що робити в таких випадках.

Кіт аж розгубився. Виявляється, до де/кого не доходять відомі всім правила. Треба таких провчити. І помчав радитися де/з/ким зі свого чорного царства.

продовження вправи на наступній сторінці

Поки там раду радили, невідь/хто вже пив кока-колу в колі своїх друзів (З учнівського твору).

231.2. | *Випишіть займенники, знявши скісну риску. Визначте розряд за значенням, поясніть написання.*

ЗАПЕРЕЧНІ та НЕОЗНАЧЕНІ
займенники утворюються
від відносних ↓

Якщо між займенником і часткою
стоїть прийменник, тоді всі три
слова пишуться окремо: *ні в кого,
будь до кого, аби з ким*

за допомогою часток *аби-, де-, ні-, ані-, -сь,*
які пишуться РАЗОМ:
аніхто, ніякий, абикому, децю, колись

за допомогою часток: *казна-, хтозна-, будь-, небудь-,*
що пишуться ЧЕРЕЗ ДЕФІС:
казна-чим, хтозна-скільки, який-небудь, будь-хто.

232.1. | *Розподіліть у дві колонки словосполучення із займенниками: у першу – із займенниками, що пишуться через дефіс; у другу – із займенниками, що пишуться окремо.*

Сказати казна/що, стелиться будь/перед/ким, пишуть хтозна/про/що, свято будь/яке, вітати кого/небудь, отака/то пригода, зник хтозна/через/що, що/ж/небудь зміниться, хизуватися бозна/чим, узвишся які/сь/то, сміється казна/з/чого, такий/от приятель.

Ключ. За другими буквами перших слів у кожному словосполученні прочитайте назву картини Катерини Білокур.

233.1. | *Перекладіть українською мовою, підкресліть займенники та визначте їх розряди.*

Costumele naționale moldovenești

Dacă privești atent costumele naționale ale diferitor popoare, observi diferența între ele după felul pânzei folosite, tehnologia confecționării, colorit etc.

Moldovenii își înfrumusețează costumele brodindu-le.

Pentru brodarea costumului moldovenesc este răspândit cusutul cu cruciulițe simple pe fir. Se brodează pe pânză albă de casă.

Costumul național, ca și limba, face parte din marele tezaur al culturii unui popor. Ele, costumele și limba, se cer păstrate, dezvoltate, îngrijite și transmise

продовження вправи на наступній сторінці

генерацій в зростанні. А сьогодні є необхідні конкретні заходи, щоб відродити мистецтво одягу.

Одяг національно-молдовський вимагає ставлення турботи, заслуженої. Це знову, спадкоємцям народу, впровадження цінностей культурних і передавання їх далі. Це є виклик, це є закликає, це є бажання, це є розуміння людей (З газети).

234.1. | *Запишіть займенники за алфавітом, виправляючи, де треба, допущені орфографічні помилки.*

Де-який, хтозна в кому, будь-яким, ніскільки, аби-який, абихто, щонебудь, нічим, скількись, дівчому, з чимось, казнащо, невідь-який, де-що, будь з чим, хто зна-який, ніякому, абищо, нічий.

235.1. | *Складіть і запишіть словниковий диктант із 20-25 заперечних і неозначених займенників.*

235.2. | *Напишіть невеликий твір «Традиції нашого класу», використовуючи за потреби заперечні й неозначені займенники.*

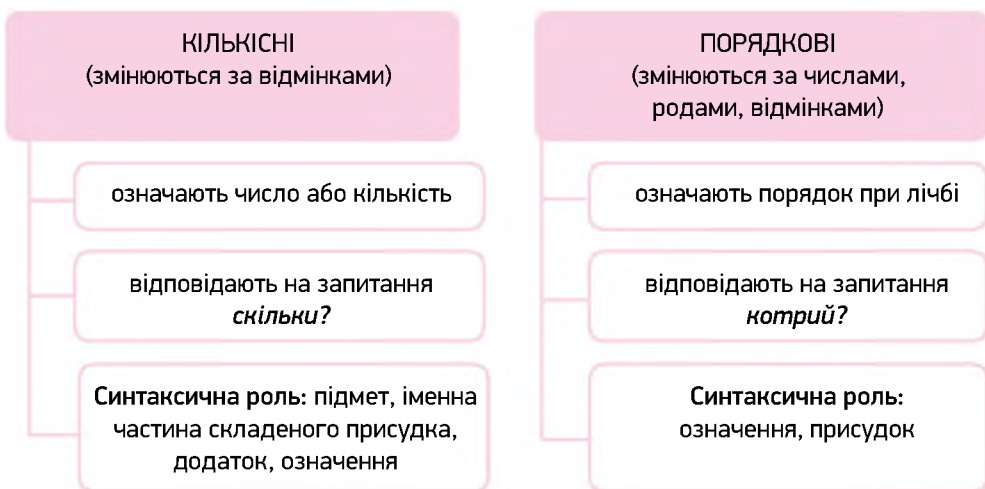
§38. Числівник. Розряди числівників за значенням, їх характеристика. Групи числівників за будовою

236.1. | *Прочитайте висловлювання. Зробіть висновок про словниковий запас української мови.*

Одинадцятитомний «Словник української мови» містить близько 135 тисяч слів. Нещодавно виданий «Великий тлумачний словник української мови» охоплює 170 тисяч слів. Учені нині працюють над словником, куди ввійде понад 200 тисяч слів. Однак це не всі слова української мови. Нові лексеми виникають у мові постійно. Її граматична система чітка, логічна. Мова наша мелодійна й багата (З книги «Секрети твого успіху»).

236.2. | *Спишіть, передаючи цифри словами. Визначте синтаксичну роль числівників та відмінок, у якому вони вжиті.*

ЧИСЛІВНИК – самостійна змінна частина мови, яка означає кількість предметів або їх порядок при лічбі й відповідає на питання скільки? котрий?

237.1. | *Із поданих частин мови випишіть числівники, обґрунтуйте свій вибір.*

Один, одиниця, одинокий, перший; два, другий, двійка, двоє, подвоїти; п'ять, п'ятірка, п'ятий, п'ятиповерховий; десять, десяток, десятий, десятизначний, удесятерити; чотири, чверть, четвертий, чотирнадцятий.

238.1. | *Спишіть прислів'я, визначте синтаксичну роль числівників та розряд за значенням: порядковий чи кількісний.*

1. Ліпше десять приятелів, ніж один ворог. 2. Де двоє б'ються, третій перемагає. 3. Одна бджола мало меду наносить. 4. Обіцяного три роки ждуть. 5. П'ять днів нічого не робимо, а на шостий відпочиваємо. 6. Гість першого дня – золото, другого дня – срібло, третього – мідь, бери шапку й додому їдь (Народна творчість).

239.1. | *Знайдіть у молдовських реченнях числівники, запишіть їх українською мовою, укажіть розряд (кількісний чи порядковий).*

1. Primăvara el vedea cum tractoarele înșfacă câte cinci brazde și în vre-o câteva zile erau arate cine știe câte sute de hectare. 2. Poftim, om bun, de-i ospăta împreună cu noi, ziseră cei doi drumeți călătorului străin, căci unde mănîncă doi, mai poate mînca al treilea (I. Creangă). 3. De multe ori am fost în casa aceasta, dar de sărbători pentru prima dată (I. C. Ciobanu). 4. De zece ori măsoară și o dată taie (Folclor). 5. I-am cunoscut pe amîndoi la facultate. 6. Plecat-am nouă din Vaslui și cu sergentul zece (V. Alecsandri).

ГРУПИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА БУДОВОЮ

прості (один корінь): *один, п'ять, сорок, сто*

складні (два кореня): *п'ятдесят, дев'ятсот*

складені (кілька слів): *двадцять один, п'ять десятих*

240.1. | *Запишіть словосполучення в три колонки: 1) із простими числівниками; 2) зі складними; 3) зі складеними.*

Шість собак, дванадцять підприємств, двадцять три кожухи, п'ятдесят вісім бригад, шістдесят стільців, п'ятдесят два хутори, одна гребля, сімнадцять білок, сімдесят один гриб, двадцять граків, дві казки.

Ключ. Якщо ви правильно виконали завдання, з третіх букв записаних іменників складеться початок прислів'я, закінчення якого: «... – тільки небо коптити».

241.1. | *Випишіть із підручника географії 8-10 речень, у яких уживаються числівники. Визначте синтаксичну роль числівників, їх розряд за значенням та групу за будовою.*

241.2. | *Складіть фантастичне оповідання про те, як земляни опинилися на іншій планеті. Використайте у своїй розповіді числівники.*

§39. Відмінювання числівників

242.1. | *Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Подумайте, чому автор так назвав цей текст.*

Сім поколінь

Колись в українців було звичаєве правило, що зобов'язувало кожного знати свій рід до 7 коліна. 1 коліно – я, 2 – батько й мати, у 3 – 2 дідусі і 2 бабусі, у 4 – 4 прадіди й 4 прабабусі, у 5 – 8 прапрадідів і 8 прапрабабусь, у 6 – 16 пращурів, 16 пращурок, у 7 коліні ми нараховуємо 32 прапращури і стільки ж прапращурок. Отже, на дереві твого роду 32 гілки материнських і 32 – батьківських. Разом – 64 (із календаря).

242.2. | Спишіть текст, передайте цифри словами, поставивши числівники в потрібній формі.

243.1. | Провідмініяйте кількісні числівники п'ять, одинадцять, триста. Поясніть особливості відмінювання числівників.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ДЕЯКИХ ЧИСЛІВНИКІВ

	один	відмінюється, як займенник <i>той</i>	<i>одного, однієї</i>
	два, три, чотири, кілька, багато, двоє, четверо	у збірних випадає <i>-ер(о)</i> , в обидва, обидві випадає <i>-два, -дві</i>	<i>четверо – чотирьох обидва – обох</i>
	нуль, тисяча, мільйон, мільярд	відмінюються, як іменники	<i>нуля, нулем</i>
	сорок, дев'яносто, сто	у непрямих відмінках мають закінчення <i>-а</i>	<i>сорока, дев'яноста, ста</i>
	півтора, півтори	змінюються тільки за родами	<i>півтора кілометра півтори доби</i>
	півтораستا	не відмінюється та не змінюється за родами	<i>півтораستا гривень півтораستا гривнями</i>
	дві п'ятих одна ціла сім сотих	усі перші компоненти змінюються, як кількісний числівник, інші – як порядковий	<i>двом п'ятим однієї цілої семи сотих</i>
Порядкові	третій	відмінюється, як прикметник м'якої групи	<i>восьмого</i>
	+ сотий, тисячний, мільйонний, мільярдний	перша частина – завжди в родовому відмінку, окрім сто, дев'яносто	<i>трьохсотий трьохсотого</i>
	складений	змінюється лише останній компонент	<i>у тисяча дев'ятсот шістдесят сьомому році</i>

244.1. | Перекладіть українською мовою. Визначте відмінки числівників.

102 copii, 310 zile, 440 de grivne, 1654 de kilometri, volumul al 17, anul 83, 300000 de oameni, anul 2018, o cincime din distanță, 38 de tone.

1. Не плутайте простий числівник сто й частини складних числівників -ста, -сот – відмінюються по-різному!

2. 50-80 – змінюється тільки друга частина: п'ятдесяти, п'ятдесятьох, п'ятдесятьом...

3. 500-900 – змінюються обидві частини: п'ятисот, п'ятистам.

245.1. | Провідмініайте подані кількісні числівники.

Сім, п'ятнадцять, мільйон, дві третіх, дев'яносто три, шістсот двадцять.

ЧИСЛІВИКИ 5 – 80, НА -ДЦЯТЬ, -ДЕСЯТ МАЮТЬ ПАРАЛЕЛЬНІ ФОРМИ

Називний	п'ять (п'ятеро)	сімдесят
Родовий	п'яти (п'ятьох)	сімдесяти (-тьох)
Давальний	п'яти (п'ятьом)	сімдесяти (-тьом)
Знахідний	п'ять (п'ятьох)	сімдесят (-тьох)
Орудний	п'ятьма (п'ятьома)	сімдесятьма (-тьома)
Місцевий (на)	(на) п'яти (п'ятьох)	(на) сімдесяти (-тьох)

246.1. | Перекладіть текст українською мовою. Запишіть, замінивши цифри словами.

Kievul

Kievul contemporan este unul dintre cele mai mari orașe ale Europei. Centru administrativ, economic, științific, instructiv-cultural al noului stat suveran – Ucraina.

Capitala Ucrainei are un mare potențial cultural ce este reprezentat de cele 32 muzee, 33 teatre, 116 cinematografe etc. Cele mai renumite muzee sînt Muzeul Național de istorie a Ucrainei și Muzeul Ucrainean de arte plastice. În orașul Kiev se află 2093 de obiecte, ce reprezintă monumente importante de istorie, cultură și arhitectură ale Ucrainei (Dir ziarul).

247.1. | *Відновіть фразеологізми, уставляючи замість крапок числівники. Розтлумачте відновлені звороти. Визначте відмінок числівників, синтаксичну роль та розряд за значенням.*

1) ... смертям не бувати. 2) ... вода на киселі. 3) ... мішків гречаної вовни. 4) ... вал. 5) ... півні. 6) ... п'ятниць на тиждень.

248.1. | *Запишіть словосполучення, замінивши цифри словами. Визначте відмінок числівників та групу за будовою. Складіть 3–4 речення, використовуючи подані словосполучення.*

67 зошитів, 6 метрів, 243, 50 копійок, 64, 12, 575 мільйонів, 25 мільярдів.

248.2. | *Складіть твір «Цей край мені подарувала мати» (С. Травнева), використайте в ньому числівники.*

§ 40. Складні випадки узгодження числівника з іменником. Уживання числівників на позначення часу, дат

249.1. | *Прочитайте текст. Визначте стиль та його ознаки.*

Наша Земля є однією з 9 планет Сонячної системи. Вона трохи молодша, ніж Сонце, її вік вимірюється приблизно в 4,6 мільярда років. Від інших планет відрізняється не лише розмірами, але й багатою на кисень атмосферою, температурою, кліматичними умовами, які уможливають існування на ній життя. Унікальна Земля й тим, що більша частина її поверхні вкрита водою.

Наша планета розташована на відстані 149595 тисяч кілометрів від Сонця. Екваторіальний діаметр Землі – 12755 км, а полярний – 12714 км. Період її обертання навколо Сонця – 23 години 56 хвилин 4,1 секунди.

Структура земної кулі складається з ядра, яке перебуває на відстані 2920 км від земної поверхні, мантії та земної кори, яка має товщину 35–65 км від земної поверхні на континентах і 6–8 км під дном океанів (із книги «Світ і людина»).

249.2. | *Спишіть речення з числівниками, передаючи цифри та скорочення словами. Визначте відмінки числівників.*

250.1. | *Запишіть у родовому і місцевому відмінках кількісні числівники, позначені цифрами.*

4 (місяці), 7 (дочка), 25 (кілограм), 40 (глядачі), 91 (кілометр), 208 (автомашина), 3 (мільярд) (рік), 36 (мільйон) (люди), 150 (будинки), 2 (смартфон), 31 (день).

продовження вправи на наступній сторінці

Після числівника *один*, навіть якщо він входить до складених числівників, іменник вживається в однині: *71 кілограм, 1191 кілометр*.

При числівниках *два, три, чотири* (навіть якщо вони входять до складених числівників) іменник має форму називного відмінка жодної, а при числівниках *п'ять та більше* – родового: *три брати, дев'яносто чотири відсотки; п'ять братів, дев'яносто дев'ять відсотків*.

Якщо іменник стоїть перед числівниками *два, три, чотири* і вказує на близькість, то він вживається в родовому відмінку множини: *днів два, тижнів три, місяців чотири*.

251.1.

Перекладіть українською мовою подані іменники, утворіть від них словосполучення з числівниками *один, два* й усно визначте, як узгоджуються числівники з іменниками.

Agricultură, aramă, armată, brad, bufniță, carpen, cerere, cioară, ciocîrlie, coțofană, cuc, cucuvea, dogar, fag, felinar, frumusețe, granit, hulubaș, înălțime, limonadă, mal, metru, miere, noapte.

252.1.

Провідмініайте числівники *нуль, тисяча, мільйон*. Розкажіть про особливості відмінювання цих числівників. Чи мають вони рід і число?

253.1.

За вашим вибором поєднайте кожен числівник з одним із поданих іменників. Утворені словосполучення введіть у речення й запишіть.

Одна друга, п'ятнадцятеро, двадцять чотири, десятеро, п'ять цілих і дві десятих, шістдесят один, двоє, дев'яносто, три четвертих.

Довідка. *Корабель, кілограм, спортсмен, склянка, година, подруга, процент, хлопець, виборець, рік.*

Після дробових числівників іменник уживається в родовому відмінку однини: *півтора місяця, дві десятих відсотка*. Рідко іменник може мати форму родового відмінка множини: *дві п'ятих виробів, одна десята запасів нафти*.

Якщо є вислів із половиною, із чвертю, то іменник при ньому набуває форми, якої вимагає власне кількісний числівник: *два з половиною тижні, чотири з половиною місяці, п'ять із чвертю років*.

254.1. | *Запишіть словосполучення в такій послідовності: 1) іменники, які мають закінчення -и або -і; 2) іменники, які мають закінчення -а або -я.*

Півтора (день), два (океан), три (раз), два (колесо), половина (острів), чотири (ешелон), три (акціонер), півтора (пиріг), чотири (стебло), півтори (секунда), два (стояк), три (сито).

254.2. | *В іменниках підкресліть другу від початку букву. З цих букв має скластися кінцівка прислів'я «Голова не на те, щоб тільки...»*

Як правильно сказати українською: півтора місяці чи місяця? Про це розповідь мовний експерт, мовознавець Олександр Авраменко за посиланням

255.1. | *Утворіть і запишіть словосполучення з поданих числівників та іменників. Поставте утворені словосполучення в орудному відмінку.*

1. Обидва, обидві, обоє (учениця, учень, завдання, спроба, двері). 2. Три, троє (урок, село, учениця, сани). 3. П'ять, п'ятеро (зошит, квіти). 4. Шість, шестеро (учень, будинок, день).

ЗБІРНИЙ ЧИСЛІВНИК З ІМЕННИКОМ

узгоджується

- а)** з іменниками чоловічого та спільного роду на позначення осіб: *десятеро громадян, п'ятеро учнів, семеро сусідів, двоє листонош, троє гультіпак, дванадцятро столярів;*
- б)** з особовими займенниками: *їх було двадцятро, нас було тридцятро;*
- в)** з іменниками середнього роду на позначення істот та неістот: *троє ведмежат, дев'ятнадцятро зайчєнят, троє малят; двоє весел, п'ятеро відер;*
- г)** з іменниками, що вживаються в множині і позначають назви конкретних предметів: *двоє штанів, четверо окулярів, троє граблів, десятеро лиж (і двоє пар штанів, десять пар лиж).*

не узгоджується

- а)** з іменниками жіночого роду (крім назв свійських тварин типу *троє овець*), нелітературними є: *семеро жінок, десятеро книг;*
- б)** з назвами неістот чоловічого роду, просторічними вважають поєднання: *семеро столів, двоє конспектів.*

256.1. | *За зразком запишіть цифрове позначення часу словами.*

Зразок. 07.30 – пів на восьму; 07.45 – за чверть восьма; 07.15 – чверть на восьму.
8 год 15 хв, 7 год 20 хв, 10 год 25 хв, 14 год 45 хв, 13 год 30 хв.

Числівники на позначення часу можуть використовуватися в різних сполученнях з іншими словами: 12.15 – дванадцята п'ятнадцять, дванадцята година п'ятнадцять хвилин, чверть на першу (тринадцяту); 14.45 – чотирнадцята сорок п'ять, чотирнадцята година сорок п'ять хвилин, за чверть третя (п'ятнадцята), сорок п'ять хвилин на третю (п'ятнадцяту).

Називаючи точний час, треба пам'ятати, що до 30 хвилин треба вживати прийменник *на*, а після 30 хвилин – прийменник *за*. Наприклад: пів на сьому (годину), п'ятнадцять (хвилин) на восьму (годину), за десять (хвилин) третя (година).

257.1. | *Розкрийте дужки, записавши час словами. Використайте, де можливо, різні сполучення слів на позначення часу.*

1. Учора (07.30) ми приїхали до Києва. 2. (08.00) ми поїхали на річковий вокзал. 3. Зараз рівно (18.15). 4. (17.00) ми побачили Канів. 5. З (20.00) до (21.45) ми знову були на пароплаві.

258.1. | *Розкрийте дужки, цифри запишіть словами. Визначте, у якому відмінку вживається назва місяця після числа.*

24 (серпень), з 24 (серпень), 1-му (вересень), з 1 (вересень).

Як правильно: *сьоме люте чи сьоме лютого?* Звернімося за порадою до мовного експерта, мовознавця Олександра Авраменка

259.1. | *Використовуючи числівники, розкажіть про один зі своїх робочих днів. Дотримуйтеся граматичних норм оформлення числівників на позначення часу і дат.*

259.2. | *Уявіть собі, що люди можуть подорожувати різними планетами. Напишіть висловлення «Моя подорож на Марс», використовуйте числівники.*

1. Знайдіть рядок, у якому всі іменники належать до чоловічого роду

- А** підручник, путь, розгляд, фікус
- Б** розпродаж, Сибір, біль, дріб
- В** грім, трудяга, особа, пенсне
- Г** Київ, Львів, Тбілісі, Лондон
- Д** професор, собака, староста, плакса

2. Знайдіть рядок, у якому всі прикметники мають форму вищого ступеня порівняння

- А** простіший, дуже розумний, чарівніший
- Б** найдешевший, вищий, предобрий
- В** мелодійніший, більш теплий, товщий
- Г** превисокий, тихенький, тихіший
- Д** глибший, синіший, величезний

3. Укажіть варіант, у якому всі іменники у формі родового відмінка матимуть закінчення -а (-я)

- А** загар, атлас, учитель, караван
- Б** горох, Дмитро, хор, Лондон
- В** борщ, водень, портфель, Париж
- Г** кисень, Урал, Сибір, Ніжин
- Д** місто, промовець, вовк, Харків

4. За допомогою суфікса -ев- (-єв-) утворюються прикметники від усіх іменників рядка

- А** кальцій, двір
- Б** водень, текст
- В** сосна, свинець
- Г** корінь, тунець
- Д** папір, магній

5. Виділене слово виступає займенником у реченні

- А** Від *одного* удару дерево не падає.
- Б** *Одна* ластівка не робить весни.
- В** *Один* день блисне, а сім днів кисне.
- Г** *Одним* колесом не поїдеш.
- Д** *Одні* очі і плачуть, і сміються.

6. У якому рядку всі числівники записано правильно

А восьмистам дев'яноста дев'яти, чотирнадцятьма

Б двох тисяч восьмисот вісімдесяти дев'яти, п'яти

В п'ятсот шестидесяти трьох, триста сорок п'ятох

Г дев'ятистам восьмидесяти п'ятох, чотирьохстами двадцятьма двома

Д сімохстах сімдесятох шістох, сто десяти

7. Напишіть твір-мініатюру, скориставшись висловом «Вихована людина – не та, яка не розіллє соус, а та, яка не помітить, як це зробив інший».

§ 41. Дієслово. Форми дієслова

260.1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Поміркуйте, за допомогою яких засобів пов'язуються між собою речення першого абзацу.

Лелеки до півночі клекочуть. Вичовгують крилами гарячу ніч над кущем жовтих троянд. Межи розлогого крючкорукого гілля у польоті вічного сну завмер птах. Тягнеться крилом до землі, мовби роси визбирати прагне. Поник у холодному граціозному вічному поклоні.

Його оплакують троянди, голублять, упиваються колюччям у срібне пір'я, вигойдують на руках і гублять... гублять жовті сльози.

Тужить рідня. Почорнілими від горя ангелами смутку бусли сягають зір, заливають їх гірким курликанням, затуляють чорними долонями тіней, зривають, заклёвують жовті зрадливі намистини розгубленого небесного вогню.

Засмучуюся, наче полинним варивом, гірким болем птахів (С. Равська).

260.2. Випишіть дієслова. Визначте їхні морфологічні ознаки.

Вичовгати – a toci

Крючкорукий – în formă de cîrlig

ДІЄСЛОВО – самостійна частина мови, яка означає дію або стан і відповідає на питання що робити? що зробити?

261.1. | *Спишіть прислів'я, уставляючи на місці крапок дібрані з довідки дієслівні форми. Визначте форму дієслова та синтаксичну роль.*

1. Аж до діброви ... ваші розмови. 2. Ви говоріть, а ми будемо .... 3. Твою роботу визначає ... тобою діло. 4. До чужого рота ... ворота. 5. За що куплено, за те .... 6. Брехню ..., брехунів б'ють. 7. Не на користь книжку читати, коли вершки лиш .... 8. Хороша книга – яскравіше зірки ... (Народна творчість).

Довідка. *Не приставиш, підтакувати, чути, сяє, продано, знімати, слухаючи, зроблене.*

262.1. | *Утворіть від поданих дієслів усі можливі особові форми, виділіть у них закінчення. Укажіть, які дієслова не мають усіх особових форм.*

Попрацювати, дніти, морозити, написати, привітати, засвітитися, висіти, боліти, нахмаритися, гриміти, взяти, війнути, могти, щеміти, виконати.

Дніти – a se lumina de ziuă, a se crăpa de ziuă

СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Особові дієслова – присудки	Верби <u>зеленіють</u> .
Інфінітив – будь-який член речення	Язиком <u>плескати</u> – не ціпом <u>махати</u> . Вас просили <u>почекати</u> . Лунає команда <u>рушати</u> . Зайшов до бібліотеки з'ясувати.
Безособові дієслова – головний член у безособових реченнях	<u>Смеркало</u> . Йому <u>таланило</u> в усьому.
Дієприкметники	<u>Знайдений</u> щойно рукопис <u>ще не був надрукований</u> .
Дієприслівники	<u>Спіткнувшись</u> , не впади.

263.1. Прочитайте речення, визначте в кожному граматичну основу. Спишіть тільки ті речення, що мають один головний член – присудок. Якою частиною мови він виражений? Доведіть, що ці дієслова безособові.

1. Благословляється на день. І сяють роси над ланами (М. Єркін). 2. Знов повернулися морози. Снігів холодних намело (Г. Чубач). 3. Мрячило. Мжичилося. Над головою клубочилися важкі сірі хмари (Зірка Мензатюк). 4. Уночі зірвалася справжня буря. Надворі блискало, гриміло, тріщало й лило (М. Павленко). 5. Віє туманами з лугу. Пахне барвінком нічним (А. Михайлевський).

264.1. Перекладіть початкові форми дієслів з молдовської мови українською.

A absorbi, a supăra, a se supăra, a dăru, a se aclimatiza, a îndo, a se îndo, a amenința, a trage, a atrage, a îndemna, a se acomoda, a prelungi, a înnoda, a străluci, a se juca, a se speria, a se angaja.

265.1. Спишіть, підкресліть члени речення. Визначте синтаксичну роль дієслів у неозначеній формі.

1. Радість бачити й розуміти – то найкращий дар природи (А. Ейнштейн). 2. Ми в світ прийшли успадкувати славу, діла і думи, й чесні мозолі... (В. Симоненко). 3. Вчить мене Тарас вrostати в землю живим корінням (Д. Луценко). 4. Дерево злізло на скелю погрітись (М. Доленго). 5. Дурний любить вчити, а розумний любить учитися (Народна творчість). 6. Життя прожити — не зливу перестояти (Народна творчість). 7. Скоро він пішов спочити, а чи, може, гав ловити (І. Гнатюк).

продовження вправи на наступній сторінці

265.2. | *Визначте речення, що містить фразеологізм. Розкрийте його значення і визначте синтаксичну роль. Поясніть.*

266.1. | *Складіть есе «У блакиті лебеді кружляють», використайте різні форми дієслів.*

§ 42. Поділ дієслів на дієвідміни. Види дієслів, їх творення. Часи дієслів

267.1. | *Прочитайте висловлення. Визначте його тему та основну думку. Придумайте заголовок. Яке місце посідає українська пісня у вашому житті?*

Скільки пісень погублено тепер – старих і розрадних!.. Ось співає скрипка чи розмовляє кобза: одна, ледве помітна нота простягається в повітрі, і її коливання таке ж, як і коливання повітря. Струна дає чистий – до божевілля – звук. Коливаються віки, вузьке коло часу поширюється на все життя всього народу. Рівна, прозора, проста до геніальності нота з'єднує віки. Завмирають люди, дрижать їхні плечі від розкритої таємниці, тремтять вії від набіглої щасливої сльози. Та скрипка грає далі. Нота міниться, пролітають дрібні сплески звуку, ніби в скрипці проривається сміх. Обличчя яснішають. Розчулена до краю душа жадібно сприймає веселі звуки. Ноги самі стукотять такт (Ю. Яновський).

267.2. | *Дієслова якого часу переважають у тексті? Запишіть усі дієслова в другій особі однини та множини, підкресліть закінчення.*

267.3. | *Поміркуйте, який інфінітив є початковою формою дієслова стукотять з останнього речення – стукотіти чи стукотати? Свою думку аргументуйте.*

Розра́дний – alintător, mîngîietor, alinătör.

ДІЄВІДМІНИ

I дієвідміна

II дієвідміна

За основою теперішнього часу та закінченням

3 особа

3 особа

Однини
-е (-є)

множини
-уть (-ють)

Однини
-ить (-їть)

множини
-ать (-ять)

За основою інфінітива

3 односкладовою основою: *мити, пити, жити*.
3 основою на -оро-, -оло-: *молоти, боротися*.
Із суфіксами -і-(-ї-), -а-, -ува-, -ну-, що не випадають при змінюванні: *радіти (радію)*.
3 основою на приголосний: *могти*.
Дієслова *хотіти, іржати, ревіти, сопіти, гудіти, орати*

Із суфіксами -у-, -і-(-ї-), -а-, що випадають в особових формах: *сидіти (сиджу)*.
Із суфіксом -а- після *й* та *шиплячих*, який випадає в особових формах: *кричати (кричиш)*.
Дієслова *спати, бігти, боятися, стояти, бачити*.

268.1. | *Запишіть дієслова у дві колонки за дієвідминами.*

Знати, стукотіти, завадити, збігти, гуркотіти, тьмяніти, гуркотати, стелити, краяти, хилитися, спізнитися, хропіти, бачити, свистіти, пищати, оцінювати.

ПОМІРКУЙМО! Чому в орфографічних словниках форми *стуко-чеш* і *стукочиш*, *цокочеш* і *цокочиш* мають різне написання?

269.1. | *Перепишіть речення, вставляючи в закінченнях дієслів пропущені букви.*

1. Що ма..мо – не дба..мо, втративши – плач..мо. 2. Правда очі кол... 3. Одна бджола мало меду нанос..ть. 4. У ліс не з'їзд..ш – і на печі замерзн...ш. 5. Добрі жорна все перемел..ть. 6. Як на своєму язиці не вдерж..ш, то на чужому не вта..ш. 7. Криком дуба не зруба..ш. 8. Хто пізно ход..ть, той сам собі шкод..ть.

270.1. | *Утворіть від поданих дієслів видові пари. Чи з усіма дієсловами можна утворити видову пару? Свою думку аргументуйте.*

продовження вправи на наступній сторінці

Читати, вітати, *штовхнути*, списати, заробити, *перейти*, зникати, вибухати, умитися, прагнути, кохати, допомогти, перелізти, схаменутися, намагатися, *переробити*, з'являтися, повертати, записувати, відшуміти, крокувати, проговорити, переказати, *скликати*.

270.2. | Укажіть чергування голосних та приголосних у коренях дієслів. Виділені слова розберіть за будовою.

ВИД ДІЄСЛІВ

Дієслова доконаного та недоконаного видів, зазвичай, утворюють видові пари: *писати* – *написати*; *передавати* – *передати*; *виносити* – *винести*. Здебільшого таку пару утворюють спільнокореневі слова, що розрізняються префіксами або суфіксами.

Майже завжди спільнокореневі дієслова різних видів різняться ще й наголосом: *наси́пати* – *наси́пати*.

У видових формах дієслів можуть чергуватися голосні звуки (прив[е]зти – прив[о]зити; вит[е]рти – вит[и]рати) або приголосні (заря[д]ити – заря[дж]ати; вико[с]ити – вико[ш]увати).

Деякі видові пари дієслів мають різні основи: *брати* – *узяти*; *ловити* – *піймати*. Деякі дієслова не мають видових пар (сподіватися, розмовляти, розговоритися, насидітися).

271.1. | До поданих слів доберіть дієслова протилежного виду, запишіть їх парами. Чим відрізняється будова дієслів доконаного й недоконаного видів?

Бачити, розуміти, перевезти, передати, перемагати, здобути, перевірити, припинити, рятувати, розкрити.

272.1. | Прочитайте. Випишіть у три колонки дієслова теперішнього, минулого та майбутнього часу.

1. Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Йванко, як барвінок, в'ється.
2. Кінець нивоньці, кінець, зараз сплетемо вінець і з жита, і з барвінку на хорошу дівку.
3. Усі гори й долини виходили, зелененький барвіночок витоптали та зробили гілечко з ялини та з червоної калини (Народна творчість).

272.2. | Визначте вид кожного з виписаних дієслів.

 ЧАСИ ДІЄСЛІВ			
	Минулий	Теперішній	Майбутній
Означає	Дія відбулася (відбувалася) до моменту мовлення: <i>бачив, бачили</i>	Дія відбувається в момент мовлення: <i>бачу, бачите</i>	Дія відбудеться після моменту мовлення: <i>буду бачити</i>
Вид	Доконаний: <i>вивчив</i> Недоконаний: <i>вчив</i>	Тільки недоконаний: <i>читає, знають</i>	Доконаний: <i>спишеш</i> Недоконаний: <i>писатимеш</i> Форми: проста, складна, складена: <i>станемо, співатимеш, будуть співати</i>
Рід, особа, число	Змінюється за родами, числами	Змінюється за особами, числами	Змінюється за особами, числами

Дієслова недоконаного виду можуть уживатися в усіх часових формах. Дієслова доконаного виду можуть уживатися тільки у формах минулого та майбутнього часу.

273.1. | *Запишіть прислів'я українською мовою. За потреби скористайтесь перекладним словником. Підкресліть дієслова та визначте їх вид.*

Strămoșii noștri

Fiecare dintre noi are părinți, bunici și străbunici. De la ei începe istoria. Ei sînt strămoșii noștri.

Din tată-n fiu, de sute și mii de ani, strămoșii au stat de veghe la hotare, apărîndu-ne pămîntul. Dacă nu l-ar fi apărat ori s-ar fi lăsat învinși, astăzi alții ar fi trăit aici în locul nostru. Altă limbă ar fi vorbit părinții tăi, altă limbă ai fi vorbit tu.

Noi sîntem fericiți, fiindcă nu trebuie să născocim strămoșii. Strămoșii noștri s-au născut aici și tot aici au murit.

Aici s-au născut părinții tăi. Aici te-ai născut tu. Nici un loc din lume nu poate fi mai sfînt ca locul unde ai văzut întîiul răsărit de soare și unde-ți sînt înmormîntați strămoșii. Aici e Patria ta. Păstrează-o pentru alte generații! (După «Daciada»).

Дієслова майбутнього часу недоконаного виду мають дві форми: складну й складену.

Складна форма утворюється додаванням до інфінітива відмінюваного дієслова особових закінчень. Для 1-ї, 2-ї, 3-ї особи однини закінчення -му, -меш, -ме. Для форм множини: -мемо, -мете, -муть.

274.1. | Від наведених дієслів утворіть складну й складену форму майбутнього часу. Провідмінійте їх.

Ловити, рухатися, добувати, бачити, думати, навчати, збиратися.

275.1. | Прочитайте текст, підкресліть дієслова, перекладіть їх українською мовою, укажіть часову форму.

Цălinул este planta cea mai îndrăgită la ucraineni. El crește în fiecare curte și este apreciat ca un simbol al purității, al sănătății. Planta înflorește primăvara, din luna mai pînă în luna iulie. Cînd apar fructele, frunzele își schimbă culoarea, din verde în roșu. Fructele sînt grupate în formă de ciorchine și au culoarea roșie. Iarna, cînd totul este acoperit cu zăpadă, fructele călinului seamănă cu niște picături roșii de sînge, – iată de ce la ucraineni călinul simbolizează puterea vieții (Din calendar).

276.1. | Прочитайте літературну обробку народного прислів'я. Про кого так говорять? Доберіть і опишіть інший фольклорний вислів.

Ніхто й не чув, як комар чхнув

Ішли селяни сіно косити понад озером. Їздовому Іванові схотілося чхнути. І він так чхнув, що всі жаби поховались у воду, а Комара ледве з листочка не здуло.

Спочатку Комар був злякався – чи крильця цілі. Махнув ними – ні, не пом'яті. Тоді він і каже: «Хіба ж так чхають, як той їздовий Іван? Ось я як чхну, так у Полтаві одгукнеться!» І чхнув.

Але косарі йшли, не обертаючись, жаби на болоті спокійно грілися проти сонечка, а в Полтаві й пір'їнка не зворухнулася.

Ніхто й не чув, як комар чхнув (І. Сенченко).

276.2. | Випишіть із тексту речення з дієсловами, у яких при творенні теперішнього часу відбувається чергування приголосних. Укажіть чергування, визначте синтаксичну роль цих дієслів.

§ 43. Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий), їх творення. Уживання одного виду, способу й часу в значенні іншого. Зворотні дієслова

277.1. Прочитайте вірш. Визначте тему й основну думку.

Як би тобі, доню, в світі не було,
Не скупись ніколи людям на добро.
Бо і так доволі хтось насіяв зла,
І холонуть душі наші без тепла.
Забувають діти мову матерів.
Глянь, від того болю світ аж посірів.
І тріщить з розпуки зранена земля.
І сивіти стала матінка моя.
Доню моя, доню, синьоока зірко,
У житті буває солодко і гірко.

Як би твої очі не манили зваби,
Не посмій вчинити Україні зради!
Не посмій зламати гілку калинову –
Сиротою станеш, як забудеш мову.
Можеш призабути запах рути-м'яти,
Але рідну мову мусиш пам'ятати!
Можеш не впізнати голосу діброви,
Та не смій зректися свого родоводу!

Л. Диркавець

277.2. Спишіть дієслова, згрупувавши їх за способами. Дієслова-інфінітиви випишіть окремо, утворіть від них усі можливі способові форми.

Розп'ю́ка – desperare, deznădejde, dezolare.

Зва́ба – 1) seducere, ademenire, cucerire; 2) ispită, tentație.

	СПОСОБИ ДІЄСЛІВ		
	ДІЙСНИЙ	УМОВНИЙ	НАКАЗОВИЙ
Виражає	Дійсну, реальну дію	Бажану, можливу за певних умов дію	Спонування до дії (наказ, пораду, прохання, побажання)
Питання	Що робить? Що зробить? Що зробив?	Що робив би? Що зробив би?	Що роби? Що зроби?
Приклади	Працює, сміється, забуде, зробив	Повідомив би, хотіли б, прийшла б	Говори, говорімо, хай говорить, нехай говорить

278.1. | *Перепишіть, визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. Визначте дієслова дійсного, умовного, наказового способів.*

1. Відкрий для себе Україну! Ти ще не знаєш всю її (Г. Бідняк). 2. Шукаймо в людях доброти! Добро відкриє нам світи (М. Сингаївський). 3. Якби оті проміння золоті у струни якось обернулись, я б з них зробила золотую арфу (Леся Українка). 4. Я б назбирала срібної роси, якби стежки усі не заросли (Г.Чубач). 5. Тож ходімо в гай осінній! Там спадає тихо листя. Там воно в яснім промінні щирим золотом іскриться (І. Коваленко).

278.2. | *Визначте складні речення, поясніть у них розділові знаки.*

279.1. | *Перекладіть речення українською мовою, запишіть речення і підкресліть у них способів форми, укажіть спосіб.*

1. Dacă ai pleca acum, ai ajunge la timp. 2. Aș dori să văd țara mea natală ca o floare. 3. Băiețe, ascultă totdeauna de părinți. 4. La mine acolo e frumos de tot: umbra deasă și răcoroasă, și apa aia care curge lin printre sălcii pletoase... Să vii odată să vezi. 5. La început a fost Cuvîntul... Timpul a măcinat pietrele, a tocit metalele, a șters majoritatea urmelor lăsate de omenire în copilăria sa. Și doar cuvîntul s-a păstrat. 6. Iubiți pămîntul! Iubiți munca pe pămînt! (Din ziar)

Способів форми дієслів у контексті можуть набувати невласного їм значення, тобто одна форма може вживатися замість іншої.

Форма майбутнього часу дійсного способу в певному контексті може виражати наказ, побажання, спонукання *Ти поїдеш із людьми, а тоді повернешся назад* (Григорій Тютюнник).

Форма умовного способу іноді так само може передавати спонукання: *Відпросився б ти в командира, прийшов би до мене хоч на часину* (О. Гончар).

Форма наказового способу може виступати в значенні:

дійсного способу: *А хтось у нашому загоні візьми та й пусти чутку, що я звідкись переписав той вірш* (М. Стельмах);

умовного способу: *Часом і досі здається мені, що й зараз поклепай косу хто-небудь під моїм вікном, я зразу помолодшав би* (О. Довженко).

280.1. | *Уважно прочитайте речення, випишіть тільки ті з них, у яких дієслова одного способу вжито замість дієслів іншого способу.*

1. Поважної ходи Роман не знає: поклич його – він побіжить з підскоком, пошли продовження вправи на наступній сторінці

куди – подається так, що тільки пісок закурить (С. Васильченко). **2.** Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте в вашім садочку? (М. Коцюбинський). **3.** «Пішли, товариші», – скомандував лейтенант і, повернувшись, швидко рушив до затоки (М. Трублаїні). **4.** «Ви б лягли, мамо, спочили», – каже Христя (Панас Мирний). **5.** «За Вапняркою ви повернете вправо, щоб вибити німців з лісу», – розпорядився майор (З газети). **6.** Нехай і паморозь лягла, і сивий день вклонився жити, твоїх дощів осіння мла рідніш чужинського блакиту (А. Малишко).

В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ІНОДІ ОДИН ЧАС МОЖЕ ВЖИВАТИСЯ ЗАМІСТЬ ІНШОГО

1. Теперішній час замість минулого вживаємо, коли хочемо показати, що завершена дія проходить зараз. Наприклад: *Тиждень тому зустрічаю я свого товариша і чую від нього цікаву новину.*

2. Теперішній час замість майбутнього вживаємо, коли хочемо показати, що майбутнє ніби відбувається зараз. Наприклад: *Через два роки я закінчую медінститут, стаю лікарем, відкриваю стоматологічну клініку і приймаю хворих.* Теперішній час може вживатися замість майбутнього й тоді, коли звучить наказ чи прохання. Наприклад: *Ви починаєте свою роботу о восьмій годині.*

3. Минулий час замість майбутнього, коли хочемо підкреслити, що майбутня дія обов'язково відбудеться. Тому в реченні ця дія передається ніби вже здійсненою, у минулому часі. Наприклад: *Обминай їх, доню: раз тільки ступиш – і пропала воля! (Леся Українка)*

4. Майбутній час замість минулого, коли розповідаємо про дію, що повторюється кілька разів. У таких випадках майбутній час вживається зі словом було, бувало. Наприклад: *Перші рази, як тільки Роман витягне було з кишені свого ножика, всі хлопці дивились на нього, а потім звикли і не звертали вже уваги (С. Васильченко).* Майбутній час замість минулого й тоді, коли розповідається про вже завершену дію, що виникла раптово, несподівано. Наприклад: *Тільки сказав я, що приїхали гості, діти як заплещуть у долоні, як зрадіють.*

281.1. | *Спишіть текст.* *З'ясуйте вживання дієслів теперішнього часу.*

Слухайте, як це було. Іду я собі раз містом, мітли, зв'язані до купи, несучу на плечах, іду та й роззираюся довкола, чи не киває хто на мене або не кличе: «Чоловіче, чоловіче, а по чому мітли?» А тут народ довкола, – звичайно, торгова днина. Зиркаю я довкола, бачу – йде позади мене якийсь панок, горбатий, головатий, як сова, а очі в нього сірі та недобрі, як у жаби. Йде собі та на мене поглипує... (І. Франко)

282.1. | *Спишіть речення. Підкресліть дієслова як члени речення. З'ясуйте вживання дієслів майбутнього часу.*

1. Як дитиною, бувало, упаду собі на лихо, то хоч в серце біль доходив, я собі вставала тихо (Леся Українка). 2. Спом'янула Олеся: було вона у своєму селі йде – той привітає, а другий за здоров'я питає (Марко Вовчок). 3. Підійшли ми з Васильком до куща, а з нього як вискочить заєць, як побіжить – тільки ми його й бачили (М. Коцюбинський).

283.1. | *Випишіть із художньої літератури три речення, у яких уживається один спосіб дієслова замість іншого, і три речення, у яких уживається один час дієслова замість іншого.*

283.2. | *Напишіть твір «Краю мій, моя висока доле...». Використайте речення, де один спосіб та час дієслова вживається замість іншого.*

§ 44. Дієприкметник як особлива форма дієслова.
Активні та пасивні дієприкметники, їх відмінювання.
Творення і правопис дієприкметників.
Відмінювання і вживання дієприкметників

284.1. | *Прочитайте висловлювання. Чи має воно всі структурні елементи тексту? Свою думку обґрунтуйте.*

Журавлі ворожать над скош..ними травами літа. Видовж..ні ножі вітрів у ос..ні за пазухою зрізають сухий присмак сіна. Із чаші пер..шої прохолоди пр..чащаються ро..хвильовані пер..літні птахи. Повзуть дорогами ро..патлані не/давнім дощем ручаї. Спішать заснути вкорочені в..чори.

Із кр..ниці ночі вплив скупаний місяць. Пр..сів. Підпер долонею риг і залюбився в село. Солом'яні кругляки в..р..длих копиць нарешті повсідалися, підібгавши квочками теплі крила. Тр..мтить вільха в обіймах вітру. Болять ноги у крутої стежки. Черпає сльози в оч..р..ті журавель (С. Равська).

284.2. | *Спишіть текст, уставляючи пропущені букви та знімаючи риску. Підкресліть дієприкметники. Визначте, у яких відмінках вони вжиті, їх належність до активних чи пасивних.*

ДІЄПРИКМЕТНИК – це особлива форма дієслова, яка виражає ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання який? яка? яке? які?

285.1. | *Утворіть дієприкметники. Поміркуйте, чим дієприкметник відрізняється від дієслова й прикметника і що має спільного з ними.*

Різати, пиляти, розглядати, писати, доглянути, малювати, скласти, прямий, мокрий, темний, красивий, порожній, сивий, радісний, квітковий.

286.1. | *Перекладіть українською мовою подані речення. Підкресліть дієприкметники, визначте їх граматичні ознаки, з'ясуйте синтаксичну роль.*

Dar erau între ei oameni mai posomprîți, cu fețele împietrite, arse de soare și bătute de vînturi (I. Cutcovețchii). Cu pierdelele lăsate șed la masa mea de brad (M. Eminescu). Noaptea, potolit și vînăt, arde focul în cămin (M. Eminescu). Această fată bună era oropsită și de sora cea de scoarță, și de mama cea vitregă (I. Creangă).

<div> АКТИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ називають ознаку предмета, зумовлену дією </div>		
Спосіб творення		Приклади
Теперішній час	Основа теперішнього часу I дієвідміна -уч- (-юч-) II дієвідміна -ач- (-яч-)	пишуть – пишучий, стоять – стоячий, читають – читаючий, лежать – лежачий
Минулий час	Основа інфінітива неперехідних дієслів -л-	горіти – горілий, посивіти – посивілий
ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ називають ознаку предмета, зумовлену дією над ними		
Минулий час	Основа інфінітива перехідних дієслів -н-, -ен-, -т-	сказати – сказаний, шити – шитий, загубити – загублений

287.1. | *Перепишіть, утворюючи від поданих у дужках дієслів активні дієприкметники. Позначте суфікси, визначте відмінки дієприкметників.*

1. У моїм саду кружляє лист (опадати). 2. Багрянний лист, (пожовкнути) трави – мелодій осені краса. 3. Мовчать листки (промокнути). 4. Ой ви, квіти, осіннії

квіти, (запізнитися) щастя краса! **5.** І сніг припав обличчям (посиніти) до грудочок (замерзнути) землі (За В.Сосюрою).

288.1. | *Перепишіть, утворюючи від поданих у дужках дієслів пасивні дієприкметники. Позначте суфікси, визначте відмінки дієприкметників.*

1. На мить з'явився пісні (загубити) мотив (Л. Дмитерко). **2.** Гримлять пісні, (виспівувати) різно (М. Бажан). **3.** Дивлюсь на (оголити) віти (В. Сосюра). **4.** Спить малий, і (дописати) зошит біля нього (розкрити) лежить (В. Сосюра). **5.** Люблю я, коли пил спадає на копитами (збити) жито (В. Сосюра).

289.1. | *Усно перекладіть словосполучення. Запишіть дієприкметники та визначте твірні основи і суфікси, за допомогою яких утворені активні й пасивні дієприкметники.*

Traducere autorizată, opere alese, cuvîntare rostită, soluție liantă, melodie uitată, frunză vestegită, corespondent acreditat, concurs deschis, plan întărit, pămînt înghețat, cadou făgăduit, ploaie tremurător.

ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Називний	наповнений	наповнене	наповнена	наповнені
Родовий	наповненого	наповненого	наповненої	наповнених
Давальний	наповненому	наповненому	наповненій	наповненим
Знахідний	як Н. або Р.	наповнене	наповнену	як Н. або Р.
Орудний	наповненим	наповненим	наповненою	наповненими
Місцевий	(на) наповненому (-ім)	(на) наповненому(-ім)	(на) наповненій	(на) наповнених

290.1. | *Провідмінюйте дієприкметники. Виділіть відмінкові закінчення.*

Усміхнений, прочитаний, сяючий, зшитий, змагаючий, тремтячий.

За творення пасивних дієприкметників за допомогою суфікса -ен- може відбуватися чергування прикінцевих приголосних основи неозначеної форми дієслова: *пе[к]ти – пе[ч]ений, запря[г]ти – запря[ж]ений, вра[з]ити – вра[ж]ений, зно[с]ити – зно[ш]ений, відпу[ст]ити – відпу[щ]ений, нагрома[д]ити – нагрома[дж]ений, виі[зд]ити – виі[ждж]ений.*

291.1. | *До кожного з дієприкметників доберіть дієслово, від якого він утворений. Слова запишіть парами. Підкресліть літери, що позначають приголосні, які чергуються.*

Зразок. Зм^ащений – зм^астити – [шч] – [ст].

Знижений, приречений, замішаний, повержений, розбуджений, попереджений, уміщений, спрощений.

291.2. | *Виділені слова передайте звукописом.*

292.1. | *Провідмініяйте словосполучення. Виділіть закінчення в дієприкметниках.*

Зів'яле листя, опрацьована стаття, вишита сорочка, працюючий хлопчина.

292.2. | *За поданою тезою «Можеш не впізнати голосу діброви,/Та не смій зректися свого родоводу!» (Л. Диркавець) напишіть висловлення, використовуючи дієприкметники. Дієприкметники підкресліть, визначте граматичні ознаки та синтаксичну роль.*

§ 45. Дієприкметниковий зворот.

Перехід дієприкметників у прикметники та іменники

293.1. | *Прочитайте текст. Визначте головну думку, тип і стиль мовлення. Свої міркування доведіть.*

Із-під надірваної, зуглені надвечір'ям ряднини неба та живого куска латаної морозом поторочі сіється пісний, приправлений вітрами сніг. Його дрібні слідці волею-неволею розбігаються хвилями пагорбів села, підперезаного димами. Синій перевертень вітру глянцею теплі скельця апельсинових вікон. Тріщить небо. Вгинаються світи. Поміж рукавами снігової химери кричить загублена вечорова зоря.

Порепані селянські руки вигойдують Святий вечір. Заколисують його пшеничними дідухами, плекають найсмачнішою у світі кутею, вицілюють високими молитвами (За С. Равською).

293.2. | Спишіть речення з дієприкметниками, підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.

293.3. | Поясніть наявність чи відсутність коми при дієприкметникових зворотах. Перше речення перебудуйте так, щоб звороти відокремлювалися.

Глянцюва́ти – a lustrui, a da lustru

Химéра – himeră, iluzie

ДІЄПРИКМЕТНИК із залежними від нього словами називають **ДІЄПРИКМЕТНИКОВИМ ЗВОРОТОМ**

відокремлюється

Якщо стоїть після означуваного слова

Якщо стосується особового займенника

Якщо стоїть перед означуваним словом і має додатковий обставинний відтінок (до нього можна поставити питання *чому? за якої умови? незважаючи на що?*)

Якщо стоїть перед означуваним словом і відділений від нього іншими членами речення (особливо присудком)

не відокремлюється

Якщо стоїть перед означуваним словом (не має обставинного відтінку й означуване слово – іменник)

294.1. | Спишіть, підкресліть члени речення. З'ясуйте місце дієприкметникових зворотів стосовно пояснювальних ними слів. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Ще спить земля, укутана снігами (Д. Луценко). 2. Стоїть налитий синню день (М. Палієнко). 3. Мені ще й досі сниться берег, залитий сонячним огнем (В. Сосяра). 4. З золота зіткане сяєво ллється (М. Рильський). 5. Сяйвом переповнені плоди мерехтять, палають, не згасають (Є. Гуцало).

Мерехтіти – 1) а ліцări, 2) а sclіpи, 3) а fіlfіi, 4) а pіlpіi.

295.1.

Перекладіть речення українською мовою. Підкресліть дієприкметники з означуваними і залежними від них словами. Усно поясніть наявність чи відсутність розділових знаків.

Сімпул, semănat de cu toamnă, acum bucură ochiul fiecăruia. Plugarii, pregătiți pentru campania agricolă, au ieșit în cîmp. Stelele, aprinse pe bolta cerului, clipeceau ca niște luminițe. Afară mai stăruie miros plăcut de floare de tei, mînat de aripa vîntului. El, emoționat de cele văzute, nu se putea liniști (I. Druță).

296.1.

Спишіть речення. Визначте в них дієприкметникові звороти, підкресліть їх і поставте розділові знаки.

1. Обтулена свіжими зеленими листками вона тонула в собі (О. Кобилянська).
2. Високії ті могили, де лягло спочити козацьке біле тіло в китайку повите (Т. Шевченко). 3. Оздоблена інеем вражає красою папороть (Н. Пільчук). 4. Але вона тяжко засумована та прибита незаспокоєною тугою і поглядом на них не кинула (О. Кобилянська). 5. Коли врятований лікарями він вийшов із небуття, то перевів погляд на горішнє місто, на його ансамблі (О. Гончар).

Пáпороть – ferigă

Небуття – neființă; inexistență; neant

Дієприкметники можуть втрачати дієслівні ознаки виду і часу, а тому й переходити до розряду власне прикметників. Так, у словосполученнях *битий шлях, освічена людина* виділені слова вказують на постійну ознаку. Це – прикметники.

Деякі з таких колишніх дієприкметників можуть втратити і здатність вказувати на ознаку предмета, і самі позначають предмет, переходячи таким чином до іменників: *керуючий, учений*: *Керуючий провів нараду. Премією нагороджено багатьох учених.*

У ряді випадків дієприкметник і утворений від нього прикметник розрізняються тільки наголосом. У дієприкметниках наголос на корені, у прикметників – на суфіксі: *пéчена картопля (спéчена)* – дієприкметник; *печéна картопля* – прикметник.

297.1. | *Словосполучення з дієприкметниками і словосполучення з прикметниками запишіть у дві колонки.*

Солені огірки, солоні огірки; палюче сонце, палаюче вугілля; печений корж, випечений хліб; незабутні зустрічі, забуті слова.

Від дієслів походять і пасивні дієприкметники з префіксом *не-*, і прикметники з префіксом *не-* та наголошеними суфіксами *-анн-*, *-яnn-*.

298.1. | *Прочитайте. Визначте пасивні дієприкметники та віддієслівні прикметники.*

Неоцінені старання – неоціненна послуга; нездійснений план – нездійсненна мрія, нескінчений роман – нескінченний потік.

299.1. | *Спишіть. Виділені слова підкресліть як члени речення, визначте, якими частинами мови вони є.*

1. Немає нічого *прихованого*, що не відкриється, немає *потаємного*, що не виявиться (З Біблії). 2. Любили ми поля безмірні і книг *незміряні* глибини (М.Стельмах). 3. Друзі, розкриймо книги, що кожен із нас полюбив їх, як сонця *палаючий* вир! (П. Усенко) 4. Бог дав мені *співучий* голос, щоб менше сліз душа лила (Г. Чубач). 5. Рушник, матір'ю *дарований*, – то шлях життя вторований. 6. В *умілого* рибалки і долото рибу ловить. 7. *Умілому* скрізь місце (Народна творчість).

300.1. | *Розподіліть словосполучення у дві колонки: у першу – з прикметниками, у другу – з дієприкметниками.*

Дроблений цукор, печена картопля, злинялий костюм, гамірний клас, побілена хата, родючі лани, вихована людина, пекучий біль, сіяне борошно, блискучий оратор, перегоріле вугілля, темніюче небо, наростаючі темпи, дотліваюче багаття, правлячі кола, дозрілий овоч, ревучий водоспад.

300.2. | *Складіть висловлення про красу рідного краю, використовуючи дієприкметникові звороти.*

§ 46. Дієприслівник як незмінювана форма дієслова

301.1. | *Прочитайте текст. Визначте його стильові ознаки. Пригадайте, чи відчували ви коли-небудь захоплення від краси навколишнього світу. Якими словами ви хотіли б про це сказати?*

продовження вправи на наступній сторінці

Вигнавши одного разу худобу, він зупинився на галявині. Під бузиновим кущем синів лісовий дзвіночок. Хлопець дивився на нього, а дзвіночок на хлопця. Йому не хотілося зривати квітку. Він ніколи не зривав листя, не ламав гілля, старався не толочити постолами трави – усе живе, усе для чогось призначене... Блакитна квітка сама потягнулася до нього. Він узяв її в руку, і вона, крутнувшись, заворушилася в його руці. Ніжні пелюстки торкнулися до пальців, передаючи їм свою ніжність. І раптом багато дзвіночків розпустилися навколо – вони розквітали із блакитним дзвоном. «Краса...» – промовив хлопець і наче онімів. Йому хотілося обняти всенький світ (Б. Харчук).

301.2. | *Спишіть речення з дієприслівниками, поясніть правила вживання коми.*

ДІЄПРИСЛІВНИК – це незмінювана дієслівна форма, що виражає додаткову дію, пояснюючи в реченні основне дієслово-присудок, і відповідає на питання що роблячи? що зробивши?

302.1. | *Спишіть речення. На місці крапок уставте пропущені літери.*

1. Не любить серце, не бач..чи краси (Г. Сковорода). 2. Та не молися мовою чужою, бо, на колінах сто..чи, умреш (Д. Павличко). 3. Біж..чи крізь ніч, плакав я тихцем (Д. Павличко). 4. Тротуари бл..щали, ловл..чи в себе в..чірні тіні д..рев (М. Коцюбинський). 5. Тр..мтить жайворонок, сипл..чи свої пісні на землю (Панас Мирний). 6. Л..сток, як ранений м..телик, зліта, тріпоч..чи кр..лом (І. Коваленко).

302.2. | *Позначте в словах орфограму «літери у (ю), а (я) в суфіксах».*

303.1. | *Перекладіть українською мовою інфінітиви та дієприслівники, зверніть увагу на відмінність їх правопису в обох мовах.*

A adormi – adormind, a cînta – cîntînd, a observa – observînd, a se apropia – apropiîndu-se, a se mînia – mîniîndu-se, a spune – spunînd, a sta – stînd, a şti – ştiînd.

304.1. | *Випишіть дієприслівники недоконаного виду в першу колонку, а доконаного – у другу.*

1. Хлюпотить у бухті мала хвиля, б'ючись в броньовані тіла кораблів (В. Кучер).
2. Я знову, напружуючи сили, борючись із чимось важким, що навалювалось і

продовження вправи на наступній сторінці

давило мені на голову, підводився і знову плівся далі, не знаючи, куди я йду (Г. Тютюнник). **3.** Дуже важким видалось Хариті те відро з водою, бо, поставивши його на землю, хвилинку стояла нерухомо, спершись на припічок, важко дихаючи (М. Коцюбинський). **4.** Дуби застигли, схиливши могутні голови в білих снігових шапках, замерли в безнадії, чекаючи з жахом ворожого удару (М. Збанацький). **5.** Загартувавшись в росах, неначе гострий плуг, зоря врізається між досвітком і ранком і, приоравши ніч, кладе на виднокруг окраєць сонця в рушничку серпанку (Д. Ткач).

ДІЄПРИСЛІВНИК МАЄ ОЗНАКИ ДІЄСЛОВА Й ПРИСЛІВНИКА

Ознаки дієслова

- керує іменником або займенником (*працюючи з ними; ідучи машиною*);
- утворюється від дієслівних основ (*прийти - прийшовши*);
- зберігає вид того дієслова, від якого утворений (доконаний: *посміхнувся - посміхнувшись*; недоконаний: *посміхався - посміхаючись*);
- має з дієсловом близьке значення (*ідучи дорогою - йти дорогою*); має теперішній час (*тягн-уть → тягнучи*); минулий час (*лежа-ти → відлежавши*)

Ознаки прислівника

- не змінюється;
- у реченні виступає обставиною (*Всі принишкли, вслухаючись у тишу*).

305.1. | Утворіть від поданих дієслів усі можливі дієприслівники. Запишіть їх у дві колонки: 1) недоконаного виду (теперішнього часу), 2) доконаного виду (минулого часу). Позначте твірну основу та суфікси, якими вони утворені.

Брести, бродити, біліти, білити, брати, взяти, виробити, виробляти, купити, купувати, їсти, недобачити, недобачати, налетіти, налітати, освітлити, освітлювати, замислюватися, замислитись, кликати, клетотати, належати.

Клекотати – a clocoti, a fierbe

306.1. | Прочитайте текст. Доберіть заголовок, що розкриває головну думку.

Зима набирала люті. Снігу не було, але пронизливий холодний вітер метався вулицями, шукаючи перехожих. Знаходив найменшу шпарку в одязі і грівся біля теплого людського тіла, не втрачаючи при цьому злості, а відпустивши жертву біля під'їзду будинку, летів подибувати собі нову.

Голі дерева, креслячи покрученими вітами пласке сіре небо, наче додавали зимі холоду безнастанним тремтінням. Вітер заплутувався в їх лабіринті і, лихий та невиспаний, літав і літав, не знаходячи собі місця, мов прибудний пес, жалібно завиваючи на крижину місяця, що примерз посеред неба (Л. Романчук).

306.2. | Спишіть текст. Визначте синтаксичну роль дієприслівникових зворотів.

Подібувати – a întîlni, a da de, a găsi; a întîmpina

Дієприслівник із залежними від нього словами називають *дієприслівниковим зворотом*. У реченні зворот завжди виступає обставиною і є одним членом речення: Не знаючи броду, не лізь у воду.

На письмі дієприслівниковий зворот завжди виділяють комою незалежно від його місця в реченні.

Не відокремлюються, як правило, одиничні дієприслівники, якщо вони вказують на спосіб дії (як? яким способом?). Такі дієприслівники звичайно виражають основну дію в реченні. *Я йшов (як?) не поспішаючи (не поспішав)* (Л. Первомайський).

307.1. | Перекладіть письмово речення українською мовою, змінюючи, де це можливо, дієслова дійсного способу дієприслівниками. Дієприслівники підкресліть.

1. Aș vrea să văd acumă natale mea vâlcioară, scâldată în cristalul pîrăului de argint. 2. Numai Dunărea, neobosită, curge mereu șușotind. 3. Baiazid, privind la dînsul, îl întreabă cu dispreț. 4. Valuri cu creste spumegînde se loveau de stînci (M. Eminescu).

308.1. | Спишіть речення. Підкресліть одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти, розставте розділові знаки.

продовження вправи на наступній сторінці

1. Легкий пухкий попілець ляже вернувшись в рідну землю... (Леся Українка)
2. Натрудившись у квітні перецвівши у маю йдуть дерева передлітні в повинь лагідну свою (М. Рильський).
3. Ледар спить сидючи а працює лежачи (Народна творчість).
4. Можна нічого не робити й засукавши рукави (Народна творчість).
5. Щоб досягти своєї мети не треба сидіти склавши руки (Народна творчість).
6. Не проминіть ніколи людину не привітавши її і добре слово їй мовте... («Повчання Володимира Мономаха дітям»)

308.2. | *Скориставшись енциклопедією, опишіть будь-яке явище природи в публіцистичному стилі. Уведіть у текст одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти.*

§ 47. Прислівник. Розряди прислівників за значенням. Морфологічні типи прислівників. Ступені порівняння прислівників

309.1. | *Прочитайте текст. Визначте стильові ознаки. Поясніть значення виділеної фрази, доберіть антонімічний фразеологізм.*

Сутінки починали брати за очі, і чим густішали вони, тим яскравіше розгорявся блідий круг місяця, що викотився з-за гір і весело впливав на небо. Світло його хвиля за хвилину розливалось небозводом і заясніло у вишині, мов золототканий невід, у якому такими ж золотими рибками виблискували зорі. Сяйливий той невід усе нижче спадав на долину, з'єднався з вершинами гір і турботливо накрив село, кутаючи його на ніч до сну.

Разом з неводом опускався і місяць, ніби його оце навмисне вловили за горами і припровадили світити на долину, і зорі, що тріпотіли в тому неводі, як дрібненька рибка.

Вечірній краєвид захованого в долині карпатського села захоплює Лесика своєю таємничістю. Він дивується, звідки серед гір і лісів, яким немає кінця-краю, взялось це село, поєднане зі світом хіба стежками через верховини і небом, підпертим горами (Я. Гоян).

309.2. | *Випишіть із тексту прислівники разом зі словами, до яких належать. Визначте розряд за значенням та синтаксичну роль прислівників.*

Верховіна – vârîf, culme, plai

ПРИСЛІВНИК – це самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, стану або ознаку іншої ознаки.

**РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ
ЗА ЗНАЧЕННЯМ**

якісно-означальні (як?), кількісно-означальні (скільки? якою мірою? як багато), способу дії (як? яким способом?): *поволі, трохи, поділити надвоє*

місця (де? куди? звідки?): *унизу, ліворуч, здалеку*

часу (коли? доки? відколи? як довго?): *позавчора, довіку, зранку*

причини (з якої причини? чому?): *спросоння, зозла*

мети (з якою метою? навіщо?): *навмисно, наперекір*

умови (за якої умови?): *принагідно, випадково*

310.1. | Прочитайте текст. З'ясуйте стиль і тип мовлення.
Доберіть до тексту заголовок.

Лиман ще повністю не звільнився від криги. Удалині виднілися її великі й малі уламки. Течія повільно тягнула їх униз.

У затоці, утвореній берегом і косою, було вільно, просторо. Неподалік від мене погойдувалося кілька чималих льодових шматків – плиничок. Знічев'я скочив на одну – тримає добре. Перебрався на другу – теж. Навіть не відчула моєї ваги (Ю. Голобородько).

310.2. | Укажіть прислівники, визначивши їх розряд за значенням і синтаксичну роль. Доберіть синоніми до прислівника *неподалік*, складіть із ним речення.

Ула́мок – sfărîmătură, ciob, țăndără

Зато́ка – golf

Зніче́в'я – 1) din trîndăvie, lene;

2) din lipsă de activitate, ocupație

311.1.

Перекладіть українською мовою подані прислівники. Згрупуйте їх за розрядами, назвавши кожну групу. З'ясуйте, чи всі розряди прислівників подані?

Abia, așa, astăzi, orișicum, azi, mîine, acolo, nicidecum, ieri, poimîine, cumva, nicăieri, mereu, acasă, cum, poate, bine, îndată, degrabă, orișicînd, cîndva, deseori, rareori, încoace, oricît, oarecum, oriunde, altcumva, orișicît, odinioară, aici, acum, oriîncotro, niciodată, nicipînd, cînd, deunăzi, odată, demult, devreme, tîrziu, atunci, încolo, altcîndva, undeva, altădată.

312.1.

Знайдіть серед наведених прислівників якісно-означальні, вишишіть їх та утворіть вищий і найвищий ступені порівняння.

Понині, далеко, ясно, вранці, лагідно, погано, ніжно, восени, по-перше, понині, здалеку, цікаво, мало, холодно, всередині, близько, тихо, по-нашому, понині, глибоко, низько, прекрасно, рішуче, жадібно, широко, востаннє, колись, важко, завжди, м'яко, гірко, синьо, весело.

Форми ступенів порівняння	СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ	
	вищий	найвищий
Проста	додавання до прислівника суфікса -ш- (-іш-)	додавання до простої форми вищого ступеня прислівника префікса най- , для підсилення значення – префіксів що-, як-
	<i>глибоко → глибше темно → темніше</i>	<i>найглибше, якнайглибше, найтемніше, щонайтемніше</i>
Складена	додавання до звичайного прислівника слів більш, менш	додавання до звичайного прислівника слів найбільш, найменш
	<i>більш глибоко</i>	<i>найменш глибоко</i>

Деякі прислівники простої форми вищого ступеня порівняння можуть утворюватися від різних коренів. Наприклад: *добре → краще, погано → гірше, багато → більше*.

В окремих прислівниках відбувається чергування приголосних:

- 1) [г] + [ш] → [жч] (*дорого → дорожче*);
- 2) [ж] + [ш] → [жч] (*дуже → дужче*);
- 3) [з'] + [ш] → [жч] (*вужько → вужче*).

Окрім цього, при творенні простої форми вищого ступеня порівняння в окремих прислівниках випадають суфікси *-к-, -ок-* перед суфіксом *-ш-* (*швидко* → *швидше*, *широко* → *ширше*).

313.1. | До якісних прикметників доберіть прислівники із суфіксом *-о*, від яких за зразком утворіть усі форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

Зразок. *Важливо – важливіше, більш (менш) важливо; найважливіше, якнайважливіше, найбільш (найменш) важливо.*

Темний, хитрий, рішучий, швидкий, високий, ніжний, чіткий, мудрий, дорогий, короткий.

314.1. | Від поданих словосполучень утворіть прислівники.

У різні боки, обома руками, на швидку руку, на самий перед, не сам хотів, в один час, ставши на коліна.

314.2. | Напишіть твір-опис «Мій рідний край – Одещина». У творі використайте прислівники різних розрядів за значенням.

§48. Правопис прислівників і прислівникових сполучень.
Прислівники за походженням.

Правильне наголошування прислівників.

Мовленнєві помилки у вживанні прислівників і шляхи їх подолання

315.1. | Прочитайте текст. З'ясуйте стиль, тип та жанр мовлення. Поміркуйте, яка мораль цього твору.

Колись дуже давно на узбережжі Чорного моря жили люди. Вони орали землю, випасали худобу, рибалили.

Восени, коли закінчувались польові роботи, люди виходили на берег моря, співали, танцювали, влаштовували веселі ігри, які закінчувались пусканням стріл щастя.

Дивитись на ці ігри виходив з морських глибин цар морів та океанів Нептун. Це був надзвичайно страшний і сердитий володар морської стихії.

— Я всіх вас поховаю в безодні морській! — заревів він.

Жінки, дивлячись на своїх синів, замислились. Цар морський і справді може поховати їхніх дітей у морі. А жінки були тут сильні, вродливі і ніколи не старіли.

Думали, думали жінки і вирішили віддати всю свою силу синам.

Ти бачив слабких жінок? Якщо зустрінеш, то не насміхайся: всю свою силу вони віддали дітям...

Нарешті юнаки, відчувши міць у руках і силу в плечах, вийшли в море. Вийшли вони і зникли. Чекають-чекають матері — не повертаються сини.

Знову з'явився перед жінками Нептун, голосно-голосно зареготав:

– Не діждатися вам тепер синів! Вони заблукали. Вони забули, що на морі немає доріг.

Тоді жінки вигукнули:

– Нехай буде в наших очах менше світла, але хай над нашою землею ще ясніше світять зірки, щоб сини по них знайшли дорогу до рідних берегів!

Тільки сказали це, у небі зразу ясно-ясно заблищали зірки. Юнаки побачили їх і щасливо повернулися додому (Легенда).

314.2. | Знайдіть і выпишіть прислівники, зверніть увагу на їх написання. Визначте розряд за значенням.

ДЕФІС У ПРИСЛІВНИКАХ			
			
Після префікса по-, якщо прислівник має суфікс -е-(-є-), -и-, -ому-, -ему- (-ему-)	У складних прислівниках після <i>будь-, казна-, бозна-, хтозна-</i>	У складних прислівниках перед <i>-небудь, -таки, -то</i>	Складання однакових чи близьких за змістом слів, протилежних слів
<i>по-перше, по-людськи, по-нашому, по-своєму</i>	<i>будь-коли, казна-як, хтозна-коли</i>	<i>як-небудь, якимсь-таки, коли-то</i>	<i>ледве-ледве, пліч-о-пліч, тишком-нишком</i>

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИСЛІВНИКІВ	
	
РАЗОМ	ОКРЕМО
Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: <i>забагато, повсюди, потроху, відтепер, якнайкраще</i>	Прислівники, утворені сполученням прийменника по зі збірними числівниками: <i>по двоє, по троє, по четверо</i>

продовження таблиці на наступній сторінці

РАЗОМ	ОКРЕМО
Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: <i>вгору, додому, наспіх, поволі, спочатку</i>	Словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників та одного або двох прийменників: <i>день у день, з ранку до вечора, раз у раз, рік у рік, з боку на бік</i>
Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з короткою формою прикметника: <i>допізна, замолоду, напевне, сповна</i>	Словосполучення, які в реченні виконують функції прислівника та складаються з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) й іменника: <i>другого дня, таким чином, тим часом, темної ночі, тим разом</i>
Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: <i>втроє, вперше, надвоє, учотирьох, заодно, спершу</i>	
Складні прислівники, утворені сполученням прийменника й займенника: <i>навіщо, передусім, втім, внічию, навіщо, почому</i>	Прислівники, утворені сполученням прийменника з повною формою прикметника чоловічого або середнього роду: <i>в основному, в цілому</i>
Складні прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>завширшки, знадвору, навздогін, позавчора, наврод, вдосвіта, навколо</i> Складні прислівники, утворені з кількох основ: <i>ліворуч, босоніж, обіруч, тимчасово, насамперед</i>	Прислівникові сполучення, що складаються з прийменника та іменника, але в яких іменник зберігає своє лексичне значення й граматичну форму та між ними можна вставити означення до іменника: прикметник, займенник, числівник: <i>на (власний) вибір, на (гучну) славу, по (самій) суті, як (нам) треба, з (великої) радості, до (швидкого) побачення, по (першій) можливості, на (превелике) диво</i>
Складні прислівники, утворені сполученням часток <i>аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-</i> із будь-якою частиною мови: <i>абияк, аніскільки, дедалі, чимало, щоденно, якнайбільше, щодуху, якраз</i>	Сполучення, утворені поєднанням слова в називному відмінку зі словом в орудному відмінку: <i>кінець кінцем, один одним, сама самотою</i>

Прислівники походять від усіх самостійних частин мови: іменників (*початок* → *спочатку*, *гора* → *згори*); прикметників (*тихий* → *тихо*, *новий* → *заново*); числівників (*два* → *вдвічі*, *перший* → *уперше*); займенників (*мій* → *по-моєму*); дієслів (*хотіти* → *досхочу*, *присідати* → *навприсядки*); інших прислівників (*тепер* → *дотепер*, *завжди* → *назавжди*).

316.1. | *Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання прислівників, прислівникових сполучень та співзвучних із ними слів.*

1. (Що)далі рідше побачиш у небі орла, що пливе, розкинувши крила (О. Гончар). 2. Риба застигла на місці, не знаючи, (що)далі робити (В. Іваненко). 3. Табір не спав, готовий піднятися (що)миті (Л. Костенко). 4. (Що)хвилини злітали ракети, сніги зеленіли, наче парчеві ризи (Гр.Тютюнник). 5. Тепер його вже ніхто не бачив, бо він був сам(на)сам із річкою (Гр.Тютюнник). 6. Дівчинка слухала його і швидко, (по)дитячому кивала головою (Гр. Тютюнник).

Парчéвий – de brocard

Рíза – церк. sfită, veșminte, odăjdii

317.1. | *Спишіть речення. Підкресліть прислівники як члени речення. Поясніть їх походження і правопис.*

1. Хоч гірко зароблюю, а солодко з'їм. 2. Не дивись надто високо, бо запорошиш око. 3. Ніхто не знає, чи до завтра дочекає. 4. Де є люди, там добре буде. 5. Усе, що цвіте, колись відцвіте. 6. Куди вітер віє, туди лози гнуться. 7. Хоч правду женуть люди, а правда завше буде (Народна творчість).

Запороші́ти – 1) a acoperi cu un strat ușor de zăpadă;

2) a murdări cu praf (ochii);

3) a prăfui, a acoperi cu praf, a colbăi

Зáвше – totdeauna, oricînd

318.1. | *Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис прислівників. Укажіть розряд за значенням.*

1. Ще треті півні не співали, ніхто (ні)де не гомонів (Т. Шевченко). 2. Перший промінь вранішнього сонця (не)сподівано заглянув у вікно. 3. Легенький літній вітер (не)швидко відкотив пилюку за річку (Ю. Збанацький). 4. Навколо жито, тільки (не)подалеку гордо стоїть невисока крислата польова груша, кидає довгу тінь до села (Ю. Збанацький). 5. Я бачу — з жил (не)впинно кров тече (Леся Українка). 6. Може, кому то й чудо буває, а мені (ні)відкіля його ждати (Панас Мирний).

Наголошування прислівників зазвичай збігається з наголосами частин мови, від яких вони утворені. Наприклад: *бага́тий* – *бага́то*, *ми́ть* – *ми́ття*, *дво́є* – *удво́є*.

Перехід наголосу на попередній або початковий склад характерний для прислівників, утворених від прикметників, у яких наголошеним є останній або передостанній склад (*висо́кий* – *ви́соко*, *глибо́кий* – *гли́боко*, *голосни́й* – *го́лосно*).

Відбувається перенесення наголосу на префікс і в окремих прислівниках, утворених від іменників префіксальним способом. Наприклад: *сторона́* – *о́сторонь*, *рука́* – *по́руч*, *ра́з* – *за́раз*.

Лише окремі прислівники мають подвійний наголос (*на́двоє* і *надво́є*, *на́трое* і *натро́є*, *нашвидку́руч* і *нашвидку́рч*).

319.1. | *Спишіть, ставлячи у прислівниках знак наголосу. З виділеними словами складіть речення так, щоб в одному випадку це були прислівники, а в іншому – сполучення прийменника з іменником.*

Допізна, справа, *назустріч*, впереміш, зрання, *напоказ*, тяжко, ліворуч, натщесерце, *набік*, надмір, надголодь, мимоволі, зарані, звільна, скося, насуха.

Натщесерце – pe stomacul gol, pe nemîncate, pe inima goală

320.1. | *Для поданих прислівників характерним є подвійний наголос. За допомогою словника наголосів або тлумачного словника з'ясуйте, у яких словах при зміні наголосу змінюється й лексичне значення. Уведіть ці прислівники в самостійно складені речення.*

Байдуже, боляче, зараз, гаряче, глибоко, голіруч, задарма, у цілому, завжди, шкода, дочиста, вигідно.

321.1. | *Спишіть прислівники, дотримуючись правил правопису.*

Час/від/часу, з/гори, на/ходу, до/побачення, до/дому, де/небудь, без/відома, на/бік, на/четверо, на/силу, до/пари, на/совість, рік/у/рік, видимо/не/видимо, в/обмін, по/моєму, по/волі, в/голос, на/славу, хоч/не/хоч, в/розсип, у/вічі, без/сумніву, від/ранку/до/вечора, в/рівень.

321.2. | *Чи вважаєте ви себе патріотом свого міста (села або селища)? Використовуючи прислівники, утворені різними способами,*

продовження вправи на наступній сторінці

складіть невеликий твір-роздум «Я люблю своє місто (село)», висловивши переконливі аргументи на підтвердження власної точки зору.

ПЕРЕВІРЯЙМО СВОЇ ЗНАННЯ Дієслово. Форми дієслова. Прислівник

1. Інфінітив є в реченні

- А** Дивлюсь я на небо та й думку гадаю (М. Петренко).
- Б** Казати правду треба вчасно і невчасно (Народна мудрість).
- В** На сонці ясени горять, спадають ягоди з шовковиць (М. Рильський).
- Г** Небо червоніло й жовтіло, ніби облите золотом, облите жаром (І. Нечуй-Левицький).
- Д** Я візьму тебе на крила з цього озера тісного, що деревами закрито і закуто в береги (Олександр Олесь).

2. Дієприкметниками є всі слова рядка

- А** зніяковілий, змужнілий, існуючий
- Б** упорядкований, виконувана, в'ялий
- В** пом'якшений, м'який, зм'якшений
- Г** працювятий, працюючий, опрацьований
- Д** дрібненький, здрібнілий, подрібнений

3. Виділене слово є прислівником у рядку

- А** подарувати *на/пам'ять*
- Б** піднятися *на/гору* Кіліманджаро
- В** *в/день* народження
- Г** спати *в/день*
- Д** постукати *в/останні* двері

4. Дієприслівник є в кожному прислів'ї, ОКРІМ

- А** Не знаючи броду, не лізь у воду.
- Б** Подорожуючи, не пускай коня галоном.
- В** Залізо випробовують куючи.
- Г** Під лежачий камінь вода не тече.
- Д** Не спечеш калачі, сидячи на печі.

5. Літеру *е (є)* треба писати в обох дієсловах дійсного способу в рядку

- А** мож..мо, знайд..мо
- Б** кле..мо, існу..мо

продовження на наступній сторінці

В купу..мо, ско..мо
Г в'яж..мо, губ..мо
Д клич..мо, крут..мо

6. Дієприкметниковий зворот входить до складу речення
(розділові знаки опущено)

- А** На сизих луках скошено траву і літо буйне в береги ввійшло (М. Рильський).
Б Через вікно зазирнув клопоть неба присипаний срібним пилом (С. Васильченко).
В Стерня умлівала від сонця (Петро Панч).
Г За один рідний звук ладен буваєш заплатити роком життя (М. Коцюбинський).
Д Заспівали тяжкі краплини спадаючи з листя і квіту на землю (М. Стельмах).

7. Згадайте, як український народ висловив своє ставлення до краси в прислів'ях («Не краса прикрашає, а розум», «Не шукай краси, а шукай доброти», «Птиця красна пір'ям, а людина – ділом» та ін.). Як ви розумієте суть краси, яку красу най-більше цінуєте в людях? Викладіть власні погляди на цю проблему у творі-мініатюрі «Цінуймо справжню красу».

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

§ 49. Прийменник

Групи за походженням та морфологічним складом. Правовпис прийменників. Особливості вживання деяких прийменників

322.1. Прочитайте повідомлення про вживання прийменників. Назвіть, які відмінки завжди вживаються без прийменників. Який відмінок рекордсмен серед тих, що вживаються з прийменниками?

В українській мові є гордовиті відмінки, які не бажають допомоги прийменників, виконують граматичну працю в реченні самі. Це називний відмінок і клична форма.

А родовий, давальний, знахідний та орудний відмінки не вередують. Тому вони можуть самі виражати граматичне значення або поєднуватися з прийменниками.

Абсолютний чемпіон за кількістю прийменників – родовий відмінок. Скільки ж у нього прийменників? Понад сто п'ятдесят! Спробуймо назвати ці прийменники, хоча б окремі з них: *замість, задля, з-над, з-перед, з-поміж, з-серед, із-за, побіля, поміж, поперед, всередині, наприкінці, поблизу, позаду, під час, у напрямку, на відміну від...*

Із знахідним відмінком уживається двадцять вісім прийменників: *крізь, поза,*
продовження вправи на наступній сторінці

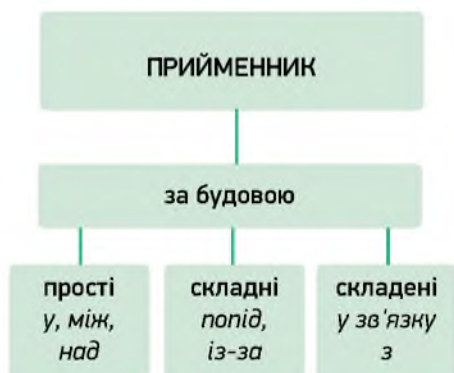
понад, попід, попри, проміж, зважаючи на, з огляду на, у відповідь на, виключаючи...

Не обійшли прийменники й орудного відмінка. Орудний поєднується з прийменниками *за, між, поза, проміж, вслід за, згідно з, нарівні з, одночасно з, побіч з, порівняно з, поруч з, разом з, слідом за, у зв'язку з*.

Залишається ще один відмінок – давальний. Він набрав собі прийменників молодих і завзятих: *завдяки, всупереч, наперекір, назустріч, вслід, на противагу, навперейми*.

322.2. | Випишіть прийменники. Охарактеризуйте їх за будовою та походженням. Поміркуйте, які з прийменників автор називає молодими?

ПРИЙМЕННИК – незмінна службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні і в реченні.

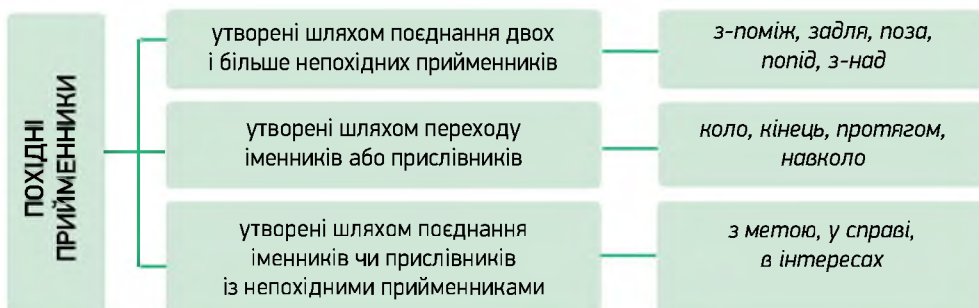
323.1. | Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви і розкриваючи дужки. Підкресліть прийменники. З'ясуйте, від яких частин мови утворилися похідні (вторинні) прийменники.

1. Коли тр..воги життєвої тебе пі..хопить вітер злий, по вінця сили трудової у серце стомл..не налий (М. Рильський).
2. Вітру жовтий плин л..генси в..сняні в..носить (з)під ялин (А. Малишко).
3. Ще снят..ся м..ні Карпати: у Ворохті пісні та пісні, і (не)знає від радості мати, що (с, з)казати (на)зустріч мені (М. Нагнибіда).
4. Яблука дозрілі виснуть (наді)мною, що колись про них я в Рил..с..кого читав (В. Сосюра).
5. Щастя я хочу (у, в)сім, хто крізь ночі любов до Вітчизни проніс (В. Сосюра).

ПОХОДЖЕННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

непохідні (первинні)	похідні (вторинні)
без, в (у), до, для, з, за, об, від	з-під, з-поміж, поза, понад, у разі

324.1. | *Прийменники запишіть у дві колонки: у I – непохідні, а в II – похідні.*

За, понад, у, зі, коло, до, попри, над, поруч, біля, під, близько, на, в, навпроти, від, поперед.

325.1. | *Із кожним зі слів складіть по два речення так, щоб у першому випадку слово було прийменником, а в другому – самостійною частиною мови.*

Край, близько, попереду, поруч, навпроти, коло, кругом, збоку.

326.1. | *Розподіліть у три колонки сполучення слів, до складу яких входять прийменники, різні за будовою – у першу з простими прийменниками, у другу – зі складними, у третю – зі складеними.*

Серед неба, у руках, у зв'язку з, з-під копит, при грошах, відповідно до, у село, попід вікно, з-поміж ламп, згідно з, біля хат, задля короля, під бороду, з-посеред кого, поміж вил, з огляду на.

БУДОВА ПРИЙМЕННИКІВ

прості	по, про, у, без, коло, протягом, без, до, по, при, край, коло, з
складні	з-поперед, з-за, понад, довкола з-над, із-за, з-поза, поміж, поза
складені	з метою, згідно з, відповідно до, у зв'язку з, незважаючи на

ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ

разом	окремо	через дефіс
утворені від прислівників, іменників, прийменників: <i>упродовж, навколо, поруч</i>	поєднання прислівників або іменників з непохідними прийменниками: <i>відповідно до, згідно з</i>	утворені шляхом приєднання до прийменника з (із) інших прийменників: <i>із-за, з-під, з-поміж</i>

328.1. | *Спишіть прийменники, знявши скісну риску. Поясніть написання прийменників.*

Під/кінець, у/разі, з/поміж, під/час, за/для, по/над, з/по/за, по/серед, що/ж/до, із/за, в/на/слідок, на/при/кінці, у/продовж, з/по/під, на/в/проти, по/за, по/перед, що/до, на/пере/до/дні.

329.1. | *Складіть твір «Світ моїх захоплень», уживаючи непохідні та похідні прийменники.*

§ 50. Сполучник

Сполучники сурядності та підрядності.

Морфологічні типи сполучників. Правопис сполучників

330.1. | *Прочитайте висловлення. Визначте головну думку. Як ви ставитеся до цієї проблеми? Чи траплялося щось подібне у вашому житті?*

Чи знаєте ви історію про царя Мідаса, у якого вирости осячі вуха? Він завжди ходив з покритою головою, щоб ніхто не викрив його таємниці. Лише його перукар знав про те, але йому було наказано мовчати. Однак останній не міг витримати, щоб нікому не сказати, і от якось увечері прошепотів таємницю землі. Із землі виріс очерет. Повіяв вітер, і очерет зашепотів: «У царя Мідаса осячі вуха...»

Якщо хочете зберегти щось у таємниці, не робіть так, як перукар царя Мідаса, який не втримався, щоб не виказати її.

Не розкривайте «по секрету» таємниць нікому зі своїх знайомих. Хіба можете ви чекати від них збереження таємниці, якщо самі ви не змогли її зберегти? Чи не означає це, що ви більше довіряєте іншим людям, ніж самому собі? (І. Томан)

продовження вправи на наступній сторінці

330.2.

Випишіть сполучники, які з'єднують частини складних речень. Назвіть їхні морфологічні ознаки. Поміркуйте, у яких реченнях роль сполучників виконують слова, що належать до інших частин мови.

СПОЛУЧНИК – службова частина мови, яка вживається для поєднання однорідних членів речення, частин складного речення й окремих речень у тексті.

Сурядні сполучники поєднують між собою однорідні члени речення або частини складносурядного речення, які є рівноправними, незалежними одне від одного (*і дуби, і пальми, і молоді берези*). За характером відношень між членами речень і частинами складного речення вони поділяються на

єднальні	<i>не тільки...а й, і (й), ні...ні, теж, також, як...так,</i>
протиставні	<i>а, але, зате, проте, однак, все ж</i>
розділові	<i>або...або, то...то, чи то...чи то, поки не, з того часу як, або, чи</i>

Підрядні сполучники у складнопідрядних реченнях приєднують підрядну частину до головної. За значенням вони поділяються на

часові	<i>як, доки, щойно, поки, перш ніж, коли, з того часу як, поки</i>
умовні	<i>якби, якщо, як, коли б</i>
мети	<i>щоб, для того щоб, аби</i>
допустові	<i>незважаючи на те що, дарма що, хоч, хай</i>
наслідкові	<i>так що, так що аж, так що й</i>
порівняльні	<i>мов, як, немов, наче, неначе, немовби, начебто</i>
причинові	<i>бо, тому що, через те що, оскільки, завдяки тому що</i>

331.1.

Запишіть речення. Назвіть прості та складні, підрядні та сурядні сполучники. Випишіть у дві колонки сполучники сурядності та підрядності. Поясніть їх функцію у простому і складному реченнях.

1. Вже й місяць підбився височенько, вийшов з-за дерев у ярку та й став посеред неба (Гр. Тютюнник). 2. А в сторожці пахло сонцем, що цілий день угрівало долівку та стіни сухими теплими ящиками з-під насіння та деревієм (Гр. Тютюнник). 3. Насувалася ніч, але гомін на полях не стухав (Марко Вовчок). 4. День був ясний, сонячний, проте холодний (Ю. Мушкетик). 5. Листя щодалі, то більше опадало (Д. Міщенко).

332.1. | Допишіть речення так, щоб утворилися складні. Уживайте сполучники сурядності.

1. По землі побігли веселі струмки, ... 2. Небо було чисте, ... 3. Земля розцвітала, ... 4. Чувся веселий пташиний спів, ...

ПРАВОПИС СПОЛУЧНИКІВ

Разом	Сполучники, як би вони не були утворені, звичайно пишуться разом (одним словом): <i>адже, аніж, мовби, начебто, абощо, притому, притім, причому, зате.</i>
Окремо	Окремо пишуться всі складові частини в складених сполучниках: <i>та й, то й, дарма що, так що, тому що, через те що, для того щоб, з тим щоб, в міру того як, з тих пір як.</i>
Через дефіс	Через дефіс пишуться сполучники з підсилювальними частками <i>бо, но, то, от: отож-бо, тому-то, тим-от, тільки-но.</i>

333.1. | Розподіліть сполучники, знявши скісну риску, у три колонки: 1) ті, що пишуться разом; 2) ті, що пишуться окремо; 3) ті, що пишуться через дефіс.

Та/й, тому/що, ото/ж/бо, при/чому, мов/би/то, коли/б/то, от/же, так/що, як/би, тільки/но, тим/часом/як, то/б/то, за/тим/що, тільки/що, або/що, у/міру/того/як, тако/ж, через/те/що, не/мов/би, тож/то, при/тім, ото/ж, коли/б, тому/то, для/того/що/б, адже/ж, з/того/часу/як, не/зважаючи/на/те/що, мов/би, за/тим, з/тих/пір/як, тим/то, а/би, не/наче/б/то, як/би/то, а/ні/ж, це/б/то, дарма/що, та/ж, з/тим/що/б, при/чім, про/те, те/ж, або/ж, все/ж, то/ж, бо/ж, то/й, ні/би, але/ж, наче/б, що/б, хоча/б, ні/б/то, при/тому, за/те, коли/ж.

334.1. | Складіть пари речень із сполучниками та однозвучними самостійними частинами мови із частками.

Щоб – що б, якби – як би, якщо – як що, зате – за те, проте – про те, теж – те ж, таж – та ж, тож – то ж, тимчасом як – тим часом.

334.2. | Напишіть твір-роздум «Велика сила Сполучника», використовуючи сполучники.

335.1. | Прочитайте поезію. Визначте її основну думку.

См..река в..сока, см..река з..лена
Ось/ось пол..тять. Тільки дай/но крило!
Було тут поетів не/мало до мене,
А гордих см..рек і/ще більше було.
Я хвою з..лену торкаю рукою –

Колючих щетин не/боїться рука.
Коби/то душа була вік молодою,
Висока/висока й красива така...
С. Пушик

335.2. | Спишіть, знімаючи ризик та вставляючи пропущені букви. Укажіть частки, визначте розряд за значенням та стилістичну роль у тексті.

ЧАСТКА – службова частина мови, яка надає окремому слову, висловленню чи реченню певного смислового або емоційного відтінку.

<div> ГРУПИ ЧАСТОК ЗА ЗНАЧЕННЯМ І ВЖИВАННЯМ </div>		
Група	Роль у мовленні	Приклади
Формотворчі	утворюють форми дієслів умовного способу, наказового способу	би, б хай, нехай
Заперечні	передають заперечення	не, ні, ані
Модальні	уживаються для оформлення запитання, ствердження думки, підсилення думки, виділення окремих слів і підсилення їхнього значення, вказівки на предмет, дію, місце, вказівки на кількість, спонукування до дії	чи, хіба, невже еге, атож, так, аякже як, та, що за, що то, навіть, тільки, хоч, хоча б, лише, лишень, аж, же, таки, уже, собі от, це, то, ото, он, ген, приблизно, майже, мало не, трохи не, чи не годі, бодай, -бо, -но, ну

336.1. | *Спишіть речення. Назвіть частки. Поясніть їх роль у реченнях.*

1. Ну що б, здавалося, слова? 2. Гуляв би я понад Дніпром по веселих селах та співав би свої думи, тихі, невеселі (Т. Шевченко). 3. Онде зірка палає, мов промінь. 4. Що ж! Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (Леся Українка). 5. Закучерявились діброви весною золотою і похилилися гіллям аж ген над водою (І. Усенко). 6. Слово Шевченкове і Франкове хай стане для вас взірцем (О. Гончар).

337.1. | *Спишіть речення, розкриваючи дужки, поясніть правопис часток.*

1. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, що(б) там не було (В. Симоненко). 2. Це – мій народ. Спогорда не дивись, Що в нього руки в праці вузлуваті, Душа(ж)його пречистая, як свято, А в серці дума й пісня обнялись (Б. Олійник). 3. Хіба могли(б) ми подолати моря. Хіба скорили(б) далечинь герої, Коли(б) не ця уривчаста зоря, Подоба зоряниці світової (М. Рильський). 4. У кожного з нас є свій берег, на якому ми народилися і вирости, куди завжди в подумках тягнемось своїм серцем, де(б) ми не бували. 5. Твердохліб сидить біля хати розхристаний і вслухається в перегуки ночі. Та й гарно(ж) як! Дожив(таки) до жнив (Із творів І. Цюпи).

<div> ПРАВОПИС ЧАСТОК </div>		
Спосіб написання	Умова	Приклади
Разом	частки <i>аби, ані, де, чи, чим, що</i> як у складі будь-якої частини мови	<i>абиякий, аніскільки, чимдуж, щосили</i>
	частки <i>би, б, же, ж, то</i> , що в складі сполучників або інших часток	<i>мовби, нібито, аякже, абощо</i>
	частка <i>-ся (-сь)</i> у зворотних дієсловах і в складі займенників і прислівників	<i>купається, вклонивсь, колись, когось</i>
Через дефіс	частки <i>-бо, -но, -то, -от, -таки</i> , що стоять безпосередньо після слова, якого стосуються	<i>чекай-но, тому-то, знайшов-таки</i> (АЛЕ <i>таки</i> знайшов, усе ж <i>таки</i>)
	частки <i>казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь</i> , які стали префіксами або суфіксами в прислівниках і займенниках	<i>казна-хто, бозна-чому, хто-небудь</i>

продовження таблиці на наступній сторінці

Спосіб написання	Умова	Приклади
Окремо	формотворчі частки	<i>хотілося б, нехай готує</i>
	частки у сполуках слів (здебільшого в сполучних словах)	<i>поки що, навряд чи, дарма що, що за, що ж до, когось</i>

338.1. | *Запишіть слова разом, окремо або через дефіс. Поясніть їх правопис.*

Коли(б)то, будь(що), (ні)скільки, казна(з)яким, (будь) коли, (аби) коли, так(то), (що)правда, тому(таки), (де)хто, (що)ночі, тільки(що), (як)найсерйозніше, то-му(то), наче(б)то, куди(небудь), все(ж)таки, де(в) кого, (от)вискочить, (що)хви-лини, (аби)куди, (все)таки, дарма(що), (таки)вивчив.

ПРАВОПИС ЗАПЕРЕЧНИХ ЧАСТОК

ні	
разом	окремо
у неозначених та заперечних займен-никах: <i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий</i> (АЛЕ <i>ні на що, ні на кого</i>)	з іменниками, числівниками: <i>Навколо ні душі.</i>
у ряді прислівників: <i>нізачо, нізвідкіля, ніяк, ніколи, ніде, нікуди, нізвідки, нітрохи, нінащо</i>	у стійких сполученнях слів: <i>ні пава ні ворона, ні живий ні мертвий, ні туди ні сюди, ні те ні се</i>
не	
слова різних частин мови, які без НЕ не вживаються: <i>немовля, нехтуючи</i>	при протиставленні: <i>не день, а ніч; не білий, а чорний;</i>
якщо можна підібрати синонім без НЕ: <i>невесело = сумно, неблизько = далеко</i>	усі форми дієслова, крім дієприкметника: <i>не зробив, не зроблено, не зробивши</i>
якщо дієприкметник є означенням і не має залежного слова: <i>невивчений вірш</i>	з дієприкметником, коли він є присудком: <i>Книга не прочитана.</i>
слова, які вказують на неповну ознаку, дію: <i>недобачати, недочитаний</i>	коли дієприкметник має залежне слово: <i>не вивчений МНОЮ (ВЧОФА, ДО КІНЦЯ) вірш</i>

339.1. | *Запишіть у дві колонки слова та сполучення слів: у першу – ті, що пишуться з не та ні окремо; у другу – ті, що пишуться разом.*

Не/ріж; не/кричи; не/озорий степ; поки що не/легко; не/забаром; не/добір; не/подбав; нами не/передбачене; не/зовсім; ні/про/що; не/заперечне; ні/ким; не/мовбито; не/годен; не/кожен; ні/те ні/се; не/вродзіб; не/благозвучне; не/до-сіл; тяжку не/волю; книжка не/прочитана; не/навиворіт; не/п'ять.

340.1. | *Спишіть речення, розкривши дужки.*

1. Яке в тебе гаряче лице і руки. Може, (не)здужаєш? (М. Кропивницький)
2. Я вже стара стала: (не)здужаю робити (І. Нечуй-Левицький). 3. Ага! Так вам і треба. Чесних людей (не)славите, а самі чужі речі берете (І. Кочерга). 4. Без хліба (не)має життя. 5. Думка (не)має кордонів. 6. На стернях, прислухаючись до перелітних птахів, (не)покоїлися гуси (М. Стельмах). 7. У чужому оці й порошинку бачить, а в своєму й сучка (не)добачає (Народна творчість).

341.1. | *Відновіть текст, уставивши необхідні частки з довідки.*

Сади цвітуть

...густим молоком облиті фруктові дерева.

... виструнчились у весняному святковому вбранні вишні, сливи, черешні, груші. І очей від них ...одведеш. ...тягне до них, підій-деш, ...милуєшся і ...намилуєшся.

...радість і для невтомних трудівниць – бджіл. Вони неквапно збирають ...нектар. ... перший весняний взяток. А на землі – си-ла-силенна ...справжніх весняних квітів. Недаром... ..місяць зветься квітень (За О. Копиленком).

Довідка. Ніби, ось, не, хоча, ото, не, це, таки, справді, вже, же, цей.

341.2. | *Напишіть твір «Природа і ми», використовуючи частки.*

§ 52. Вигук

342.1. | *Прочитайте текст. Придумайте заголовок. Визначте стильові ознаки.*

А ви на човні забираєтесь у густу кугу чи в очерет, замасковуєтесь, сидите й чекаєте... та, сидячи, від скуки перемовляєтесь з крякухою:

продовження вправи на наступній сторінці

Тась Тась Тась

А вона вам на відповідь тихенько й лагідно:

Ках Ках Ках

Аж ось крякуха різко й тривожно аж ніби захлинаючись:

Ках/ках/ках Ках/ках/ках

Стежте! То шуліка-яструб наглядів вашу крякуху й кружляє над нею!

Не ловіть гав! Бо стрілою впаде яструб, і не матимете ви крякухи. Пильненько вдивляйтеся, чи не промайне у воді чи на очереті тінь від крякушиного погубителя...

І не вагайтесь, як помітите його:

Бах

Встрелили ви яструба чи не встрелили, а проте одігнали: вдруге навряд чи заманеться йому поласувати вашою крякухою...

Остап Вишня

342.2. | *Спишіть, ставлячи розділові знаки та знімаючи ризик. Пояс- ніть правила написання вигуків.*

ВИГУК – це особлива частина мови, яка виражає почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх.

ЗА ЗНАЧЕННЯМ ВИГУКИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА ЧОТИРИ ГРУПИ

ПРАВОПИС ВИГУКІВ

Одним словом	Двома і більше словами	Через дефіс
ой, алло, добридень, тягніть, стоп, стій	слава Богу, до побачення, добрий вечір, та цур йому,	ій-Богу, ій-право, ай-ай- ай, ня-а-в, му-у-р

- Вигуки у вимові виділяються паузами, а на письмі комами або знаком оклику.
- Коли *о, ой* вигуки, то після них робиться пауза й ставиться кома, коли це частки, то паузи немає й кома не ставиться.

343.1. | *Запишіть вигуки в чотири колонки відповідно до значення: 1) емоційні; 2) спонукальні; 3) вигуки етикету; 4) звуконаслідувальні слова.*

Гой, о-о, фі, ого, ну, шабаш, тррр, тьох-тьох-тьох, леле, цить, спасибі, кукуріку, бубух, будь ласка, привіт, ай, от тобі й раз, ква-а-а, на добраніч, геть.

344.1. | *Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис вигуків і звуконаслідувальних слів. Визначте групу за значенням.*

- Не жартуй наді мною, (будь) ласка, і, говорячи, не мовчи (В. Симоненко).
- Людей і долю проклинає не варт, (ій) богу (Т. Шевченко).
- Гай (гай), пролетіли твої весни, і вже сивина, як стигле жито, падає на очі (М. Стельмах).
- Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін: «Ку (ку) (ку)! ку (ку)!» – і сіє тишу по травах (М. Коцюбинський).
- Цю (цю), скажені, схаменіться (Т. Шевченко).
- Ов(ва)! Не вихоплюйся, синку, з нерозумним словом, бо назад ніяково вертатися (М. Коцюбинський).

345.1. | *Складіть п'ять речень із вигуком **ох** так, щоб у першому реченні він виражав захоплення, у другому – співчуття, у третьому – сумнів у здійсненні чогось, у четвертому — здивування, а в п'ятому – переляк.*

345.2. | *Напишіть твір-мініатюру «Сміються, плачуть солов'ї...», використайте вигуки та звуконаслідувальні слова.*

1. Усі прийменники написано правильно в рядку

- А** з метою, з-над, наприкінці, з-перед
- Б** у продовж, поперед, упоперек, з-під
- В** з-поміж, у зв'язку з, з-поза, підчас
- Г** по-під, за винятком, із-за, поруч
- Д** позаду, на перекір, зпід, навколо

2. Помилково вжито прийменник у варіанті

- А** заходьмо по двоє
- Б** наказ по коледжу
- В** розпис по дереву
- Г** сходіть по молоко
- Д** надішли по адресі

3. Через дефіс треба писати всі слова рядка

- А** будь/як, отак/то, бозна/скільки
- Б** все/ж/таки, такий/от, казна/що
- В** невже/таки, тільки/що, годі/бо
- Г** ані/хто, як/небудь, казна/чому
- Д** скажи/но, що/року, будь/чому

4. Виділене слово є сполучником, і його треба писати разом у реченні

- А** Треба дзвінкий голос мати, *що/б* гарно співати.
- Б** Ми не розлучимось з тобою, *що/б* не сталося.
- В** Повідомили *про/те*, що зустріч відбудеться завтра.
- Г** Наша пісня – *то/ж* душа народу, його сила і можуть.
- Д** Вибач мені, брате, *за/те*, що спізвився з допомогою.

5. Вигук виділено у варіанті

- А** *Бувай* здоров, Орлюче! Кланяйся від нас своєму дому (О. Довженко).
- Б** Як тебе не любити, *Києве мій* (Д. Луценко).
- В** *Ви чуєте*, скільки вогню в нашій мові! (Л. Первомайський).
- Г** *Онде* балочка весела, в ній хороші, красні села (Л. Українка).
- Д** *Хай* шумить єдиним світлим шумом синій Дніпр і срібноводна Вісла (М. Рильський).

6. Граматично правильно побудовано словосполучення

- А** погодитися при умовах

- Б** виконати за бажанням
В чекати біля двох годин
Г еколог по спеціальності
Д спізнитися із-за негоди

7. Уявіть, що ви є учасником ток-шоу, де обговорюється один з аспектів проблеми культури народу, а саме: важливість звичаїв і традицій у комп'ютеризованій культурі XXI століття. Долучіться до дискусії, виклавши свої погляди на цю проблему у творі-мініатюрі «Значення народних звичаїв і традицій у нашому житті».

СИНТАКСИЧНА Й ПУНКТУАЦІЙНА НОРМИ. СТИЛІСТИЧНА НОРМА СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

§53. Синтаксичні одиниці

346.1. | *Прочитайте. Яка основна думка тексту? Чи погоджуєтеся ви з нею? Обґрунтуйте свої міркування.*

Уявіть собі надзвичайно широку ріку, у якій один біля одного пливе багато човнів, кожен із яких уособлює людську долю. Вільна течія ріки – це ніби плин часу.

Більшість човнів несе течія. Мало є таких людей, які з самого початку плавання знають або в ході його усвідомлюють, куди їм треба доплисти, і скеровують свій човен у цьому напрямку – до певної мети. Цілком імовірно, що вони до неї допливуть.

З решти плавців багато хто *здивується*: куди це їх винесла вода, чому вони засіли на мілині. Саме до них і належать люди, які ніколи не аналізували своїх бажань, своєї мети, ніколи не замислювалися над тим, яким чином їх можна здійснити. Принаймні їх завжди обійдуть ті, хто відзначається *цілеспрямованістю* (Іржі Томан).

346.2. | *Поясніть орфограми у виділених словах.*

347.1. | *Відновіть прислів'я з поданих груп слів. Що слід зробити для такого відновлення?*

1. Свій, щастя, коваль, усякий.
2. Життя, вимірюватися, не, рік, а, праця.
3. Попереду, завжди, щастя, справжній.

348.1. | З'єднайте словосполучення лівої і правої колонок. Яка синтаксична одиниця утворилася? Яку функцію вона виконує в мові?

1. Йти на Небо сходами добрих справ...	А ... досягти досконалості (Р. Бах).
2. Сенс життя...	Б ... це не пошук, а створення себе (Б. Шоу).
3. Жити на повну...	В ... значить безупинно рухатися вперед (С. Джонсон).
4. Наше життя...	Г ... ось сенс життя (Е. Резникова).

348.2. | Запишіть. Розставте розділові знаки, поясніть орфограми й пунктограми.

ПОМІРКУЙМО про користь розділових знаків, які називають нотами речень.

Учень на уроці відволікався, тому отримав кілька зауважень. Учитель попросив, щоб учень записав у щоденник «На уроці крутився не дуже уважний». Чи важливо, на вашу думку, де і які розділові знаки поставить учень? Відповідь обґрунтуйте.

349.1. | З'ясуйте, які пари слів є словосполученнями, а які – реченнями. Із словосполученнями складіть речення.

Життєва дорога; чекає майбутнє; початок життя; щастя – скорб;
жити щасливо; знайти себе; прагнути щастя; життя людства; мої мрії; нездійсненні мрії; мрії здійснені.

349.2. | Напишіть есе за однією із тем: «Людина має жити, а не існувати», «Хто для мене зразок високої інтелігентності». Використайте слова, словосполучення:

життя, існування, інертність, буденність, самоствердження, сенс життя, сильний духом, місія, життєтворчість, ерудиція, освіченість, досвідченість.

§54. Словосполучення як одиниця синтаксису.

Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова

350.1. | Прочитайте. Яку мету ставив автор і чи досяг її? Чи погоджуєтесь ви з міркуваннями автора?

продовження вправи на наступній сторінці

Книги чи комп'ютер?

З давніх-давен книги були у великій пошані, хоч довгий час залишалися за сімома печатями. Та пройшов час. З'явився комп'ютер, і, на жаль, усе менше стає дітей, які називають серед своїх захоплень *читання книжок*, – усе більше підлітків, які надають перевагу комп'ютеру. Постає питання про те, що ж із цих двох джерел інформації важливіше в нашому житті.

Дехто з нас вважає, що комп'ютер забезпечує *значно ширші* можливості. Крім цього, в Інтернеті можна знайти будь-яку інформацію з усіх куточків земної кулі. Проте жодна електронна мережа *не замінить* нам *книги* цікавої. Це кращий друг і порадник, одвічне джерело мудрості. Звичайно, читання книжок вимагає більше зусиль, ніж натискання кнопок на клавіатурі комп'ютера, але це дає значно кращі результати.

Читаючи книгу, ми відкриваємо для себе *дивовижний світ знань*. Хіба можна порівняти твори світових класиків з коротким викладом змісту книжок в Інтернеті?

На жаль, чимала кількість людей багато годин за комп'ютером *проводить граючись та забавляючись*. Таке марнування часу погано впливає і на здоров'я.

Коли читаєш книгу, то поринаєш у чарівний світ її героїв, радієш і сумуєш разом із ними. Прочитані рядки надовго закарбовуються в нашої пам'яті, є ниткою Аріадни в цьому світі (За О. Вольською).

350.2. | *Випишіть виділені в тексті словосполучення та проаналізуйте їх за будовою, за способом вираження головного слова, за характером синтаксичних відношень.*

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ – це синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох чи більше повнозначних слів, з яких одне – головне, інше – залежне.

ПОЄДНАННЯ СЛІВ, ЯКІ НЕ Є СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ	
підмет + присудок	Квітка росте ► граматична основа речення
однорідні члени	весна і літо ► сурядний зв'язок
аналітичні форми	буду прагнути ► складена форма майбутнього часу найбільш зрозумілий ► складена форма ступеня порівняння прикметника
іменник (займенник) + прийменник	на подвір'ї, для тебе, до квітки
фразеологізми	<i>на сьомому небі</i>

351.1. | *Випишіть вільні (синтаксичні) словосполучення.*

У нашій країні, з доброго дива, ключі від щастя, теплий погляд, море по коліно, крилата думка, полетіти думкою, топтати ряст, закоханий у поезію, сім струн, троянський кінь, сторінка книжки, сіяти знання, найкращий з усіх.

352.1. | *Розподіліть словосполучення за способом вираження головного слова. Поставте запитання від головного слова до залежного.*

Завтра вранці, тішачись морем, ілюстрації до казки, ніжний шепіт, іти стежкою, бажаю щастя, берег річки, звичка читати, мокрий від дощу, перед нашою школою, джерельна вода, розуміти з півслова, ніхто з присутніх.

352.2. | *Із виділених непоширених словосполучень змоделюйте поширені.*

353.1. | *Складіть діалог-обговорення «Читати – це бути в тренді?». У діалозі використайте прислів'я, приказки про книгу, її значення в житті людини. Скористайтеся поданими порадами.*

Якщо хочеш поговорити з ким-небудь, розгорни книгу.

Якщо нудьгуєш, візьми книгу.

Якщо хочеш одержати пораду, візьми її в книзі.

Якщо прагнеш знайти друга, подружись із книгою.

Якщо мрієш стати справжньою людиною, читай книги.

Якщо хочеш відчутти безмежні можливості людського розуму, працюй із книжкою.

354.1. | Випишіть словосполучення, укажіть вид за способом вираження головного слова.

Яблуня у цвіту, задля тебе, легко дихати, бісики пускати, Чорне море, ніч і день, втрачені ілюзії, букет жоржин, хай прийде, сім днів, сніжинка кружляє, більш відомий, гарно сказано, віночок пісень, прочитав і запам'ятав, неозорі світи, буду вчителем, буду вчити, грона винограду, створити для радості.

354.2. | Напишіть есе за однією із тем: «Книги – діти розуму», «Книга – це країна і час».

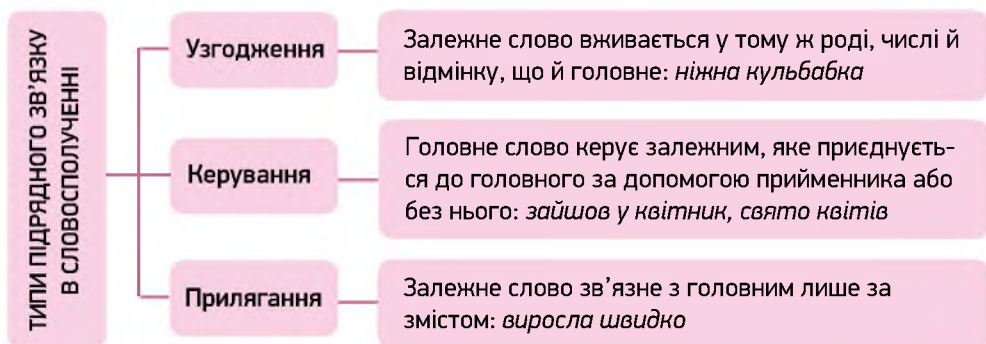
§55. Типи підрядного зв'язку в словосполученні

355.1. | Прочитайте. Яке враження справило на вас висловлення? Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть заголовок.

Мова мого народу... Вона зароджувалася з таємничого гомону весняних дібров і квиління журавля в осінньому небі; із задумливого клекоту гірських потоків і липневого трунку степової ночі; із материнського зойку і першого поклику немовляти; із безсловесної пісні серпневої бджоли й душевного осяяння отрока, що намагався осягнути неосяжну сутність людського буття; із суворой батьківської ніжності, посвисту козацьких шабел і шелесту житнього колосся...

Достеменно відомо, що українська, як і кожна інша мова світу, завжди була і навіки залишиться сутністю духу народу, святиною всіх його минулих і прийдешніх поколінь, бо завжди була й залишиться невід'ємною часточкою першоматерії, яку ніхто не здатний ані знищити, ані принизити, ні заборонити; і яка разом із народом народжується, і разом із ним відходить у Лету (Б. Сушинський).

355.2. | Випишіть словосполучення суворой ніжності, осягнути сутність, виконайте синтаксичний розбір. Укажіть вид за головним словом та тип підрядності.

356.1. | *Запишіть словосполучення, розподіливши їх за способом під- рядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання.*

Бігати вранці, мова про нас, оповитий красою, пестливе слово, успішно пра-
цювати, омріяна подорож, вивчати історію, ласкавий погляд, радіти щиро, на-
вчати мови, імовірна відповідь, ирій у мріях, яскравішати щохвилини, мамина
турбота, навчаючись у школі, йти до школи, одинадцята година.

Ключ. Підкресливши першу літеру першого слова словосполучень, прочитає-
те корисну пораду. Поясніть, як ви її розумієте. Що ви можете зробити для її
здійснення?

357.1. | *Випишіть словосполучення з різними способами підрядного зв'язку.*

Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень – це природний обов'язок
кожного перед незалежною Україною. Адже мовою нації визначається мораль-
не здоров'я народу, його розвиненість, культурність. Усе це також визначатиме
образ і творчу спроможність України в сім'ї цивілізованих демократичних держав
(О. Гончар).

358.1. | *Із поданих слів утворіть словосполучення. Визначте тип син- таксичного зв'язку.*

Опанувати, мова. Подякувати, мати. Вибачити, друг. Скучити, брат. Пам'ятник,
герой. Говорити, українська, мова. Нехтувати, порада. Іти, вулиця. Відповідно,
наказ. Згідно, пропозиція.

359.1. | *Запишіть у три колонки словосполучення, утво- рені способом узгодження, керування, прилягання.*

Уперше почутий, блискучий успіх, замилюватися словом, казкові
мрії, мріяти про щастя, кожен із нас, дорога додому, допомагати батькам,
тепле привітання, дорожчий за все, виконаний вчасно, спілкуватися із задово-
ленням, вітер із моря, пошук слова, говорити голосно.

359.2. | *Напишіть роздум «Що таке мовний суржик і як він загрожує мові». У висловленні використайте фразеологізми, прислів'я про культуру мовлення.*

§56. Речення як синтаксична і комунікативна одиниця

360.1. | *Перепишіть, установивши межі речень, розбивши текст на аб- заци. Вставте пропущені літери, розставте розділові знаки.*

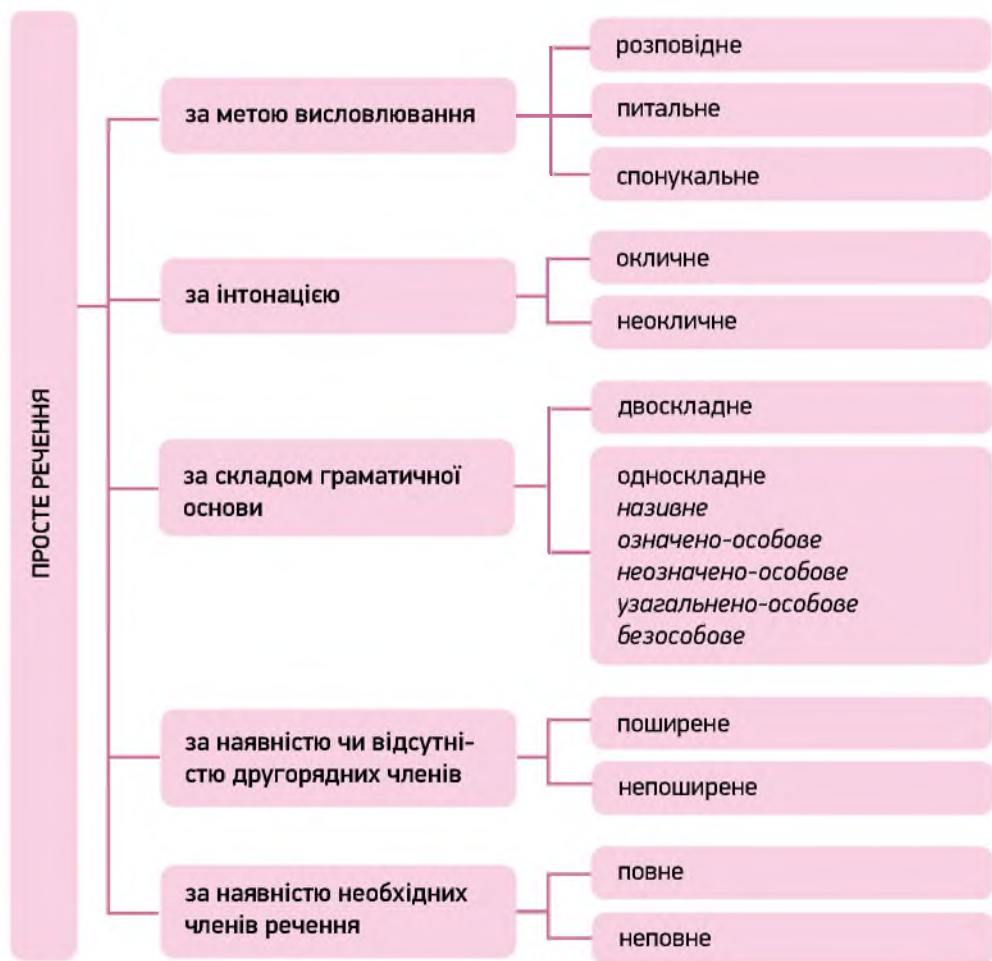
продовження вправи на наступній сторінці

Від чого залежать розділові знаки в кінці речень?

Я утомився м..не втомили люди мені докучило бути заїздом де вічно товчут..ся оті створін..я кр..чать м..тушаться і сміют..ся повідч..няти вікна провітрити оселю нехай увійдуть у хату чистота і спокій хто дасть м..ні втіху бути самотнім смерть сон як я ч..кав їх часом а коли пр..ходив той пр..красний брат смерті і брав м..не до себе люди і там чигали на м..не вони сплітали своє існуван..я з моїм у х..мерну сітку намагались налити мої вуха та моє серце тим чим самі були повні... (М. Коцюбинський).

РЕЧЕННЯ – граматично й інтонаційно оформлена синтаксична одиниця, що є засобом формування, вираження і повідомлення думки; має інтонаційну і смислову завершеність, граматичну основу.

361.1. | Прочитайте виразно вірш В. Дворецької. Які настрої та почуття передає поетеса? Як ви розумієте назву твору?

Гімн доброти
Добрий день вам, люди добрі!
Хай без хмар життєвий обрій
Сонечком вам грає.
Добра усмішка з обличчя
Хай у вас не сходить.
Хай добродій вам зустрічний
Добрим словом годить.
Поділіться добротою,

Йдіть на добре діло,
І проймаються чистотою
І душа, і тіло.
Хай добром гостинна хата
Повниться над міру.
Хай щастить вам!
Не втрачайте
У добро ви віру!

361.2. | Випишіть розповідне речення, переробіть на питальне. Укажіть речення, яке за будовою відрізняється від інших, проаналізуйте частини цього речення.

362.1. | Перекладіть молдовський текст українською мовою.

О zi de lucru

Andrei este inginer și lucrează într-o întreprindere. Soția lui e funcționară și lucrează într-o instituție.

Ziua lui de lucru începe la ora nouă dimineața. El se scoală devreme, se bărbierește, se spală, se îmbracă și apoi ia dejunul. În timpul dejunului parcurge ziarul și apoi se duce la lucru. El lucrează pînă la ora cinci. După lucru se ocupă deseori și de munca obștească. De obicei se întoarce acasă mai devreme decît soția lui și pregătește cina. Pune pe masă două tacîmuri, pâine, unt, salam, brînză. Seara ei merg la cinema sau la teatru. Uneori se duc la prietenii lor sau primesc vizite (A. Sadețkaia).

Риторичне запитання, його стилістичні функції

363.1. | Прочитайте текст. Яку стилістичну фігуру і з якою метою використав автор?

Що знаємо ми про себе насправді, замкнуті в шори нашого суспільного буття? Де закінчується зв'язок наш із простим природним світом і де починається те, що ми називаємо душею?

А те, що є покликом до продовження життя, той шалений гін пристрастей і чуттів, той вибух жаги, та потреба любові, за якою ховається привід прагнення, те, що змушує нас кидатись у божевільні стрибки навсібіч у гонитві за насоло-

продовження вправи на наступній сторінці

дою, за утвердженням життя і себе в часі й біологічному нашому просторі, поки ми живі?

Хто і як запрограмований у часі і просторі? Піщинки на океанському березі, ми або летимо за вітром, або ж нас змиває хвиля в океан, або ж сохнемо серед міріад інших піщинок. Хто ми насправді? (За Юрієм Покальчуком)

Шóри – ochelari de cai

Навсібіч – în toate părțile

РИТОРИЧНЕ ЗАПИТАННЯ – риторична фігура, яка полягає у використанні запитання, що містить у собі ствердну відповідь. Це питання, яке ставиться не з метою отримання відповіді, а з метою афористичного узагальнення загальновідомої або очевидної думки.

364.1. | *Випишіть питальні речення, які є риторичними запитаннями.*

1. А що таке життя? Чи те, що переждалось? Чи все-таки життя – це те, що відбулось? (Л. Костенко) 2. Чом верба свої віти над водою так уклінно нагинає? (П. Усенко) 3. Чи є кращі між квітками та над весняніі? Чи є кращі в життю літа та над молодії? (Леся Українка) 4. Куди ти задивилася? У що заслухалася? (О. Гончар) 5. Ліси мої, хто вас убереже? Чи же тепер у вас хоч неба синій клапоть? Що людству залишається? Невже обнятися з лелеками і плакати? (О. Пахльовська) 6. Ти любиш дивитись на небо? А в тебе є мрія? У чому вбачаєш смисл життя? (В. Германов) 7. Хто може випити Дніпро? Хто властен виплескати море? (М. Рильський) 8. Кому ж ви служите, приручені Антеї, відірвані від матері-землі? Хто ваш народ? Яка у нього доля? (В. Симоненко)

365.1. | *Міні-проект. Уявіть собі, що вам запропонували представляти Україну у Європі. Об'єднавшись у групи, складіть колективне висловлення про Україну «За п'ять життів цю землю не обходиш, не виспівась величі її» (В. Моруга).*

1 група – про славне минуле України;

2 – про природу;

3 – про українські звичаї, традиції;

4 – про людей, які прославляють (прославили) державу.

365.2. | *Уведіть у текст риторичні запитання, спонукальні речення.*

366.1.

Запишіть текст, поділивши його на речення. Розставте розділові знаки. Доберіть назву. Чому, на вашу думку, слово людина автор написав із великої літери? Дайте загальну характеристику другого речення.

Колись Григорій Сковорода казав про те що людина то Божий храм хіба в цих словах не *дивовижне захоплення величчю людини її красою довершеністю її боговірністю* і нехай це ідеалізм але ж скільки в ньому віри в людину її велич так найбільшим «храмом храмів» є на землі Людина не звір а людина із сонячним серцем на жаль у днів кривавім вирі загубилися стежки до цього храму храмів але ж неодмінно треба знайти їх треба знайти той шлях щоб світом правила Людина (За С.Тельнюком).

366.2.

До виділених слів доберіть по три аналогічні приклади.

§57. Граматична основа речення.

Складні випадки координації підмета і присудка

367.1.

Виразно прочитайте текст. Доведіть актуальність порушеної проблеми, підтверджуючи свої думки власними прикладами.

Майбутнє... Воно омріяне, бажане, сповнене надій та сподівань. До нього нас *безупинно* несуть потоки ріки життя. Та чи можливим є майбутнє без минулого та *сьогодення*? Ні, саме на них, цеглинка за цеглинкою, воно вибудовується.

На жаль, дуже часто й наше життя, і життя рідного краю перетворювалося на розбурхану стихію. То пронесеться воно *багатотисячними монголо-татарськими* ордами, залишивши по собі згарища й попелища. То постійні набіги татар перетворюють країну на Дике поле. То потерпає вона від польського владарювання, потім довгі роки терпіння, сподівань. Вони невпинно несуть нас уперед.

XX століття. Замайорів жовто-блакитний прапор над Україною, символізуючи стиглі поля та блакитне мирне небо. Та не переставали й, на жаль, не перестають нашу землю ділити, розривати, шматувати й у XXI столітті. Злети й падіння – це наше життя. А коли ж почнеться сам політ? Коли будемо вчитися на помилках князів та гетьманів? Лихо ж у державі коїться через сварки й розбрат! А над світом лунає «Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю». Дослухаймося ж до Шевченкового слова! Дослухатися – це зробити перший крок у майбутнє (З учнівського твору).

367.2.

Назвіть граматичну основу кожного речення. Поясніть орфограми у виділених словах.

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ПІДМЕТ

- означає предмет чи особу, про які говориться в реченні
- відповідає на запитання ХТО? ЩО?
- може виражатися будь-якою частиною мови

1. Іменник у називному відмінку.
2. Іменна частина мови в називному відмінку.
3. Інфінітив.
4. Вигук у значенні іменника.

1. Кількісні числівники *два, три, чотири* + іменник у називному відмінку множини.
2. Інші числівники + іменник у родовому відмінку множини.
3. Слово з кількісним значенням типу *багато, чимало, трохи*, + іменник у родовому відмінку множини.
4. Іменник із значенням обмеження в називному відмінку + іменник у родовому відмінку.
5. Іменник або займенник у називному відмінку + іменник в орудному відмінку.
6. Складна власна назва.
7. Назва твору, цитата.
8. Прізвище, ім'я та по батькові людини.

ПРИСУДОК

- називає дію, стан або ознаку предмета;
- відповідає на запитання ЩО РОБИТЬ ПІДМЕТ? ЩО З НИМ РОБИТЬСЯ? ЯКИЙ ВІН ? ЩО ВІН ТАКЕ? ХТО ВІН ТАКИЙ?

ПРОСТИЙ
виражений дієсловом

СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛВНИЙ
допоміжне дієслово
(*могти, хотіти, почати, вирішити; певен, згоден тощо*) + інфінітив

СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ
дієслово-зв'язка (*здаватися, робитися, вважатися тощо*) + іменна частина

368.1. | Прочитайте. Над чим автор спонукає задуматися? Випишіть граматичні основи. Визначте способи вираження головних членів.

Болісний реквієм душі

Друзі мої, як будемо жити далі? Діти підростають. Ми їм готуємо шлях до радощів і горя, до падінь і перемог. Така динаміка й логіка цього світу. Повставати супроти цього – марна трата часу й енергії духу!

Ще ночами мерехтять зорі. Удень сяє, як і віки тому, сонце. Ще продовжують милувати наш зір квіти. Ще весело сміються діти і співають птахи... Але у Всесвіті цьому вже втрачено для нас щось таке суттєве, що, можливо, довіку не зняти стрічку жалоби з душі. І зірки мені здаються ранами в темно-блакитних грудях неба. Сонце, здається, стікає кров'ю райдужних променів. Квіти ніби продовження вправи на наступній сторінці

сліди смертельно поранених бійців, котрі з болісним зойком прощання відійшли за обрій буття. Спів соловейка мов плач за безжально розвіяною марою мрій і сподівань. На що ж ми сподіваємося, друзі? У що ми готові повірити? (За О. Бердником)

361.2. | Поясніть тире в п'ятому реченні. Назвіть інші випадки вживання тире між підметом і присудком.

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ ТА ІМЕННОЮ ЧАСТИНОЮ СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА на місці пропущеного дієслова-зв'язки у формі теперішнього часу (є) ставиться чи не ставиться в таких випадках:

Тире ставиться	Тире НЕ ставиться
якщо обидва головні члени: іменники в називному відмінку: <i>Травень – вічний єретик (І. Драч).</i> кількісні числівники в називному відмінку: <i>Три та три – шість.</i>	якщо перед присудком уживається заперечна частка <i>не</i> : <i>Спасибі й вам [ворогам], що ви не м'якуші. Час не наша власність (Л. Костенко).</i>
якщо обидва головні члени чи один із них – дієслова в неозначеній формі: <i>Грати словом – долею грати (Г. Світлична).</i>	якщо між підметом та присудком уживаються вставні та вставлені конструкції: <i>Посада, звісно, річ престижна (П. Камінський).</i>
якщо перед іменною частиною складеного присудка вживаються слова <i>це, оце, то, ось, (це) значить</i> : <i>Доросла пам'ять – то уже не слайди (Л. Костенко).</i>	якщо присудок виражений прикметником, дієприкметником, прикметниковим займенником, іменником з прийменником, нерозкладним фразеологізованим сполученням слів тощо: <i>Федір Прохорович середній на зріст, втоптаний, крижастий (Д. Бедзик).</i>
	якщо до складу присудка входять слова <i>як, мов, немов, немовби, мовби, наче, неначе, ніби, що</i> (порівняльні частки): <i>Ніч наче озеро в берегах неба (М. Коцюбинський).</i>

369.1. | *Запишіть речення. Визначте граматичні основи. Поставте, де потрібно, тире між підметом і присудком.*

1. Краса душі, краса любові найвища на землі краса (В. Сосюра).
2. Жити значить безперервно рухатися вперед (С. Джонсон).
3. Стояти над своїм життям це велика честь (Ю. Яновський).
4. Сприймати світ всерйоз твоя повинність (І. Драч).
5. Я син краси і голубої мрії, я автор ненаписаних поем (В. Симоненко).
6. Людина смертна, а народ безсмертний (С. Крижанівський).

370.1. | *Прочитайте речення, вибираючи форму узгодження підмета і присудка.*

1. Мирне врегулювання конфлікту (схвалює, схвалюють) більшість народів Землі.
2. П'ятеро чоловік (зайшло, зайшли) всередину (Ю. Яновський).
3. УРП (ствердила, ствердили) абсолютну цінність життя, свободи, самотності людини й кожної нації (із програми).
4. (Радів, раділи) і садок, і поле, і долина (Л. Глібов).
5. З лісу в широких кирях (виходить, виходять) вечір і туман (М.Стельмах).

Ви вже добре знаєте, що назви професій, спеціальностей – це іменники чоловічого роду. Тож цілком зрозуміло, що *суддя Кравченко Сергій запропонував* укласти новий трудовий договір.

Як узгодити підмет і присудок у реченні: *Прокурор Кравченко Марія запропонува.. перенести засідання суду?* Думку обґрунтуйте.

Ви хочете зробити комплімент. Як правильно сказати: «Ви чарівна» чи «Ви чарівні»? Який із варіантів є граматичною нормою? Про це ви дізнаєтеся, переглянувши експрес-урок 195 мовознавця Олександра Авраменка

371.1. | *Запишіть речення, поставивши дієслова-присудки, що в дужках, у формі минулого часу. Вставте пропущені літери, зніміть ризик.*

1. Не/в..ликії три літа марно (прол..тіти)... Та багато в моїй хаті лиха (наробити) (Т. Шевченко).
2. Чи/ж на те козацтво (гинути) в не/волі, (поб..ватись) важко, щоб усе (пропасти) й (забутись) на/віки? (Леся Українка)

371.2. | *Напишіть твір-мініатюру «З вірою в майбутнє», використовуючи різні види підметів і присудків.*

371.3. | *Напишіть лист своїм нащадкам. Використайте непрямий порядок слів.*

§58. Порядок слів у реченні як стильова ознака мовлення

372.1. | Прочитайте вірш. Проаналізуйте порядок слів.

Люблю її, прекрасну Батьківщину,
Люблю її у щасті чи в біді,
Люблю її всім серцем, голубину,
Веселую і скорбную в журбі.
Люблю її розлогії левади,
Степів безкраїх рвйну широчінь,
Дніпра-Славути мерехливі води,
Карпатську неосажну височінь.
Люблю її ліси й гаї зелені,

І вітру тихий шелест у гілках,
Пісні весняні, ніжні, солов'їні,
Розквітлі перші проліски в борах.
Люблю її міста і рідні села,
Біленьких хат нескінчені рядки,
Навколо них завітчані, веселі,
Немов вінок, вишневі сади.

Б. Коваленко

РОЗТАШУВАННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ПРИ ПРЯМОМУ ПОРЯДКУ СЛІВ

підмет стоїть
перед
присудком

означення
стоїть перед
означуванним
словом

додаток стоїть
після слів, від
яких залежить

обставина
може стояти в
різних місцях
речення

ІНВЕРСІЯ – зміна звичайного порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

373.1. | Усно перекладіть речення українською мовою. Порівняйте порядок слів в обох мовах, зробіть висновки.

1. Mîndria Patriei mele este tineretul. 2. La adierea ușoară a vîntului frunza îngălbenită tremură (V. Roșca). 3. Pe geamurile deschise năvălește mireasma plăcută a salcîmilor înfloriți (G. Meniuc). 4. Părinții în cuvîntul acesta «pîine» au pus nădejdea zilelor de mîine (A. Busuioc).

374.1. | Прочитайте речення. Запишіть різні варіанти розташування слів. Як зі зміною порядку слів змінюється зміст та експресивність висловлювання?

Так тонко пахне яблуневий цвіт. Отак мені моє дитинство пахне (В. Стус).

Уникаймо двозначності висловлювання. Простежте, як впливає порядок слів на зміст речень.

Учень виконав два дні тому записані вправи з української мови.

Учень виконав два дні тому записані вправи з української мови.

375.1. | Усуньте граматичні помилки. Речення запишіть.

1. Слон після тривалих переговорів сторін нарешті знайшов своє нове пристанище – зоопарк в Одесі. 2. За лісом було велике озеро, у ньому часто збирали гриби. 3. На столі лежали зібрані зошити десятикласників. 4. Для визначення фонду оплати наприкінці року уточнюються розцінки за продукцію. 5. Ми прочитали новини культури за кордоном.

376.1. | Перегляньте періодичні видання, що виходять у вашому регіоні, реклами. Знайдіть три речення, у яких порушення правил розташування членів речення спричинило двозначність висловлювання. Запишіть ці речення, відредагувавши їх.

§59. Другорядні члени речення Складні випадки кваліфікації другорядних членів речення

377.1. | Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте стиль мовлення.

Мерцишор – молдовське традиційне свято зустрічі весни.

Існує багато різних легенд, які розповідають про появу свята. У перший день березня йшла узлісся красуня Весна, оглянулася й побачила в снігу ніжний паросток квітки. Він пробивався з-під тернових колючок.

Весна вирішила допомогти йому й почала розгрібати навколо землю, визнаючи квітку від колючого гілля. Зима побачила це й розізлилася. Змахнула руками, наслала холодний вітер зі снігом. У неї було бажання знищити першоцвіт. Тендітна квітка поникла під жорстоким вітром. Але Весна захистила підсніжник, руками закриваючи від вітру, та поранила палець об колючки терну.

З її пораненої руки впала крапля гарячої крові, і квітка ожила. Так Весна перемогла Зиму. Квітка мерцишора символізує її червону кров на білому снігу. Білий і червоний колір можна розуміти як символи миру і добра (За С. Карачком).

377.2. | Перепишіть виділені речення, підкресліть у них головні і другорядні члени.

ПОМІРКУЙМО про написання виділеного слова та його синтаксичну роль. Є в молдован прекрасна традиція – відзначати *Мерцишор*. *Мерцишор* – традиційне свято.

Прикраса у вигляді квіточок білого й червоного кольорів, яку дарують у цей день, називається *мерцишором*.

Протягом усього місяця *мерцишори* носять на одязі, а 31 березня розвішують на фруктових деревах.

У Молдові щороку 1 березня розпочинається музичний фестиваль «*Мерцишор*».

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Означає предмет, на який спрямована дія (процес чи стан) або відповідно до якого ця дія (процес чи стан) відбувається

Відповідає на запитання
непрямих
відмінків

ДОДАТОК

Виражається іменником, займенником або іншими частинами мови, ужитими у непрямих відмінках

Пов'язується з підметом, присудком або іншим другорядним членом речення (додатком чи означенням)

Виражає ознаку предмета
(його якість; ознаку за приналежністю, за кількісним виявом)

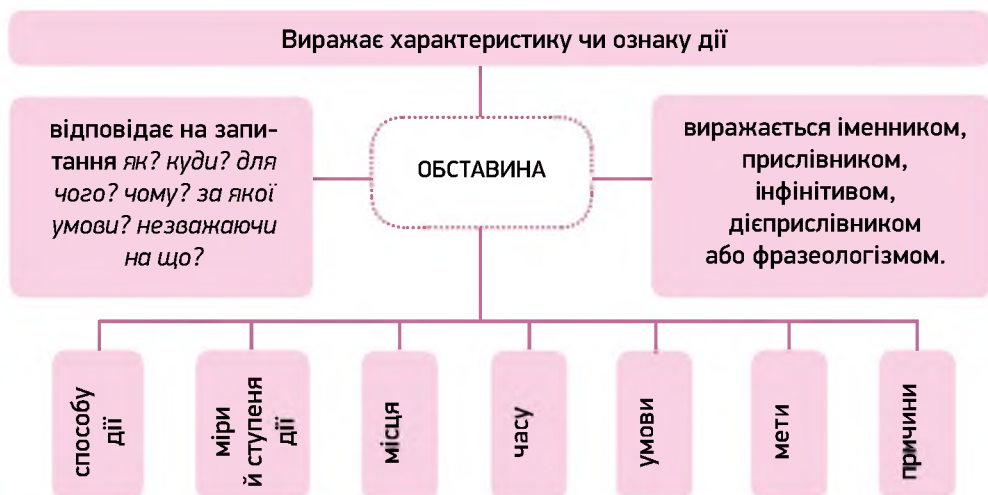
Відповідає на запитання
який? яка? яке?
які? чий? чия? чиє?
чий? котрий?

ОЗНАЧЕННЯ

Виражається прикметником, дієприкметником, іменником або займенником у непрямому відмінку, числівником, інфінітивом

Пов'язується з підметом або іншим другорядним членом (додатком чи обставиною)

УЗГОДЖЕНЕ ОЗНАЧЕННЯ	НЕУЗГОДЖЕНЕ ОЗНАЧЕННЯ
узгоджується в роді, числі і відмінку, виражене <i>прикметником, дієприкметником, займенником, порядковим числівником.</i>	приєднується зв'язком керування, прилягання, виражене <i>іменником у непрямих відмінках, особовим займенником, інфінітивом, прислівником, дієприслівником, словосполученням.</i>

378.1. | *Запишіть речення. Вставте пропущені літери. Слова, записані фонетичною транскрипцією, запишіть буквами. Поясніть орфограми. Підкресліть члени речення.*

1. Пот..хен..ку лилася згори на ст...пи позолота (Є. Плужник). 2. По застиглих від нічної прохолоди горбах п..р..л..валися білим морем гірс..кі тумани (Г. Хоткевич). 3. Мені наснилися гаї у рясті. Пр..йшла пора гр..бів і журавлів (М. Стельмах). 4. Море [купайец':а] в місячній світлі (Олександр Олесь). 5. І стиглі пр..солодкі [по-луниц'і] там на очах палали і росли (М. Рильський). 6. Я думаю про горде право підводити сонця з імлі (В. Коротич).

379.1. | *Усно перекладіть текст українською мовою. Випишіть означення, скажіть якою частиною мови вони виражаються.*

Limba e înșăși viața noastră, e înșăși sufletul nostru

Unde m-aș afla, nu mă pot desparte de limba mamei. Cum aș putea să mă despart de ea, s-o uit? Doar în ea mă cheamă dorul de casă, doar prin ea mă înțeleg

cu izvorul, cu cireșul, cu iarba care-mi duce dorul. Doar în ea vorbesc cu vesela și frumoasa mea copilărie, care a rămas la bunica și mă privește de acolo cu ochii triști, nevinovați.

Limba mamei, limba moldovenească, limba strămoșilor, tezaurul neprețuit pe care îl vom transmite din tată în fiu, din generație în generație!

Ne-a devenit graiul cântec, foc, așa cum prorocea A. Mateevici. A devenit «grai mustos, ce știe deopotrivă de bine a râde și a plînge, a mulțumi și a blestema» (I. Druță).

380.1. | *Складіть привітання зі святом зустрічі весни рідним, близьким, знайомим. Використайте інфінітив у ролі різних членів речення.*

Марія Волощак, сучасна літературна редакторка, радить вам НЕ вживати побажання «Зичимо вам терпіння», оскільки слово «терпіння» означає «страждання, нещастя». Натомість можна побажати людині хіба що терпеливості (витримки): «Будьте терпеливими».

381.1. | *Запишіть. Підкресліть усі члени речення. Укажіть частини мови, якими вони виражені.*

1. І де ми сили беремо тягти віки своє ярмо, ворожі сльози утирати і посміхатися крізь ґрати? (О. Олесь) 2. Кожен живе своїм розумом, на чужий не зважає (Є. Гуцало). 3. Прекрасна людина в бою за Батьківщину (О. Довженко).

381.2. | *Складіть речення, у яких слово радіти вживається в ролі різних членів речення.*

Написання прикладки

382.1. | *Прочитайте. Визначте основну думку тексту. Доведіть актуальність порушеної автором проблеми.*

Рідна земля

У піднебесся лине пісня «Мій рідний край, моя земля». Так мовить кожна людина-патріот про свою Вітчизну-Материзну.

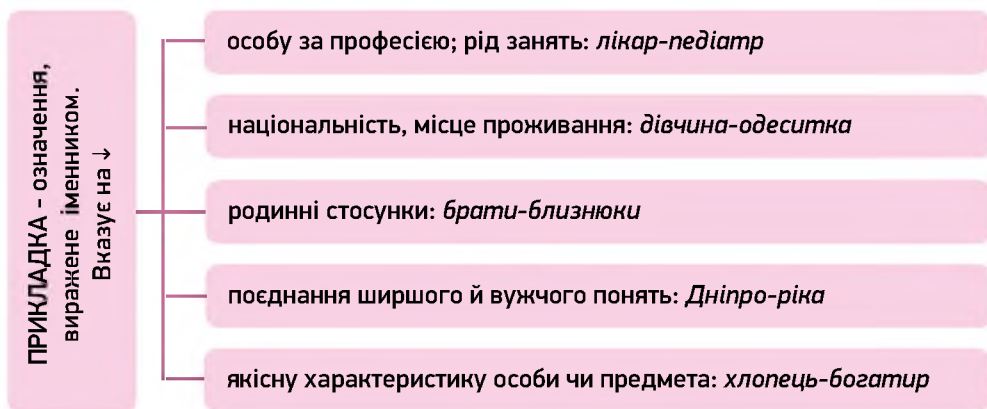
Певно, так само виспіває прудкокрилий птах, коли повертається навесні до рідного гнізда, і його солов'їні звуки-промені линуть у світ. Це Божий закон любові до прароду, до місця, де ти пустив коріння в рідну землю-годувальницю. Горе тій людині, яка відцуралася свого і, потрапивши на чужину, забула рідне

слово, голублячий погляд матері-дбайливиці, натруджені руки батька-господаря.

Хоч сьогодні «нашого цвіту по всьому світу», хочеться вірити, що кожен має при собі *євшан*-зілля, яке на певний шлях направить – «шлях у край свій повороту». Хочеться бути певним, що українці, розкидані по різних куточках земної кулі, пам'ятають предковічну прадідівську землю, колиску батька-матері, відому всюди своїми рясними щедротами: хлібом-сіллю і піснею-чарівницею, чесною звитягою і милосердям до скривджених (За В. Тихою).

381.2. Випишіть сполучення з виділеними словами. Визначте, яким членом речення є виділені слова, на які запитання відповідають, що означають, як поєднуються з означуваним словом, якою частиною мови виражені.

Умовні власні назви підприємств, установ, організацій, творів мистецтва, журналів, газет, пароплавів тощо пишуться в лапках. Прикладки, приєднані до означуваних слів за допомогою слів імені, пам'яті, на ім'я, по імені в лапки не беруться. Кінотеатр «Київська Русь», журнал «Всесвіт», Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

383.1. Прочитайте текст. Випишіть прикладки й перекладіть їх українською мовою та проаналізуйте за схемою: а) будова прикладки; б) слово, до якого відноситься; в) розділові знаки при прикладці.

1. Noi trei – Ignat, Costea și eu – deja terminasem pregătirile pentru a doua zi (V. Beșleagă). Grigore Boșta, ori Gore, învățase șoferia cu vreo treisprezece ani în

urmă... (G. Gheorghiu) **3.** Din vârful codrilor Pașcanilor flăcăul mai arunca uneori câte o cătătură jalnică spre sat (I. Creangă). **4.** Onache, locuitor al satului Ciuturenii, nu vroia să-și lase casa părintească. **5.** Ciuturenii, consătenii lui dragi, demult au uitat despre el ... (I. Druță)

Прикладка з означуванням словом пишеться окремо або через дефіс. Якщо спочатку йде родове поняття, а потім видове, то прикладка пишеться окремо, якщо ж навпаки – то через дефіс.

Порівняйте: *трава звіробій* – *звіробій-трава*.

Але: *жук-короїд*, *льон-довгунець*, *заєць-русак*, *гриб-паразит*. У цих словах прикладка входить до складу терміна.

Якщо спочатку йде загальна назва, а потім власна, то прикладка пишеться окремо, якщо ж навпаки – то через дефіс. Порівняйте: *красуня Марія* – *Марія-красуня*.

384.1. | *Запишіть сполучення у дві колонки: у першу ті, які пишуться через дефіс; у другу ті, що пишуться окремо.*

Юнак/богатир, птах/орел, вітер/пустун, ожеледь/ковзаниця, сніжинки/пушинки, квіти/калачики, пароплав/гігант, трава/деревій, розбишака/вітер, хлопець/крем'язень, Говерла/гора, риба/щука, заєць/біляк.

Ковзаніця – patinoar

Крем'язень – voinic, robust

385.1. | *Доповніть речення прикладкою. Запишіть, дотримуючись граматичних норм.*

1. Лаврін був родом із села ..., а Мелашка – із ... .
2. Від хутора ... до міста ... дорога Шрама й родини Череваня лежала через місто ... .
3. Історія села ..., де жив Чіпка, сягала столітньої давнини.
4. Маріччина душа знайшла вічний спокій у річці ... .
5. Колись Терпилиха й Наталка жили в місті ... .

Довідка. Київ, Біївці, Черемош, Полтава, Хмарище, Піски, Семигори, Ніжин.

386.1. | *Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть прикладки. Обґрунтуйте вживання дефіса й лапок при прикладці. Провідмінійте виділене словосполучення.*

продовження вправи на наступній сторінці

1. Я жив колись в готелі Україна (Р. Третяков). 2. Деревя сироти припишкли ув імлі (А. Дністровий). 3. Слізьми водою розлилось колишнєє святее диво! (Т. Шевченко). 4. Не сон трава на могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину саджає (Т. Шевченко).

387.1. | *Запишіть речення. Підкресліть прикладки. Де потрібно, вставте дефіс, лапки.*

1. У полум'ї смарагдових вулканів верхів'я кленів і дубів титанів (Д. Луценко). 2. Вихопилася хвилями смутку всім знайома пісня Стоїть гора високая (М. Стельмах). 3. Наче грім, веде надія до Славутича ріки (А. Малишко). 4. Вітри забродили палять синій гай, плюндрують небо, розкрадають зорі (Є. Гуцало). 5. Чаклунка ніч зорю знаходить в осіннім полі (М. Сингаївський).

388.1. | *Запишіть сполучення у дві колонки, знімаючи риску: у першу – ті сполучення слів, які пишуться через дефіс; у другу ті – що пишуться окремо.*

Озеро/Синевир, вітер/пустун, дівчина/красуня, Дніпро/ріка, жінка/легенда, квіти/калачики, поет/романтик, гра/«Патріот», художник/декоратор, трава/звіробій, звіробій/трава, розбишака/вітер, думи/мрії, богатир/юнак, хліб/годувальник, ріка/Дніпро.

388.2. | *Уявіть, що ви отримали замовлення – познайомити іноземців із рідним краєм. Складіть і запишіть висловлення про найцікавіші місця. Доберіть заголовки, виражений прислів'ям чи приказкою. Використайте приклади, зокрема такі, що виражені власними назвами.*

Порівняльний зворот, його функції в реченні

389.1. | *Прочитайте текст. Доберіть заголовок, який би виражав основну думку. Про які звичаї, обряди, пов'язані з хусткою, ви знаєте?*

Незбагненне диво – українські хустки, містичний оберіг нації. На них ніколи не минеться мода. Вони барвисті, як сад навесні, мерехтливі, як світання над річкою.

Легенько, мов весняний вітерець, лягає хустка на жіночі плечі. Зігріває тіло й душу, наче тепла мамина рука. Як білий цвіт, злітає в руці нареченої в той незабутній радісний день. Як пелюстка, хустка стелиться на голівку немовляти.

Зринає в пам'яті образ мудро усміхненої бабусі. У білій хустці, як пташка, вона продовження вправи на наступній сторінці

підходить до скрині й виймає розцвічені всіма барвами літа святкові хустки.

Правду кажуть: «Яскраво вишита хустина на плечах української дівчини як символ рідної країни, як прояв величі душі» (Із журналу).

389.2. | Якими синтаксичними конструкціями змальовано якісні ознаки предмета?

ПОРІВНЯЛЬНИМ ЗВОРОТОМ Є ТАКА СТРУКТУРА

яка відповідає на питання означень: *Великі, як блюда, темні очі коричнево-карого, аж червонуватого кольору виглядають із-під довжелезних вій.* (В. Собко).

до складу якої входить порівняльний сполучник, прикметник або дієприкметник, така структура виконує роль обставини у простому реченні: *Мов зачарований, стоїть Бахчисарай* (Леся Українка).

яка має обставинне значення і відповідає на питання *як? яким чином? як саме?*: *Треба берегти свою Батьківщину, як матір* (А. Яна).

На письмі порівняльні звороти, як правило, виділяються комами: *Такі, як вони, мають право бути щасливими.*

Кома не ставиться, ...

1) коли порівняльний зворот є простим присудком: *По пшениці теплий вітер хвилями гуляє, молодую пшениченьку неначе гойдає* (Л. Глібов).

2) коли порівняльний зворот є іменною частиною складеного присудка: *Була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах* (Леся Українка).

3) якщо порівняльний зворот можна замінити орудним відмінком: *І сорок літ ішов Франко-сіяч – і спів його звучав не раз як плач, і плач його звучав як гімн народу* (Д. Павличко).

4) коли порівняльний зворот супроводжується словами *майже, зовсім*: *Варвара розмовляла з батьком майже як доросла* (Є. Гуцало).

5) коли порівняльний зворот став частиною стійкого сполучення слів: *упертий як осел, жити як сир у маслі, лле як з відра, звалитися як сніг на голову, червоний мов рак і под.*

390.1. | Запишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки. Порівняльні звороти підкресліть.

1. На небі висипали зорі як золоте насіння (І. Нечуй-Левицький). 2. На висо-

продовження вправи на наступній сторінці

ких гривах гір кругом зеленіє старий ліс як зелене море вкрите хвилями (І. Не-
чуй-Левицький). **3.** Промайну як весна як та вишня рясна не осиплюся квітом
(В. Гринько). **4.** Рожевий вечір як фламінго над нами крила розпростер (Д. Лу-
ценко). **5.** Знову місяць пливе ніби біла розчахнута скрипка (Р. Лютий).

Прочитайте речення. Зверніть увагу на розділові знаки. Це свід-
чить про дотримання чи порушення синтаксичної норми? Думку
обґрунтуйте.

Твої очі, мов зорі, ясні.

Твої очі мов зорі ясні.

391.1. | *Запишіть речення, перетворивши іменники, виражені орудним
відмінком однини, на порівняльні звороти.*

1. Вогнем жагучим трепетно пройме любов безмежна, щедра і прекрасна
(М. Людкевич). **2.** Червонобоким яблуком достиглим скотився день (М. Риль-
ський). **3.** Сльози матері стали квітами материнки (З легенди). **4.** Та сипавсь
мертвий час струмком піщано в воду, щоб мулом затягти життєве джерело
(П. Мовчан). **5.** Кришталь, кришталь і золоті ворота горять на сонці дорогим во-
гнем (О. Зуєвський).

Матерінка – bot. Sovîrf

392.1. | *Доберіть десять прислів'їв, приказок, до складу
яких входять порівняльні звороти.*

392.2. | *Напишіть есе «Хустка – берегиня роду».
У творчу роботу введіть порівняльні звороти.*

**§60. Особливості вживання односкладних і двоскладних,
поширених і непоширених, повних і неповних простих речень**

393.1. | *Прочитайте висловлення. Поміркуйте, чи має воно ознаки
тексту. Чому ви так вважаєте? Назвіть виражальні засоби в
тексті.*

Цілую землю. Відчуваю її солоний присмак. Від сліз? Від болю? Подрібнюю
продовження вправи на наступній сторінці

в кулаку теплу грудочку, пересіваю порошок на долоню, пробую на смак. Моя. Степова. Українська. Батьківська, що дала життя, постелила шлях. Тамую біль і радість, щоб по-чоловічому ридма ридати, стримую регіт, щоб дикувато усміхатися всім і собі. Божевільне блаженство вказує мені на гору, щоб із неї сягати сонця, топтати гриви туманам, горланити вітрам і просторам, що не зрадив гори й душу, повернувся до українських садів (За С. Равською).

393.2. | Знайдіть односкладні речення. Поміркуйте, з якою метою ми вживаємо їх у мовленні.

393.3. | Зверніть увагу на виділені речення. Як вони називаються? Яку роль виконують? Знайдіть у тексті та прочитайте речення такого ж виду.

Односкладні речення з головним членом - присудком

Означено-особове

Неозначено-особове

Узагальнено-особове

Безособове

Односкладні речення з головним членом - підметом

Називне

Запам'ятайте: НЕ всі речення з одним головним членом є односкладними.

Прочитайте речення й порівняйте їх. Укажіть граматичну основу.

Зробіть висновки про будову речень.

Односкладні речення

Милуюся рідними краєвидами.

Зелений луг.

Чайка.

Двоскладні речення

Милується рідними краєвидами.

Милувався рідними краєвидами.

Луг зелений.

Над лугом чайка.

394.1. | Прочитайте. Випишіть односкладні речення. Визначте їх вид.

1. Чоло схиляйте тільки перед Богом (Г. Чубач). 2. Скучив за степом, скучив за лугом (В. Стус). 3. Шум лісу. Скрипіння старих сосон. Спогади про дитинство.

4. Твоїх очей магічна ніжність і губ розплавлений метал (Л. Костенко). 5. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів (М. Боровко). 6. І вітер ласкавий, і довгії трави, і в квіти обрамлений день (В. Сосюра). 7. Не треба думати мізерно (Л. Костенко). 8. Чомусь так хочеться мені для тебе пісню заспівати (С. Вакарчук).

395.1. | *Перебудуйте речення, уникаючи тавтології. Які розділові знаки ви поставили? Чому?*

1. Ранні пташки росу п'ють, а пізні пташки сльози ллють. 2. Пташка красна своїм пір'ям, а людина красна своїми знаннями. 3. Перемагай труднощі розумом, а небезпеку перемагай досвідом. 4. Чужі гріхи перед очима, а свої гріхи за плечима. 5. Не ім'я прикрашає людину, а людина прикрашає ім'я. 6. Розум піднімає до сонця, а майстерність піднімає до неба (Народна творчість).

ПОВНІ РЕЧЕННЯ мають усі необхідні для розуміння їх змісту члени речення. **НЕПОВНИМИ** називають речення з пропущеним одним або кількома членами речення, які легко встановити з попередніх

речень або з обставин мовлення.

– Я бачила цю картину.	(повне)
– Гарна? (Чи гарна картина?)	(неповне, пропущено підмет)
– Чудова! (Картина чудова!)	(неповне, пропущено підмет)

Неповні речення вживаються в діалогах і в складі складних речень.

Тире в неповних реченнях

Якщо на місці пропуску члена речення робиться пауза, то на письмі вона позначається тире.

Син припав до матеріної руки, а мати – (припала) до синові голови.

396.1. | *Прочитайте вірш. Які стилістичні фігури вживає автор у творі? З якою метою? Поясніть орфограми у виділених словах.*

У добрість вірю. Птахом доліта...

Хай здалеку, а мчить на допомогу.

Я знаю: править світом доброта.

В лелечу мудрість вірю довгоногу.

В привітне слово. В добродійство злив.

В трудівника, що осяває обрій.

Не говоріть: «Він до роботи злий».

Який він злий? Він до роботи добрий!

А. Бортняк

продовження вправи на наступній сторінці

396.2. | *Визначте односкладні й двоскладні речення, укажіть вид односкладних. Які з двоскладних речень поширені, а які – непоширені. Чи є в поезії неповні речення?*

397.1. | *Запишіть, уставивши пропущені літери, знявши риси. Підкресліть граматичну основу речень. У дужках укажіть односкладні поширені та непоширені речення. Доберіть заголовок.*

Ось ранок... Ясний та погожий ранок...

Зірки кудись зникли – пурнули в синю безодню блакитного неба. Край його горить, палає рожевим вогнем. Підіймається сивий туман і л..гесен..ким д..мком, ч..пляючись за рослину, стел..ться по землі...

Тихо. Ні/що не/ш..рехне, ні/що не/писне... Ось зразу *шугонуло* світлом. Сизе полум'я віхтем знялося в/гору сер..д ч..рвоного жару. Л..генький вітрець (За Панасом Мирним).

397.2. | *До виділених слів доберіть синоніми.*

397.3. | *Напишіть есе «Талант здобувається великою любов'ю». Використайте односкладні, неповні речення.*

§61. Просте ускладнене речення

Однорідні члени речення

398.1. | *Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Доберіть заголовок, який передає основну думку тексту.*

Свобода існує зовнішня і внутрішня. Зовнішня свобода – це свобода від чужої волі, залежності, заборон, наказів, обмежень. Це протистояння грубому втручанню, будь-яким насильницьким діям.

Але зовнішня свобода дається людині тільки заради свободи внутрішньої. Вона звернена до себе. Її головна духовна риса – самовимогливість.

Свобода обтяжлива, бо передбачає самостійність рішень і дій. Несвобода має ту перевагу, що не треба думати. За тебе думають інші.

Без свободи індивідуальної не може бути й колективної. Поневолені, відпущені на свободу, залишаються поневоленими. Вони не готові до свободи розумово, морально й психологічно (Із журналу).

398.2. | Випишіть речення з однорідними членами. Визначте смислові відношення та види зв'язку між ними. Поясніть розділові знаки.

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ – це такі члени речення, які виконують однакову синтаксичну функцію, відносяться до одного й того ж члена речення, відповідають на одне й те ж питання і поєднуються між собою сурядним зв'язком. Однорідні члени речення рівноправні і не залежать одне від одного. Вони називають поняття, близькі за своєю сутністю. Наприклад: *І зорі, і птиці, і трави з зорею вітають мене* (В. Сосюра).

Перед вами речення, у яких **НЕМАЄ** однорідних членів. Прочитайте, дослідіть, чому виділені слова не є однорідними членами речення. Сформулюйте правило.

Ти гукай не гукай, а літа не почують (Б. Олійник).

Кохана спить, кохана спить, *підйи збуди*, цілуй їй очі (П. Тичина).

Дивиться вона *не надивиться* на свого сина (І. Нечуй-Левицький).

Ні світ ні зоря, а Харитон поспішає на рибальство (П. Мирний).

399.1. | Прочитайте. Випишіть три речення, ускладнені однорідними членами. Розставте розділові знаки.

1. Тополя нечутно підійшла під самісіньке вікно заглянула в шибку постукала гілкою стиха (Н. Кашук). 2. Світ який – ні краю ні кінця (В.Симоненко). 3. Моє щастя і ніжність і гнів я у пісні б хотів зберегти (В. Сосюра). 4. На темнім матовім листі в гаю де-не-де видніє осіння позолота (Леся Українка). 5. Плавай плавай лебедонько по синьому морю (Т. Шевченко). 6. Не хлібом єдиним а творчості дивом а криком дитини існує людина (І. Жиленко).

Чому в першому реченні означення однорідні, а в другому – неоднорідні?

На далеких, повитих ніччю горизонтах мерехтіли багряні спалахи.

На повитих ніччю далеких горизонтах мерехтіли багряні спалахи.

400.1. | Запишіть словосполучення у дві колонки: у першу з неоднорідними означеннями, у другу – з однорідними. Вставте, де потрібно, коми.

Знаний молодий поет; зніяковілий розгублений хлопець; вічний глухий
продовження вправи на наступній сторінці

страх; нескінченний безмежний простір; привітний лагідний голос; очманілий поранений кінь; холодна сира погода; довгий літній день; обшморгана гола гілка; чиста прозора вода; столочена витоптана трава; згодний на все малий чоловічок; холодний осінній вечір; високі вкриті снігом гори.

КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Між однорідними членами речення ставиться кома, якщо вони не з'єднані сполучниками: *Пісня шириться, росте, розливається на вечірніх просторах Дніпра (О. Довженко).*

з'єднані протиставними сполучниками *а, але, проте, зате, так, хоч, та (але), хоча, однак*: *Полетіла б я до тебе, так крилець не маю (Народна творчість).*

з'єднані повторюваними сполучниками: *В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля (Т. Шевченко).*

частина однорідних членів поєднана без сполучників, а частина вживається із повторюваними сполучниками: *Ти працюєш, ти певний мети, любиш край свій, і сонце, і квіти (В. Сосюра).*

з'єднані сполучниками попарно (кома – між парами):
Та й став Кармелюк думати та гадати, гадати та мужніти (Марко Вовчок).

з'єднані парними сполучниками *як – так, не так – як, хоч – але (та), якщо не – то, не стільки – скільки, не тільки – але й*:

Він не стільки забився об стіл, як стривожився (І. Нечуй-Левицький).

*Кома не ставиться, якщо сполучник і(й), або, та (і), чи вжитий один раз:
Наче в провесні чи в літі зацвіли поля (Т. Масенко).*

з'єднані повторюваними двічі сполучниками *і* або *ні*, що утворюють один вираз: *і так і ні, ні се ні те, і сям і так, ні пуху ні пера і т.ін.:*

Балаш одказував старостам ні те ні се (І. Нечуй-Левицький).

між двома дієсловами в однаковій формі, що вказують на рух і його мету:
Йди сядь коло мене, я щось маю тобі казати (І. Нечуй-Левицький).

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Після узагальнювального слова перед однорідними членами речення ставиться двокрапка:

Ми садили ліс у полі: і дубочки, і тополі, і осики, і ліщину, і червону горобину (М. Стельмах).

Якщо однорідними членами речення не закінчується, то після них ставиться тире:

Усе навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної пружної, нестримної сили (В. Собко).

продовження таблиці на наступній сторінці

Після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом ставиться тире:	Сором, досада, злість – усе разом прийшло в його голову (Панас Мирний).
Якщо перед однорідними членами речення стоять слова як-от, тобто, а саме, наприклад, то перед цими словами ставиться кома, а після них – двокрапка:	Усе його цікавило, а саме: дороги, ліс, окопи під лісом (Ю. Збанацький).

401.1. | *Запишіть речення. Підкресліть однорідні члени і слово, від якого вони залежать. Уставте пропущені розділові знаки.*

1. І письменна і імена тьмяніють на скрижалях долі. 2. Світінось світлом пам'яті до зір до трав до сонць до неба до людини. 3. Крила під грушею простеліте діток на крилонька підхопіте. 4. І понесе хвиля тіло твоє до моря заколише твою печаль загойдає і біль і горе. І далеко-далеко вдаль попливеш під високим небом попід місяцем серед хвиль. 5. Залишить казку про любов велику незрадливу вічну як вічні Божі небеса... (із творів Г. Могильницької)

401.2. | *Визначте види односкладних речень.*

402.1. | *Поширте подані речення однорідними або неоднорідними означеннями. Запишіть. Уставте, де потрібно, розділові знаки.*

1. Весняне небо було ... .. 2. З моря подув вологий ... вітер. 3. Вітер гнав кошлаті ... хмари. 4. Крізь хмари іноді пробивався неспішливий ... промінь. 5. Сонце було схоже на згасаюче ... багаття. 6. Луг ряснів різнобарвними квітами синіми ... ..

402.2. | *Чи утворюють записані речення текст? Думку обґрунтуйте.*

403.1. | *Запишіть речення. Слова, що подані фонетичною транскрипцією, запишіть буквами. Уставте пропущені букви, розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.*

1. Заради радості, яку мож..мо пр..нести Богові і ближн..ому, варто трудити-ся жертвувати свій час і свої зусил..я. 2. Сил..ною є людина, яка бажає добра [старайец':а] [гуртуйец':а] [намагайец':а] спільно творити добро жити чес..но творчо. 3. Бути вільним це бути відповідальним перед собою й перед людьми перед усім світом. 4. Ми маємо щось лиш тоді, коли прагн..мо до чогось в..личного чистого (Любомир Гузар).

продовження вправи на наступній сторінці

403.2. | Доберіть синоніми до виділеного слова.

403.3. | Складіть допис у соцмережі «Що робить людину великою?» Використайте речення з однорідними членами, узагальнювальні слова.

Відокремлені члени речення, уточнювальні слова

404.1. | Прочитайте текст. Яку цікаву інформацію ви здобули? Визначте основну думку.

Жила на світі людина

Жив у Стародавніх Афінах філософ, *на ім'я Сократ*. Він, *видатний мислитель*, був мужнім громадянином. Відповідальних посад не обіймав, проте жив, *не ухиляючись від виконання громадянських обов'язків*.

Сократ не раз виступав, *критикуючи тих державних діячів*, які допускали несправедливість і беззаконня. Можновладці на нього дивилися побоюючись.

За помилковим доносом Сократа притягнули до суду, *висунувши звинувачення в тому*, що він не вірить у богів. Крім того, ще ніби й погано впливає на молодь. *Звинувачений у державній зраді*, філософ був засуджений до страти. Друзі підмовляли Сократа втекти із в'язниці, однак він навідріз відмовився з поваги до судового рішення. «Хіба суспільство може існувати, якщо судові рішення не мають у ньому ніякої сили?» – говорив він друзям.

У назначений час Сократ прийняв чашу з отрутою. А незабаром, *викривши наклепника і стративши його*, афіняни, *розкаяні у скоєному*, установили, споруджену Ліпізом бронзову статую Сократа. Статуя виставлялася в афінському музеї Помпенийон (Із часопису).

404.2. | Проаналізуйте виділені відокремлені другорядні члени речення. Розкажіть про умови їх відокремлення.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ДОДАТКИ

Починаються словами КРИМ, ОКРИМ, ОПРІЧ, ЗАМІСТЬ, ЗА ВИНЯТКОМ, ЗОКРЕМА, ОСОБЛИВО, НА ВІДМІНУ ВІД, НАПРИКЛАД: *На світі все знайдеш, крім рідної матері.*

ОБСТАВИНИ	
Відокремлюються	НЕ відокремлюються
виражені дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом: <i>Учися чистоти і простоти і, стоптуючи килим золотий, забудь про вежі темної гордині (М. Рильський).</i>	виражені дієприслівником зі значенням способу дії (як? яким способом?) і стоять безпосередньо після присудка або в абсолютному кінці речення: <i>Я йшов не поспішаючи.</i>
уточнюючі обставини місця, часу чи способу дії (дві обставини: перша – ширша за значенням; друга – вужча): <i>Десь далеко, за темною смугою лісу, обізвався грім (С.Васильченко).</i>	якщо дві обставини різні за значенням (наприклад, часу й місця) або якщо перша обставина вужча за значенням, а друга – ширша: <i>Серед ночі над степом ані хмаринки (В. Підмогильний).</i>
ОЗНАЧЕННЯ	
Відокремлюються	НЕ відокремлюються
поширене узгоджене означення, якщо воно стоїть після означуваного іменника. <i>Рука, засмагла від роботи, нам сіє благодатний мир (М. Рильський).</i>	якщо поширене узгоджене означення стоїть безпосередньо перед означуваним іменником (або перед сполученням прикметника з іменником) і не має обставинного відтінку, то воно не відокремлюється (<i>залитий сонцем степ</i>).
означення, якщо воно стосується особового займенника <i>я, ти, він</i> і т. д. Іноді займенник може бути пропущений. <i>Суворий і красивий, він стояв на кормі з веслом і дивився вперед поверх нас (За О. Довженком).</i>	одиничне непоширене означення, яке стоїть безпосередньо після означуваного іменника, якщо воно не має обставинного відтінку. <i>На київських вулицях шумних каштани давно одцвіли (В. Сосюра).</i>
два або більше непоширених означень після означуваного іменника тоді, коли перед цим словом є вже узгоджене означення. <i>Досвітні огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі (Леся Українка).</i>	

405.1. | Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими. Запишіть. Поясніть розділові знаки.

1. Спокоєм повиті сплять простори нив (В. Сосюра). 2. Оповитий тишею степ дихав пахощами трав (О.Гончар). 3. Скриті, інтимні, наче для близьких, безконечні стежки водять мене по нивах (М. Коцюбинський). 4. На зорях настояну продовження вправи на наступній сторінці

воду Десна разом з небом несла (М. Сіренко). **5.** Тихий солодкий дощик сіється щед्रो на вулиці (М. Рильський). **6.** Медом яблуко налите зачепилось на гіллі (В. Крищенко).

Двоє учнів записали одне речення, по-різному розставивши розділові знаки. Чи може таке бути? Думку обґрунтуйте.

Орли, кружляючи в небі, виглядали здобич. – Орли, кружляючи, у небі виглядали здобич.

406.1. | *Запишіть речення, усунувши помилки в їх побудові.*

1. Прочитавши оті рядочки, якийсь особливий настрій огорнув мене. **2.** Побачивши матір, радісно забилося серце. **3.** Виступаючи на сцені, усі уважно слухали виконавця. **4.** Біля води ростуть, нахилившись до неї, верби. **5.** Прокинувшись уранці, на вулиці йшов сніг.

407.1. | *Поширте подані речення відокремленими уточнювальними членами, запишіть їх на місці крапок. Поясніть розділові знаки.*

1. У Києві ... знаходиться знаменитий Софійський собор. **2.** Навесні ... народився великий український поет Тарас Шевченко. **3.** У Західній Україні ... народився Іван Франко. **4.** Знамениті Потьомкінські сходи диво з див знаходяться недалеко від нас ... **5.** У Вилковому ... стоїть величний пам'ятник – виснажена втомлена людина тримає важкий хрест і незворушно дивиться вперед.

408.1. | *Прочитайте текст. Випишіть речення з відокремленими членами, вставивши розділові знаки. Відокремлені члени речення підкресліть відповідно до їх синтаксичної ролі.*

Вилкове українська Венеція неповторне. Це ніби мініатюрна країна перенесена сюди з невідомої планети.

Липовани корінні жителі Вилкового *свято* зберігають *пам'ять* про своїх предків. Старовіри гнані московськими царями й несамовитим церковником Никоном оселялися біля дельти Дунаю ховаючись у липових лісах малюючи свої ікони на липових дощечках.

Затишні острівці містечка з'єднані єриками. По них плавають човни. Крім риби продуктів харчування універсальні човни перевозять дітей до школи закоханих на побачення (За В. Колодяжним).

408.2. | *До виділених слів доберіть по три приклади, які пишуться за одним правилом.*

409.1. | Прочитайте. Визначте стиль мовлення тексту. Яку мету, на вашу думку, ставив автор і чи досяг її? Чи можете ви дати відповідь на запитання, сформульоване Іржі Томаном у кінці тексту?

Напевно, кожна людина має свій секрет успіху. Проте не кожна, виявляється, знає про цей секрет.

До одних, очевидно, успіх приходить у процесі діяльності, наполегливої праці, тобто практичним шляхом. І ви, друзі, пізнаєте зараз саме такий шлях. На думку інших, успіх можливий лише тоді, коли кроки до нього чітко прораховані, обмірковані. А хтось просто живе й працює, не замислюючись особливо над власними досягненнями в кар'єрі, суперництвом колег, над злетами й падіннями, просто виявляючи радість буття.

А ви, мої майбутні успішні люди, яким шляхом підете в цьому житті? (За І.Томаном)

409.2. | Зверніть увагу на виділені слова. З якою метою, на вашу думку, автор уживає їх? Як ці слова називаються?

ЗВЕРТАННЯ – слово або словосполучення, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова в реченні.

Найчастіше звертання буває виражене іменником у кличній формі або називному відмінку. Зрідка в ролі звертань можуть бути слова інших частин мови – прикметники, дієприкметники, прислівники, ужиті в значенні іменника. Звертання може виражатися одним словом (*непоширене*) і словосполученням (*поширене*): *Спи ж ти, малесенький, пізній-бо час* (Леся Українка). *Заходьте, щасливі господарі, в хату* (С. Олійник).

410.1. | Прочитайте речення. Знайдіть звертання. Які з них поширені, а які – непоширені? Поясніть розділові знаки. Назвіть риторичні звертання.

1. О, ні! Являйся, зіронько, мені хоч в сні! (І.Франко) 2. Ідіть, діти, та рвіть груші сміливо! (Іван Нечуй-Левицький) 3. Ізгадай мене, мій миленький, два рази на днину (М. Коцюбинський). 4. Та що ти, дівчино? Чи я розбійник? Я тільки хтів собі вточити соку з берези (Леся Українка). 5. Я п'ю тебе, сонце, п'ю твій теплий зцілющий напій (М. Коцюбинський). 6. Пане господарю! І ви, шановная громадо! Просить паволоцький Шрам пропуска через табір (П. Куліш).

Звертання, що стоїть на початку речення, виділяється комою або знаком оклику (якщо вимовляється підвищеним тоном): *Україно моя, Україно, я для тебе на світі живу* (Д. Павличко); *Праведная душе! Прийми мою мову, не мудру, та щиру* (Т. Шевченко).

У середині речення звертання виділяється з обох боків комами:
Я для тебе, Вкраїно, віддам своє серце і душу... (С. Галябарда)

Звертання в кінці речення виділяється комою зліва, після звертання ставиться той знак, якого потребує саме речення: *Ой чому не літаєш, орле сизокрилий? Ой чому ти не гуляєш, хлопче чорнобривий?* (С. Руданський)

411.1. | *Запишіть речення, розставивши розділові знаки. Вставте пропущені літери.*

1. Ох пісне чому як той птах не л..тиш? (М. Рильський) 2. Земле рідна скільки буду жити стільки і любитиму тебе (М. Луків). 3. О друже мій попер..ду розлука (В. Симоненко). 4. Вітре теплий брате мій чи твоя це мова? (І.Франко) 5. Юна моя б..р..знева горда і рвійна мов лань ліпл..на з сон..ого мар..ва пролісків і м..лувань (І. Малкович). 6. Л..ти моя пташко у своє небо (С. Вакарчук).

ВСТАВНИМИ називаються слова або словосполучення чи речення, які виражають ставлення мовця до висловленого, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки і т.д.

ВСТАВНІ СЛОВА ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Упевненість, достовірність	<i>справді, дійсно, звичайно, безперечно, правда, без сумніву, певна річ, напевно, зрозуміло</i>
Припущення, невпевненість	<i>може, очевидно, може бути, мабуть, здається, як видно, напевно чи, либонь</i>
Різні почуття людини, оцінка повідомлюваних фактів	<i>на щастя, на радість, шкода, дивна річ, на подив, чого доброго, як навмисне</i>
Джерело повідомлення	<i>на думку, на мій погляд, як кажуть, як зазначено, за повідомленням</i>

Послідовність викладу думок та їх зв'язок	<i>по-перше, по-друге, нарешті, наприклад, отже, таким чином, проте, виходить</i>
Активізація уваги	<i>зверніть увагу, уявіть собі, зрозумійте, вірите, знаєте, даруйте на слові, між нами кажучи</i>
Спосіб оформлення думок, експресивний характер висловлювання	<i>правду кажучи, словом, грубо висловлюючись, ніде правди діти, навмисне</i>

412.1. | *Запишіть речення, розставивши розділові знаки. Числівники запишіть словами, поясніть орфограми. Укажіть значення вставних слів.*

Знайомтеся: Богдан Гаврилишин

Богдан Гаврилишин безумовно найвпливовіший українець світу. Він знає і геніальний економіст і почесний доктор права 5 університетів і член Римського клубу і меценат.

Кажуть Богдан Дмитрович мав паспорт Канади та був резидентом Швейцарії але завжди культивував своє українське походження. Дивна річ працював у 89 країнах світу.

До речі після еміграції в Канаду працював лісорубом. Вирішив вивчити мову аби потрапити до університету. Знайшов словник і щодня як відомо запам'ятовував по 40 слів. І таки вступив!

Індикаторами успіху на думку Богдана Гаврилишина є такі риси креативність самовдосконалення сильна воля й самодисципліна віра у свої сили вміння мріяти про великі й навіть недосяжні на перший погляд речі (За матеріалами Інтернету).

412.2. | *Поміркуйте над темою «Кар'єрне зростання: гроші й людяність». Що, на вашу думку, важливіше в сучасному світі? Доберіть переконливі докази.*

Прочитайте речення, звернувши увагу на слово **може**. Невже допущено пунктуаційну помилку? Думку обґрунтуйте.

Як говорив Богдан Гаврилишин, людина, мріючи про банальні речі, **може** їх мати. **Може**, навіть ефективною буде, але лише в банальних речах.

413.1. | *Запишіть текст, увівши в речення вставні слова. Розставте розділові знаки. Доберіть заголовок, який би виражав головну думку.*

Не починайте справи з бізнес-плану. Починати з нього означає залишатися в суворих рамках до кінця. Починайте з мрії. Придумайте щось цікавіше, а потому доведеться втиснути це в бізнес-план. Але все одно вийде щось неординарне. Я всім повторюю: «Починайте з мрії! Думайте не тільки про те, які наступні капці купити. Вірте у свої сили! Вирішите щось зробити – навчитеся й зробіте. Найперше – мрія!» (За Б. Гаврилишиним)

414.1. | *Складіть і запишіть твір-мініатюру «Формула успіху», використовуючи звертання, вставні слова, слова з довідки.*

Довідка. Упевненість у власних силах; подолання сумнівів; уміння змінюватися відповідно до вимог часу; здатність іти на компроміси; уміння почути іншу людину; взаєморозуміння між людьми; постійне навчання та праця.

414.2. | *Укладіть тематичний словничок «Етикетні формули звертання в українській мові».*

Перевіряймо свої знання. Просте речення

1. Установіть відповідність між односкладними реченнями та їх видами

1 Посієш вчасно – виродить рясно.	А неозначено-особове
2 Холодний осінній ранок...	Б безособове
3 Мене знову кличуть у путь.	В узагальнено-особове
4 Інеєм окутало скрізь дерева.	Г означено-особове
	Д називне

2. Однорідні означення є в реченні (деякі розділові знаки опущено)

- А** З другої хати доносилося велична журлива пісня (Панас Мирний).
Б Київські сизі гори стали фіолетові... (Іван Нечуй-Левицький)
В З невлежаного туману вийшов синьоокий золоточубий вересень (М. Стельмах).
Г В густім зеленім березовім гаю над Дністром весело щебетали пташки (І. Франко).

3. Виділене слово є узагальнювальним у реченні

- А** Уся земля, мов килим під тобою, з усіх джерел дзвенять мої пісні (П. Филипович).

- Б** За хвилю знов усе стихає і птахи, крик, і воза стук (Р. Купчинський).
В Усе кругом жило, змагалось, ліс дивився і шумів (Олександр Олесь).
Г Навколо все миготіло різнокольоровими вогнями (С. Талан).

4. Поширеним звертанням ускладнене речення (розділові знаки пропущено)

- А** Слово моя ти єдина зброє ми не повинні загинути обоє (Леся Українка).
Б Всю кров тобі Вітчизно завжди готові ми віддати (В. Сосюра).
В Який ти світе теплий і широкий! (А. Малишко)
Г Яка ти розкішна земле! (М. Коцюбинський)

5. Вставним словом ускладнене речення (розділові знаки пропущено)

- А** Тихе блідо-блакитне море здається спить (М. Коцюбинський).
Б Мені осіння ніч короткою здається (Леся Українка).
В Де зараз ви кати мого народу? (В. Симоненко)
Г По обидва боки левад видно на косогорах густі садки (Іван Нечуй-Левицький).

6. Замініть повні речення неповними.

Не одяг красить людину, а добрі діла її красять.
 Хто купує долю за гріш, а хто купує її за мільйони.

7. Поширте подане речення другорядними членами – додатком, означенням, обставиною. Запишіть, виділивши граматичну основу й підкресливши другорядні члени речення. Уведіть у речення відокремлений член.

Темніли ялини.

§62. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.

Особливості структури та семантики сполучникових, безсполучникових та речень із різними видами зв'язку

415.1. | Прочитайте. Змініть заголовок тексту так, щоб він виражав ідею. Чи погоджуєтесь ви з позицією автора? Знайдіть у тексті фразеологізм, поясніть його значення.

Віра в себе

Пізнання Всесвіту починається з моменту народження особистості, яка ставить себе в центр цього Всесвіту. Це не егоцентризм – це констатація факту.

Ти розплющуєш очі – і весь світ прокидається разом із тобою. Ти засинаєш – світ теж відправляється на бокову. Вранці дізнаєшся, що відбувалося, поки ти спав. Всесвіт синхронний із тобою, тому що саме ти і є його альфа й омега. Твоє дихання – це його дихання, а твої думки – це його думки.

продовження вправи на наступній сторінці

Могутність Всесвіту незаперечна, а отже, і твоя могутність – теж. Уяви собі на хвилинку, які велетенські сили заховані в тобі. Саме тому, що ти – людина!

Пам'ятай: надійна опора в житті – це віра в себе. Сили твої нескінченні, як і віра в них. Ти й не помітиш, як крила будуть нести тебе над землею. У ту мить, коли ти повіриш у себе, ти підпишеш акт особистої свободи. Скуштуй її раз по справжньому – і жодна сила у світі не зможе тебе поневолити. Кажуть, це і є щастя (За О. Дадаком).

415.2. | *Визначте, які речення за будовою переважають у тексті. Які стилістичні функції ці речення виконують?*

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ – речення з кількома синтаксичними центрами, між якими існують змістові зв'язки, виражені лексично, граматично та інтонаційно.

Складносурядне – складне речення, складові частини якого рівноправні за змістом і пов'язані сурядним зв'язком за допомогою сполучників сурядності.

Складнопідрядне – складне речення, компоненти якого нерівноправні за змістом і поєднуються підрядним зв'язком за допомогою сполучників підрядності, сполучних слів та відповідної інтонації.

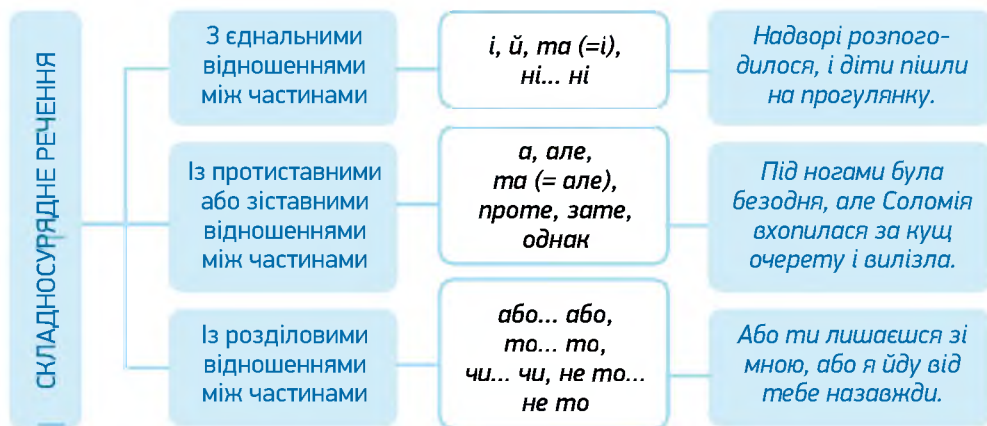
Безсполучникове – складне речення, частини якого поєднуються без сполучників, тільки за допомогою інтонації.

Складне багатокomпонентне – складне речення, у якому складові частини (більше двох) можуть поєднуватися за допомогою однотипних і різнотипних синтаксичних зв'язків.

416.1. | *Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Визначте види складних речень.*

1. Милосердя – це сила, яка здатна захистити беззахисне (Г. Честертон).
2. Справжнім милосердя є тоді, коли бажаєш приносити користь людям, не думаючи про винагороду (Х. Келлер).
3. Добро не лежить на дорозі, його випадково не знайдеш (Ч. Айтматов).
4. Просить убогий, а подаси Богу (Народна творчість).
5. Бути добрим легко – важко бути справедливим (В. Гюго).

417.1. | *Запишіть складносурядні речення, вставляючи сполучники сурядності. Визначте смислові відношення між простими реченнями в складному.*

1. Людьми дорожиш – ... тобою дорожать (О. Гончар). 2. Мала частинка світу в людським мозку, ... в кожному серці людським – цілий світ (Д. Павличко). 3. У меті згуртуємося орлами, ... буде в нас своє гніздо (М. Осадчий). 4. Сьогодні світ руками я обняв – ... навзаєм зі мною світ обнявся (Є. Гуцало). 5. Можна вибрати друга і по духу брата, ... не можна рідну матір вибирати (В. Симоненко). 6. ... нам відчиняться пізнань важкі ворота, ... вирве нам серця роздорів динаміт? (Д. Павличко) 7. Земля не може жити без сонця, ... людина без щастя (М. Стельмах). 8. Стояв травень, ... було душно, як улітку (М. Коцюбинський). 9. Між білих хаток цвіте вишня рясна, ... тонковерха тополя пахучим листям шелестить (Марко Вовчок).

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ			
	Питання	Сполучне слово	Сполучник
з підрядними з'ясувальними			
	Питання непрямих відмінків	<i>хто, який, чий, як, котрий, де, куди</i>	<i>що, щоб, мов, ніби, наче, неначе</i>
з підрядними означальними			
	<i>який?</i>	<i>який, котрий, чий, що, де, куди, звідки</i>	<i>що, щоб, ніби, наче, як</i>

з підрядними обставинними			
1. Способу і ступеня дії	як? яким способом?	скільки, наскільки, як	як, що, щоб, аж, ніби, наче, ніж, чим...тим
2. Мети	для чого? з якою метою? навіщо?		щоб, для того щоб, з тим щоб, аби
3. Причини	чому? через що? з якої причини?		бо, тому що, через те що, оскільки
4. Часу	коли? відколи? доки? з якого часу? як довго?	як, як тільки, ледве, коли, поки, доти, під час того як	
5. Місця	де? куди? звідки?	де, куди, звідки	
6. Умови	за якої умови?		якщо, коли, коли б, якби, як, аби, тільки б
7. Допустові	незважаючи на що?		хоч, дарма що, незважаючи на те що
8. Порівняльні	як? як саме? подібно до чого?		як, ніби, неначе, мов, немов
9. Наслідкові			так що

418.1. Прочитайте. Визначте види підрядних речень. Назвіть речення, у яких частини з'єднані сполучниками, а в яких – сполучними словами.

Кожен із нас приходить у цей світ, щоб полишити по собі слід. І куди б тебе не закинула доля, усюди мусиш про це пам'ятати.

Цікаво жити, коли ти відчуваєш, що потрібен іншим. Життя слід цінувати, бо в людини воно одне. Тому жити треба так, щоб не довелося на старості жалкувати. Хоч і випадає кожному із нас пережити розчарування, невдачі, та все ж пам'ятаймо прекрасні миттєвості. Тому повертаймося в спогадах туди, де нам було радісно і приємно. Нас кличе берег дитинства, де було тепло від материнської ласки, від татового слова. Саме тоді, коли ми були під батьківським крилом, народжувалися наші мрії (Із журналу).

418.2. | *Випишіть із тексту речення з різними видами зв'язку. Визначте види простих частин, що входять до складного речення.*

419.1. | *Прочитайте речення. З'ясуйте вид помилки. Запишіть, уникаючи двозначності висловленого.*

1. Прийшла подруга сестри, яку я давно не бачив. 2. Хлопець поклав щоденник у портфель, з яким ходив до школи. 3. Подорожні побачили автомобіль директора, який стояв перед входом в офіс. 4. Удалині виднілися луки й поля, які були пересічені глибокими ярами.

420.1. | *З-поміж поданих випишіть речення, яке вам найбільше сподобалося. Доберіть переконливі докази, які свідчать на користь сказаного або спростовують думку. Запишіть, використовуючи складні речення.*

1. Усі дивляться на того, хто пнеться вгору, а не на того, хто падає вниз. 2. Зробиш десять разів добро, а один раз зло, і тебе лаятимуть за все. 3. Багато хто має досхочу, та мало хто вважає, що йому досить. 4. Чи ти кульгавий, чи ти каліка, а як гроші маєш, то й дорогу долаєш (Народна творчість).

§63. Складнопідрядні речення і речення з дієприкметниковими, дієприслівниковими та порівняльними зворотами

421.1. | *Прочитайте текст. Що ви знали про Івана Силу раніше, а про що дізналися вперше? Визначте основну думку тексту.*

Іван Сила

Іван Фірцак – український самородок, відомий ще по прізвиську Кротон. Про нього європейці складали легенди. У народі його називали Іваном Силою.

Про закарпатського богатира говорили змалечку. *Юнак, запряжений у плуг, сам зорав поле.* Батьки вирішили відправити його за кордон. *Живучи в Чехії, Іван працював то на вокзалі, то на заводі.* Його талант помітили після перемоги над вуличним силачем. У 23 роки він став чемпіоном із важкої атлетики, 70 разів перемігши у змаганнях із гирьового спорту. Але це все не приносило великих заробітків.

Тоді український силач вирішив спробувати свою силу в цирку. Долонею Іван прибивав дубову дошку до столу двадцятисантиметровими цвяхами, а потім зубами їх витягував. Вигинав серце із металевої арматури.

Навіть королева Британії була в захваті від цього силача (Із часопису).

421.2. | *Зверніть увагу на виділені в тексті речення. Порівняйте їх із тими, що подаються нижче.*

Юнак, який запряг себе у плуг, сам зорав поле.

Іван працював то на вокзалі, то на заводі, коли жив у Чехії.

Чи змінилася думка, що її передають речення? А структура? Як такі речення називаються?

422.1. | *Замініть підрядні означальні речення дієприкметниковими зворотами. Що при цьому змінилося в стилістичному відношенні?*

1. Клен, який укрило золотим листям, наче горів у яскравих променях сонця. 2. Село, яке було зачароване зоряним небом, синіє розкиданими хатками. 3. Здалеку виднілося село, що потопало в садках. 4. Юнак дивився на небо, яке так щедро засіяли зорі. 5. Народні пісні, які склав народ, звеселяють душу і серце.

423.1. | *Перебудуйте прості речення з відокремленими обставинами у складнопідрядні. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між синтаксичними синонімами.*

1. На чемпіонаті з важкої атлетики Чехословаччини Іван Сила здобув золоту медаль, піднявши вагу 150 кілограмів. 2. Вигравши першість, силач отримав пропозицію стати правоохоронцем, але відмовився від неї. 3. Працюючи на залізничному вокзалі, отримував платню за кожен перенесений кілограм ваги. 4. У Відні став відомим, зціпивши зубами платформу з меблями.

Слід розрізняти складнопідрядні речення з підрядними порівняльними від простих із порівняльними зворотами.

424.1. | *Запишіть спочатку складні речення з підрядними порівняльними, потім – прості речення з порівняльними зворотами. Вставте потрібні розділові знаки.*

1. Стежку намітила зірка наче пробігло дівча (Г. Лютий). 2. Ті хмари як сади (Л. Костенко). 3. Моєму серцю снишся ти як морю сняться урагани (Л. Костенко). 4. Ненависть і любов неначе крила (Д. Павличко). 5. Я мріяти буду як мріють ранками ліси (В. Симоненко). 6. Черешня стоїть при дорозі як я при минулих літах (Г. Чубач). 7. За тином сонях мов лелека чоло до сонця підставля (Д. Кононенко).

424.2. | *Виділені слова запишіть у формі орудного відмінка. Поясніть орфограми.*

425.1. | Складіть і розіграйте діалог про найвідоміших українців у царині музики, спорту, живопису. Використайте складні речення різних видів, а також прості, ускладнені дієприкметниковими, дієприслівниковими, порівняльними зворотами.

Силач
Василь Вірастюк

Художник
Іван Марчук

Плавчиня
Яна Ключкова

Співак
Святослав Ванарчук

425.2. | Назвіть відомих українців молдовського походження. Чим вони прославили Україну?

426.1. | Допишіть приказки, розставте розділові знаки. Поясніть значення кожної приказки.

1. Біжить вік... 2. Так тепло ... 3. Чоловік без волі ... 4. Так до діла ... 5. Вік пройшов ... 6. Так робить ... 7. Голова без розуму ...

Довідка: як циганові під ятером; як кінь на припоні; як батогом ляснув; як мокре горить; як ліхтар без свічки; як свиня штани наділа; як по камінню.

426.2. | Складіть і запишіть есе «Сам собі мотиватор», головною думкою якого є слова «Хочеш бути щасливим – будь ним». Використайте складні речення різних видів.

§64. Розділові знаки в складному реченні

427.1. | Прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з позицією автора? Запишіть, вставивши розділові знаки. Доберіть заголовок.

Наполегливість творить дива. Найбільше що може зробити людина в житті це знайти велику мрію і натхненно йти до її здійснення. Досягнувши ж однієї мрії тут же зайнятися ще більшою.

Відразу відмовтеся від думки важко працювати без сну й відпочинку наполегливість вимагає відданості своїй справі. Успіх тільки здається неможливим але під тиском наполегливості постійних зусиль мрія непомітно стає реальністю (Із журналу).

Прочитайте речення. Зверніть увагу на розділові знаки.

- *Повітря склом виблискує ламким, і тиша ніжно дзвонить над гаями. – Зранку вітер ущух і засяяло сонце (М. Стельмах).*

КОМА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНИХ І СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Між частинами складносурядних і складнопідрядних речень звичайно ставляться **КОМИ**: *Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (А. Малишко).*

Не ставиться кома між двома частинами складного речення, з'єднаними одиничним сполучником *і(й), та (= і), або, чи (= або)*, якщо обидві частини мають спільне слово або спільну частину.
А десь біжать залізні коні і пахне холодом трава (В. Сосюра).

Якщо підрядна частина стоїть у постпозиції й приєднується до головної складеними сполучниками типу *через те що, для того щоб, тому що*, то кома ставиться один раз або перед усім складеним сполучником, або в його середині.
Місце коми визначається змістом речення:
Яхта уповільнила хід, перед тим як пристати до берега.
Або: Яхта уповільнила хід перед тим, як пристати до берега.

Якщо в складному реченні збігаються підряд два сполучники, то кома між ними ставиться тільки тоді, коли частину, яка починається другим сполучником, можна опустити без шкоди для будови всього речення. Якщо ж опустити її не можна, кома між двома сполучниками не ставиться.
Певно, не забула того, що якби дід Улас не приберіг, то пропала б (Панас Мирний).

Іноді, якщо друга частина вимовляється з різким підсиленням тону (виражає висновок, наслідок), між частинами складносурядного і складнопідрядного речення ставлять **ТИРЕ**.
Чужих два слова в пісні буде — і пісня вся тоді чужа! (Д. Павличко)

Між ускладненими або далекими за змістом частинами може ставитися **КРАПКА З КОМОЮ**.
Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (Панас Мирний).
Ніколи не ставиться крапка з комою між головною та підрядною частинами складнопідрядного речення.

428.1. | *Запишіть складносурядні речення, уставивши, де потрібно, розділові знаки. Пунктограми поясніть.*

1. Довкола у природі все дрімало і рання мла стелилась по землі (О. Маковей). 2. Ти ідеш назустріч вересневій днині і щасливий усміх на твоїх устах (З. Бебешко). 3. Шипшина вбралась у коралове намисто і літо бабине впелось між намистин (Є. Гуцало). 4. Од акордів ясних наче даль розцвіта і всміхається небо безкрає (В. Сосюра). 5. Буде чисте небо ніжне і привітне і земля вбереться в золоту красу (С. Жадан).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ РЕЧЕННІ

Від характеру смислових зв'язків між його частинами залежить інтонація складного безсполучникового речення, а отже, й уживання коми, крапки з комою, двокрапки чи тире.

Між відносно рівноправними частинами ставиться **КОМА**: *Хмари плвли низько над землею, можна було сподіватися дощу (О. Десняк).*

Якщо частини складного безсполучникового речення значно поширені або далекі за змістом, то можна поставити й **КРАПКУ З КОМОЮ**: *Навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише (Марко Вовчок).*

ТИРЕ

Смислові зв'язки	Можливі сполучники	Приклади
Час, умова	<i>коли, якщо</i>	<i>Посієш впору – збереш зерна гору.</i>
Причинно-наслідковий	<i>і</i>	<i>Ніч прийшла – засяяли зірки в небі.</i>
Зіставлення	<i>а</i>	<i>Дівчата прийшли вчасно – хлопці запізнились.</i>
Протиставлення	<i>але</i>	<i>Дощ пройшов – ще стояли калюжі.</i>
Швидка зміна подій		<i>Оглянувся – її немає.</i>
Порівняння	<i>як, ніби, наче</i>	<i>Поглянула – щастя подарувала.</i>

ДВОКРАПКА

Пояснення	<i>а саме</i>	<i>Скажу тільки одне: не можна сидіти склавши руки.</i>
Доповнення	<i>що</i>	<i>Мати вірила: земля все знає.</i>
Причина	<i>тому що, бо</i>	<i>Засяяли зірки на небі: ніч прийшла.</i>

429.1. | *Перебудуйте і запишіть безсполучникові складні речення, помінявши місцями прості речення, вносячи при потребі певні зміни. Розставте розділові знаки, поясніть їх.*

1. Прийшов ранок – збудились дороги. 2. Сад у них молодий – треба туди до-свідченого ока. 3. Він вважав себе дуже багатим: є молодість, є сила, є нестримне бажання працювати. 4. Кілька днів ішли сильні дощі – ріки стали повноводними.

Синоніміка безсполучникових і сполучникових складних речень, складних речень із різними видами зв'язку

430.1. | *Замініть безсполучникові складні речення синонімічними сполучниковими. Запишіть. Поясніть розділові знаки.*

1. За добро добром віддячує кожен, за зло добром – тільки справжній друг. 2. Дерево похилиться – зламається, хоробрий зігнеться – загине. 3. Не на кожне слово відвіт можна дати, закон не кожен може шанувати. 4. На годину спізнився – за рік не доженеш. 5. Часто так буває: один вину свою на другого звертає (Народна творчість).

430.2. | *Назвіть, до яких частин мови належать виділені слова.*

431.1. | *Замініть сполучникові складні речення безсполучниковими. Запишіть, розставивши розділові знаки.*

1. Виходить, уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах весну і життя (М. Стельмах). 2. Коли вже розповів усе братові, аж тоді трохи легше стало на душі (В. Козаченко). 3. Палали в гущавині квіти граната, а в серці могому палали пісні (Леся Українка). 4. Якщо добре працюватимеш, честь і славу матимеш (Народна творчість).

432.1. | *Напевно, ви хоч раз у житті досягали успіху за допомогою наполегливості. Пригадайте, як це було. Якою була ваша реакція на успіх? А якою була реакція навколишніх? Розкажіть про це, використовуючи складні речення.*

433.1. | *Прочитайте речення. Які мовні норми в них порушено? Відредагуйте речення й запишіть. Поясніть розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір першого й другого речень.*

1. Люди, що стояли біля будинку, що був розташований на розі двох вулиць, і

продовження вправи на наступній сторінці

були свідками надзвичайного явища, жваво обговорювали його. **2.** Розпочалася студентська практика, яку проводять на підприємствах, які розташовані в приміській зоні. **3.** На виставці, що відкрилася в Українському домі, виставлено картини мистецької молоді, що свідчать про їх творчий ріст. **4.** Конкурсна робота, виконана хлопцями й дівчатами, вихованими нашою школою, привернула увагу міжнародного журі (Із часопису).

ПЕРЕВІРЯЙМО СВОЇ ЗНАННЯ. Складне речення

1. Складносурядне речення утвориться, якщо серед варіантів продовження речення «Уранці землю притрусив легкий сніжок...» обрати

- А** лишивши на землі неприкриті плями.
- Б** дарма що була середина жовтня.
- В** а вечір видався дивовижно теплим.
- Г** і перетворив галявину на строкатий візерунок.

2. Між частинами складносурядного речення кома не ставиться

- А** Озвався постріл над рікою і до коня схилився козак (М. Стельмах).
- Б** У долинах співали струмки і кожен із них мав свій голос (М. Стельмах).
- В** Тоді ліс одягався в жовте, червоне листя й сонце обертало його в золото й вогні (М. Коцюбинський).
- Г** Яблука падають і вже червоний килим під яблунею (Із журналу).

3. Треба поставити між частинами складносурядного речення (розділові знаки пропущено)

- А** Тепло було й вишні цвіли рясно (Марко Вовчок).
- Б** Заснули доли і полонина в тиші спить (Олександр Олесь).
- В** Ураз труснуло всю світобудову і тиша впала на свічадо плес (Б. Олійник).
- Г** Ясно ще осіннє сонце сяє та холодом осіннім вже в повітрі потягає (І. Франко).

4. Укажіть складнопідрядне речення, у якому прості речення з'єднані сполучним словом

- А** Тьму світло переможе, щоб не було негод (В. Сосюра).
- Б** Кохаю край наш дорогий, що зветься Україна (В. Коломієць).
- В** Хіба не бачите, що небо голубіє? (Олександр Олесь)
- Г** Як добре знати, що тебе веде твій власний шлях (Л. Первомайський).

5. До складнопідрядного з підрядним з'ясувальним належить речення

- А** Уже сонце хилилося до заходу, як у степу показалася велика чорна плахта (А.Чайковський).

Б Старий дзвонар одного давнього вечора розповідав, як десь дівчата дзвонами привертали парубочі серця (М. Стельмах).

В Небо, яке засіяли зорі, чудово заблищало (Іван Нечуй-Левицький).

Г Як виросту, збудую хату, над дахом колесо приб'ю (Д. Павличко).

6. Туре й двокрапку слід поставити в безсполучниковому складному реченні

А Переконатися пора зробиш зло не жди добра (Д. Білоус).

Б У товаристві лад усяк тому радіє (Л. Глібов).

В Не повернуть минулого ніколи воно пройшло і вже здається миттю (М. Рильський).

Г Добре сказано Сенекою жорстокість народжується з посередності й слабкості (Є. Гуцало).

7. Складіть речення за схемами

[ ], (коли...), (як...)   [ ], (як...), (коли...)

[, (коли...), (як...),]   (Коли...), [ ], (як...)

§65. ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

434.1. | Прочитайте текст. Визначте головну думку, тип і стиль мовлення. Простежте, як оформлюється пряма мова на письмі.

Берізка

Після обіду Василь чекав її в новому костюмі. У петлиці біліла пишна маргаритка.

– Мені? – вказала на квітку.

Василь виїняв маргаритку й подав, посміхнувшись.

– Тобі...

Помовчав, хоч на вустах були слова: «Для тебе мені нічого не шкода».

Проходили стежкою.

– Стривай, стривай! – схаменулася Настя, коли були в кінці городу старого Грицака. – А де берізка, що росла тут? – указала рукою.

Василь зашарівся, та вона того не помітила. Згадав завітчане деревце в себе під вікном, що виросло за одну ніч, як у казці...

– То... для тебе! – мовив хлопець.

А вона хутко подалася стежкою, де колись біліла берізка. Зустрілася з старою Грицайкою, почула:

– А бодай на нього впали всі святі! Він сліпий за берізкою в ліс піти? Хіба берізка, що старий посадив, не могла собі рости?..

Ішли мовчки.

І розгнівалась стара, мов кедра ліванського в неї зрізали.

– Ади, яка шкода! – почав Василь.

Та Настя його не чула. Вона йшла, і весь світ мінився в її очах. «Ні, справжню, велику радість не сміє тьмарити нічиє горе, нічия кривда!» – думала вона (За І. Чендеєм).

434.2. | *Спишіть речення з прямою мовою. Сформулюйте пунктуаційні правила. Зверніть увагу й на те, як ставляться розділові знаки в кінці прямої мови.*

ПРЯМА МОВА – це чуже мовлення, передане дослівно, без змін, із збереженням змісту та інтонації. Пряма мова супроводжується словами автора, які вказують на те, кому вона належить.

КОНСТРУКЦІЇ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЯМОЮ МОВОЮ

Слова автора супроводжуються розповідною інтонацією. Якщо вони стоять **перед** прямою мовою, то вимовляються з пониженням голосу й невеликою паузою.
Пряма мова після слів автора: А: «П». А: «П! (?)» А: «П...»

Якщо слова автора стоять після прямої мови, то вони вимовляються трохи прискорено й із пониженням голосу. Пряма мова перед словами автора: «П», – а. «П! (?)» – а. «П...» – а.

Пряма мова всередині слів автора: А: «П», – а. А: «П! (?)» – а. А: «П...» – а.

Слова автора розривають пряму мову:

«П... – а, – п». «П, – а, – п». «П, – а, – п! (?)» «П, – а, – п...».

При такій конструкції перша частина прямої мови вимовляється з підвищенням голосу, друга – залежно від мети висловлювання, а слова автора – з інтонацією вставних слів, виділяються комами й характеризуються зниженням голосу в кінці, крім конструкції «П! (?), – а: – П».

435.1. | *Спишіть речення. Розставте необхідні розділові знаки, поясніть їх уживання.*

1. На мій погляд пише О. Гончар у творах справжнього митця мусить виявлятися той високий ідейно-естетичний ідеал людини, котрий є в житті і котрий продовження вправи на наступній сторінці

– через мистецтво – тільки й спроможний дійово допомагати людині жити, розвиватися, вдосконалюватись (Д. Павличко). **2.** Він повертається в той бік, де далеко, за селом і ланами, пливе Дунай, – і шепче. Знов мене кличеш Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже... (М. Коцюбинський) **3.** Що це за дівчина? Де вона взялася в нашому селі? Думав молодий Джеря, надіваючи свитку через плече (Іван Нечуй-Левицький). **4.** Яка ти розкішна земле думала Маланка. Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, заквітчати квітами (М. Коцюбинський).

436.1. | Складіть речення з прямою мовою за поданими схемами.

1. А: «П(?)!»». 2. «П», – а. 3. «П, – а. – П(?)!»». 4. «П, – а – п(?)!»». 5. «П, – а: – П(?)!»».

Пряма мова часто буває діалогічною.

Кожне окреме висловлювання учасників діалогу називається **реплікою**.

Кожна репліка діалогу звичайно починається з нового рядка; перед нею ставиться тире, а пряма мова в цьому випадку не береться в лапки.

Наприклад:

– А чи не можна, – питав Темар, – приручити кита? Зробити його свійською твариною?

– Спробуємо, – сказав зоолог.

– Го-го-го! Хлопці, тоді ми станемо пастухами китів! – гукав Анкауге (М.Трублаїні).

Якщо репліки записуються в рядок (одна за одною), то вони беруться в лапки і між ними ставиться тире. Наприклад: «Сом! Рятуйте!» – «Де сом, який сом?» – «Зашморгнуло на руці, не відчепимо!» – «Рубайте шворку!» – «Нема чим рубати» (Остан Вишня).

437.1. | Запишіть подані речення двічі: у формі діалогу і як пряму мову. Розставте розділові знаки.

1. Зірвати, зірвати квітку подумав я. Нехай мої руки відчують її ніжні, як сама молодість, пелюстки (Д. Ткач).

2. Сльозу солону втерши на вустах, розчулений батько промовляє синові мій дбай про корінь на ниві орній і в житті людському. Чим корінь витриваліший і дужчий, тим колосок рясніше зерном родить (Д. Косарик).

ЦИТАТА – це дослівний (без змін) уривок з чийого-небудь тексту або висловлювання, що служить для підтвердження чи пояснення певної думки.

Цитати можуть стояти при словах автора і становити собою пряму мову. У таких випадках розділові знаки при цитатах ставляться, як у реченнях із прямою мовою. Наприклад: *«Маючи вісімнадцять років, я ще нічого не здійснив для безсмертя!» – написав у своєму щоденнику Антуан де Сент-Екзюпері, французький письменник.*

Якщо цитата є частиною речення і зливається зі словами автора, то вона береться в лапки і пишеться з малої букви. Наприклад: *Правильно говорять, що «хліб – усьому голова».*

Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропущених слів ставиться три крапки. Наприклад: *«... Наш ідеал – працелюбна людина, – пише В. Сухомлинський. – Вдумайтесь у ці слова: любов до праці, органічна потреба в праці».*

Лапки не ставляться при цитуванні вірша з дотриманням віршованих рядків.

Епіграф пишеться без лапок, вказівка на автора дається без дужок і розміщується нижче епіграфа праворуч.

Наприклад:

У всякого своя доля...

Т. Шевченко

438.1. | *Спишіть речення, оформіть правильно цитати (цитати виділено).*

1. Спали мені на думку відомі рядки, у яких Павло Тичина закликав природу хлюпни нам, море, свіжі лави! О земле, велетнів роди! (О. Гончар) 2. Гончар мав усі підстави сказати без перебільшень, що Шевченко й Франко – це справді ті два могутніх крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові (Д. Павличко). 3. ...Нам потрібно любити її і гордитися своєю найпрекраснішою матір'ю, – писав Тарас Шевченко про Україну. 4. Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складав і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування, – писав Панас Мирний.

439.1. | *Прочитайте. Спишіть, розставляючи розділові знаки.*

1. Існує багато чудових слів про Батьківщину. Письменник Василь Скуратівський пише Куди б доля не закинула людину але їй завше має світити отой найперший продовження вправи на наступній сторінці

і найдорожчий вогник великої любові до отчого краю. **2.** І поет Іван Нехода продовжує цю тему. Багато бачив я країв та отчий дім з тополею мов зірочка мені світив. **3.** Любити рідну землю закликав Володимир Сосюра. Любіть Україну у сні й наяву вишневу свою Україну красу її вічно живу і нову і мову її солов'їну. **4.** Відірваний від Батьківщини Тарас Шевченко з болем вигукував Я так її я так люблю мою Україну убогу що проклену святого Бога за неї душу погублю! (Із журналу)

Чуже мовлення передається не тільки реченням із прямою мовою, а й іншим способом: *мовець із певних причин переказує зміст чужої думки лише приблизно*. Така мова називається *непрямою*. Синтаксично непряма мова виступає у вигляді складнопідрядного речення: *Черниш скомандував, щоб бійці піднімались. Головне речення – це слова автора, а підрядне – непряма мова*.

440.1. | *Спишіть, замініть пряму мову непрямою. Поясніть уживання розділових знаків.*

1. На Стародавньому Сході говорили: «Молодь – найбільша загадка сучасності, бо в ній – таємниця майбутнього». **2.** І мовлять учні: «Землю милу навік любить не перестанеш» (Із творів М. Сомы). **3.** «А як ти розумієш щастя?» – спитала в свою чергу Рая. **4.** «Чи є що золота дорожче на землі?» – у мудреця спитали якось люди. Подумав трохи й відповів мудрець: «Дорожча дружба є, була і буде!» (Із творів М. Познанської) **5.** І хочеться вдихнути на повні груди, на всю планету крикнути аж-аж: «Ви чуєте? Ви чуєте нас, люди? У космосі – наш перший екіпаж!» (В. Лагода)

441.1. | *Допишіть речення. Замініть пряму мову непрямою.*

1. «...?» – запитав брат. **2.** «...», – підтвердила я. – «...». **3.** «...», – пояснив Володимир. – «...». **4.** Сестра сказала: «...». **5.** «...!» – відповіла мати. **6.** Брат подумав і додав: «...».

442.1. | *Спишіть текст. Доберіть заголовок. Розставте розділові знаки. Правильно оформіть пряму мову та діалог.*

То темніючи то просвітлюючись урочисто гудуть ліси і раз од разу навідмашкидають на полотнище дороги чіткі передвесняні етюди. З просіки почувши

продовження вправи на наступній сторінці

кроки зривається жовтогруда вівсянка сідає на гілку поправляє дзьобиком свою пістряву одяганняку і напевне вперше в цьому році радить людям Покинь сани бери віз. Степан Васильович мружиться від сонця посміхається пташині і здивовано оглядає лісовий закуток. І знову з якогось дерева невидима пташина струшує мелодійний передзвін.

Романе а це яке диво так виспіває?

Підкоришник.

Оце співець... Романе ти поглянь-то як тут гарно (Із журналу).

442.2. | *Завершіть діалог ще кількома репліками.*

ПЕРЕВІРЯЙМО СВОЇ ЗНАННЯ

Пряма й непряма мова. Діалог. Цитата

1. У якому рядку допущено пунктуаційні помилки в оформленні прямої мови

А «Отже, тут кращі хліба, ніж під селом, – подумав сам собі, – тут, мабуть, сильніший дощ пройшов...» (П. Мирний)

Б Мельник повів сивою од років і борошна головою на розчинені двері: «Ще хтось молоти під'їхав. І ночі не доспав» (М. Стельмах).

В «А ви спробуйте заспівати колискової», – зірвалося в мене, та господиня знижала плечима, мовляв: «Не знаю і не вмію...» (Із часопису).

Г «Михайле, ти ще не в хаті?! – гримнув з катраги дід. – Гляди: перепаде нам обом за лебедів!» (М. Стельмах)

Д «Не чуєш, як літо пішло нашим городом?» – дивується мати (М. Стельмах).

2. Визначте, де правильно оформлено діалог

А «Як ти учишся, Семене?» – «Трійки в табелі у мене...» – «Підтягнися, так негоже!»

– «Та у п'ятій чверті, може...»

Б – Як ти учишся, Семене?

– Трійки в табелі у мене...

– Підтягнися, так негоже!

– Та у п'ятій чверті, може...

В – «Як ти учишся; Семене?» – «Трійки в табелі у мене...»

– «Підтягнися, так негоже!» – «Та у п'ятій чверті, може...»

Г – Як ти учишся, Семене? – Трійки в табелі у мене... – Підтягнися, так негоже!

продовження вправи на наступній сторінці

– Та у п'ятій чверті, може...

Д – Як ти учишся, Семене? – Трійки в таблиці у мене...

– Підтягнися, так негоже! – Та у п'ятій чверті, може...

3. У якому рядку правильно оформлено цитату

А Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (О. Довженко).

Б «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє» (О. Довженко. Зачарована Десна)

В «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє» (О. Довженко: Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1986. – с.471).

Г «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє» (О. Довженко. Кіноповісті. Оповідання. К. Наукова думка, 1986. – с.471).

Д Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (О. Довженко. Кіноповісті. Оповідання. К. Наукова думка, 1986. – с.471).

4. У якому рядку правильно використано лапки

А Недарма кажуть: «Нема нічого стомливішого від чекання» (Народна творчість).

Б Все росте, все рухається під синім покривом животворящої ночі, немов поспішаючи швидше вирости за ніч, поки все спить, а рано, на сході сонця ви-йдуть хазяйки з сіней умиватись, глянуть на розквітлі соняшники й маки, яких не торкнула ще перша бджола, і вигукнуть в зачудуванні: «Мати Божа, що сталося в городі за ніч.» (М. Стельмах)

В «Ось стомлена верба, відчувши ранній спів,

Пташками, квітами і сонцем оповита,

Над ніжним гомоном немовчних ручаїв

Тіністі, лагідні схилила віти.» (Є. Фомін)

Г Як гарно в світі, – «говорить сам до себе дід.»

Д Насуплю я брови говорить зима, і вітер з морозом повіє: «Усе скрізь загине – рятунку нема.» (С. Черкасенко)

5. У якому рядку схематично подано всі можливі позиції прямої мови щодо слів автора

А «П», – а. «П, – а, – п». «П, – а. – П». «П, – а: – П». А: «П», – а. А: «П».

Б А: «П». «П», – а. «П, – а, – п». А: «П». – а.

В «П, – а: – П.» А: «П», – а. «П, – а. – П». «П», – а. А: «П».

Г А: «П». – «П». «П», – а. «П, – а, – п».

Д «П? – а, – п». «П! – а. – П». А: «П».

6. Правильно розставлені розділові знаки в реченні

А «Ну, з богом!» – сказав дядько Тихін (Г. Тютюнник).

Б Поет підвівся з крісла й урочисто відповів: «Моя перша вчителька.» (В. Кучер)

В В Україні кажуть: «Веселка воду п'є.» (Народна творчість)

Г «От би Ніні це побачити, от би вона зраділа,» – пурхнула в моїй голові думка.
(Із журналу).

Д А мати раптом «Чого ти мовчиш?» (Із часопису)

7. Напишіть невелике висловлення «Спілкування в моєму житті», визначивши роль і місце спілкування для вас. У текст уведіть речення з прямою мовою.

ЗМІСТ

УКРАЇНЬСЬКА МОВА У СВІТІ

§ 1. Основні функції мови.....	4
--------------------------------	---

ОРФОГРАФІЧНА Й ОРФОЕПІЧНА НОРМИ

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 2. Одиниці мови.....	6
§ 3. Чергування приголосних звуків.....	8
§ 4. Вимова приголосних звуків та позначення їх на письмі.....	11
§ 5. Наголос.....	19
§ 6. Основні принципи української орфографії.....	21
§ 7. Правила вживання знака м'якшення та апострофа.....	25
§ 8. Уживання великої літери. Лапки у власних назвах.....	29
§ 9. Написання складних слів разом, окремо, через дефіс.....	33
§ 10. Написання чоловічих і жіночих імен по батькові, прізвищу.....	35
§ 11. Складоподіл, правила переносу слів із рядка в рядок. Графічне скорочення слів.....	37
§ 12. Правопис географічних назв. Написання слів іншомовного походження.....	41

ЛЕКСИЧНА І ФРАЗЕОЛОГІЧНА НОРМИ. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 13. Слово як основна одиниця мови. Багатозначні й однозначні слова. Пряме і переносне значення (метафора).....	48
§ 14. Омоніми. Поняття про пароніми. Стилiстичні функції паронімів.....	51
§ 15. Синоніми та їх види. Синонімічний ряд. Стилiстичне забарвлення синонімів.....	53
§ 16. Антоніми та їх види. Стилiстичні фігури (антитеза, риторичні запитання, звертання та вигуки).....	55
§ 17. Лексика української мови за походженням.....	58
§ 18. Лексичне багатство діалектної лексики. Розмовна, просторічна, емоційно забарвлена лексика.....	60
§ 19. Специфічно професійна лексика. Терміни. Наукова лексика. Філологічні, лінгвістичні, літературознавчі терміни.....	63
§ 20. Застарілі слова та їх різновиди. Архаїзми, історизми. Неологізми.....	64
§ 21. Фразеологічні одиниці мовлення.....	66
§ 22. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів.....	69
§ 23. Джерела української фразеології.....	71

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

§ 24. Морфеміка як учення про будову слова. Типи морфем.....	75
§ 25. Основні способи словотвору.....	79
§ 26. Основні способи творення іменників, прикметників, дієслів, прислівників.....	81
§ 27. Складні, складноскорочені слова, їх творення, написання.....	85

ОРФОГРАФІЧНА, МОРФОЛОГІЧНА Й СТИЛІСТИЧНА НОРМИ САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

§ 28. Іменник. Лексико-семантичні групи іменників, їх граматичні особливості. Іменники, що мають лише форму однини або множини.....	90
§ 29. Особливості роду іменників.....	93
§ 30. Особливості відмінювання іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку.....	97
§ 31. Стилiстичне використання кличного відмінка іменників.....	100
§ 32. Прикметник. Лексико-граматичні розряди прикметників, їх особливості й функціонування в мовленні.....	103
§ 33. Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення.....	107
§ 34. Правопис складних прикметників.....	110
§ 35. Займенник. Співвідносність займенників з іншими частинам мови. Розряди займенників за значенням, їх характеристика.....	113
§ 36. Відмінювання займенників. Наголос у займенниках.....	116
§ 37. Написання заперечних, неозначених займенників.....	120
§ 38. Числівник. Розряди числівників за значенням, їх характеристика. Групи числівників за будовою.....	122
§ 39. Відмінювання числівників.....	126
§ 40. Складні випадки узгодження числівника з іменником. Уживання числівників на позначення часу, дат.....	127
§ 41. Дієслово. Форми дієслова.....	132
§ 42. Поділ дієслів на дієвідміни. Види дієслів, їх творення. Часи дієслів.....	135
§ 43. Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий), їх творення. Уживання одного виду, способу й часу в значенні іншого. Зворотні дієслова.....	140
§ 44. Дієприкметник як особлива форма дієслова. Активні та пасивні дієприкметники, їх відмінювання. Творення і правопис дієприкметників. Відмінювання і вживання дієприкметників.....	143

§ 45. Дієприкметниковий зворот.	
Перехід дієприкметників у прикметники та іменники.....	146
§ 46. Дієприслівник як незмінювана форма дієслова.....	149
§ 47. Прислівник. Розряди прислівників за значенням.	
Морфологічні типи прислівників. Ступені порівняння прислівників.....	153
§ 48. Правопис прислівників і прислівникових сполучень.	
Прислівники за походженням. Правильне наголошування прислівників.	
Мовленнєві помилки у вживанні прислівників і шляхи їх подолання.....	156

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

§ 49. Прийменник.....	162
§ 50. Сполучник.....	165
§ 51. Частка.....	168
§ 52. Вигук.....	171

СИНТАКСИЧНА Й ПУНКТУАЦІЙНА НОРМИ. СТИЛІСТИЧНА НОРМА СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

§53. Синтаксичні одиниці.....	175
§54. Словосполучення як одиниця синтаксису. Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.....	176
§55. Типи підрядного зв'язку в словосполученні.....	179
§56. Речення як синтаксична і комунікативна одиниця.....	180
§57. Граматична основа речення.	
Складні випадки координації підмета і присудка.....	184
§58. Порядок слів у реченні як стильова ознака мовлення.....	188
§59. Другорядні члени речення.....	189
§60. Особливості вживання односкладних і двоскладних, поширених і непоширених, повних і неповних простих речень.....	197
§61. Просте ускладнене речення.....	200
§62. Складне речення. Особливості структури та семантики сполучникових, безсполучникових та речень із різними видами зв'язку.....	211
§63. Складнопідрядні речення і речення з дієприкметниковими, дієприслівниковими та порівняльними зворотами.....	215
§64. Розділові знаки в складному реченні.....	217
§65. Пряма і непряма мова.....	222

Навчальне видання
Свінтковська Світлана Андріївна
Верготі Лідія Танасіївна
Ткаченко Світлана Іванівна
Шинкаренко Тетяна Анатоліївна

Українська мова

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти з
навчанням молдовською мовою
(рівень стандарту)
Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Відповідальний за випуск Юрій Морщавка
Редактор Лідія Верготі
Дизайн Ольга Постнікова
Комп'ютерна верстка Ольга Постнікова

Формат 90х70 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 18,9.
Наклад ____ примірників. Зам. № _____.

ТОВ «ТО «Соняшник»
Адреса видавництва: 61115, м. Харків, а/с 3182.
<http://helianthus.com.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 5180 від 11.08.2016 р.

Видруковано з готових діапозитивів у ТОВ _____

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № ____ від _____